

مەلىكەت بويىچە 100 نۇقتىلىق ژۇرنال
 مەلىكەتلىك سەرخىل ژۇرناللار سېپىگە كىرگەن ژۇرنال
 شىنجاڭ بويىچە ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇناۋۋەر ژۇرنال

HERITAGE UIGHUR FOLKLITERATURE

MIRAS

美拉斯

MIRAS

5

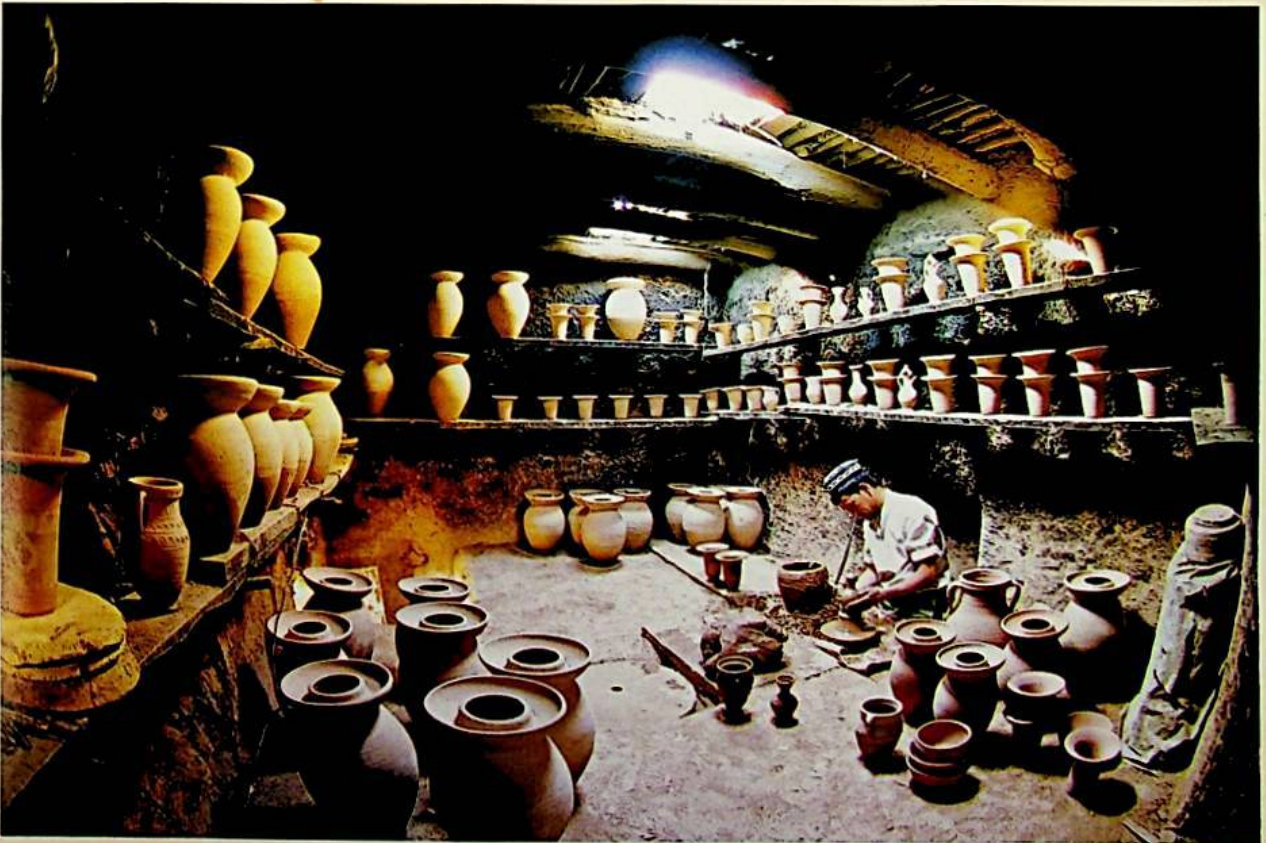
2005

مىراس

ISSN 1004-3829
 10>

 9 771004 382027

سایال قاجلار

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى رايونى ئۇرۇنغا ئىشلىتىش ئۇرۇن ئۇرۇنغا ئىشلىتىش

قوش ئايلىق ژۇرنال 2005 - يىل 5 - سان

(ئومۇمىي 91 - سان)

باش مۇھەررىر:

يۈسۈپ ئىسھاق

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:

مۇختار مۇھەممەد

جاۋابكار مۇھەررىر:

نۇرئىسا باقى

تارقىتىش بۆلۈمى مۇدىرى:

ئەسقەر مەخسۇت

باشقۇرغۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر

ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات -

سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى.

تۈزگۈچى: «مىراس» ژۇرنىلى

تەھرىر بۆلۈمى.

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى

باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى.

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدا-

رىسىدىن تارقىتىلدى.

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى

مۇستەرى قوبۇل قىلىدۇ.

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كە-

گەن نومۇرى: CN65- 1130 / I

خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004- 3829

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 60 - 58

باھاسى: 5.00 يۈەن

ئىشلىتىش ساپ بۆلۈشۈن دېسك ئىشلىتىش ئاتلىرىدىن باشلا

ئۇيغۇر خانىم - قىزلىرىنىڭ بۇرچ تۇيغۇسى .....

..... غالب مۇھەممەد قارلۇق (1)

مەسئۇلىيەتسىز كۆيۈمنىڭ كېرىكى يوق..... پاتەمنىسا داۋۇت (48)

جىمجىتلىقتا ئويلىغانلىرىم..... ئابدۇقادىر جالالىدىن (72)

ساقلىنىش شائىلىشىك

موھامىنىڭ شىپالىق دورىلىرى.... كامال ھېسامىدىنوف (قازاقىستان) (4)

چىت ئاتلىرىدىكى ئۇيغۇرلار

ئۇيغۇرلار يۇرتىغا زىيارەت ..... نۇشرۋان يائۇشىپ (روسىيە) (14)

كەچىشى - كەچۈرمىشلىرى

دادام ئېيتقان ھېكايىلەر ..... ئاسمىجان ئوبۇلقاسم (22)

ئادەت تېرىمىسى

«ئىز» رومانىدىكى مەدەنىيەت ئىزلىرى توغرىسىدا .....

..... ئابدۇۋەلى ئايۇپ (26)

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تائامى تۇتماچ (چۆپ) نىڭ ئۆتمۈشى.....

..... ئابلىز مۇھەممەد سايرامى (33)

ئۇيغۇرلارنىڭ قەبرە مەدەنىيىتى ھەققىدە ..... غ. غۇجىئابدۇللا (41)

يىلتىزسىز دىردىخ بىزلىرىمىز

رەۋايەتلەر..... مۇتەللىپ سېيىت (44)

يىردىن ئۆلدىرتقە كۆكتىن تاشلىرتق

بەش مىڭ يىلدا كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇزغۇنچىلىق .....
..... گۈلشات تەلەت تەرجىمىسى (52)

ئالدىم بىزلىك ئالدىم سېشىمىز

بالىلار تەربىيىسى ۋە ھاياتلىق ..... غالىپ غۇجىئابدۇللا (65)

ئىلتىزىپىت يىزلىرىمىز

ئەل سۆيگەن ئەلنەغمىچى مەغلەشخان ..... ئابدۇللا مەجنۇن (68)

كۆلىشىپ جان ئۆزۈڭنى

يۇمۇلار..... قادىر ئۆمەر (75)

ئاخىدىن - باخىدىن

باراڭ ئاستىدىكى پاراختلار..... يۈنۈس ئېلىياس ئىدىقۇتلۇق (78)

مۇشتەرى بولۇڭ

زۇرنىلىمىزغا ھەر قايسى جايدا -
لاردىكى پوچتىخانىلار ۋە تەھرىر
بۆلۈمىمىز ئارقىلىق ھەرقانداق
چاغدا مۇشتەرى بولغىلى بولىدۇ.

ئەسەر ئەۋەتىڭ

ئادرېسىمىز: ئۈرۈمچى شە -
ھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى
22-نومۇر. بۆلۈمىمىزگە ئەۋەتىل -
گەن ئەسەرلەر قايتۇرۇلمايدۇ.
ئادرېسىڭىزنى، كىملىك نومۇرد -
ڭىزنى ئەسەر كەينىگە قوشۇپ
يېزىشنى ئۇنتۇماڭ.

قەدەم تەشرىپ قىلىڭ

ئورنىمىز: ئۈرۈمچى شەھىرى
دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22 -
نومۇر (ئاپتونوم رايونلۇق ئەدە -
بىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمە -
نىڭ 14 - قەۋىتىدە)

تېلېفون: 0991 — 4554017
پوچتا نومۇرى: 830001

主管: 新疆维吾尔自治区文学艺术界
联合会
主办: «美拉斯»编辑部 (乌市友好南路
22号文联14层) 电话: 4554017 印刷: 新疆
日报社印务中心 发行: 乌鲁木齐邮局 订阅:
全国各地邮局 国内统一刊号: CN65-1130/1
国外统一刊号: ISSN1004-3829 邮编:
830001 代号: 58-60 定价: 5.00元

«مىراس» ژۇرنىلىنىڭ ۋاكالىتىن سېتىش ئورنى: ئۈرۈمچى
شەھىرى غالىبىيەت يولىدىكى قەلبداشلار كىتابخانىسى.
«مىراس» ژۇرنىلىنى توپ ۋە پارچە سېتىۋالماقچى بولسىڭىز،
ئەكبەر ئەپەندى بىلەن ئالاقىلىشىڭ!
تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2866182
يانفون: 13999185171

مۇقاۋىتىنىڭ 1-بېتىدە: خانىش ھاپىز لايىھىلىگەن ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ توي كىيىمى
پولات ئابدۇكېرىم خوجا فوتوسى

غالب مۇھەممەد قارلۇق

ئۇيغۇر خانىم - قىزلىرىنىڭ بۇرچ تۇيغۇسى

M
I
R
A
S

بۇلىقنى ئېچىشنى نىشان قىلغان ئىختىساسلىقلارنى تال-
لاش ۋە تاللىشى ئاساسىي كۈنتەرتىپكە قويۇلدى. بۇنداق
ئەھۋالدا «مىللەتنىڭ كېلەچىكى قولدا» بولغان ئاياللارغا
نەسبەتەن مەسئۇلىيەت ۋە كىرىزىس تۇيغۇسى تېخىمۇ كۈ-
چىشى زۆرۈر بولىدۇ. چۈنكى، مەۋجۇتلۇق نۇقتىسىدىن
ئاياللار «مىللەتنى تۇغۇچى ئانا» بولسا، تەرەققىيات
نۇقتىسىدىن كېلەچەكنىڭ ئاساسىنى سالغۇچىلاردۇر. شۇڭا
ئاياللارنى ئاجايىپ زور يۈكنى زىمىمىسىگە ئالغان ھاۋەملەر
دېسەك ئارتۇق كەتمەيدۇ. بۇ جەھەتتە ئاياللار ئۆتكەن
رولنى ھېچكىم ئۆتسەلمەيدۇ. شۇڭا ئاياللاردا دەۋرگە
ماس بۇرچ تۇيغۇسىنىڭ بولۇشى زۆرۈر.

يېقىندا ئىشلىنىپ بازارغا سېلىنغان «ئازابلىق لەز-
زەت» ناملىق VCD پلاستىنكىسىنى كۆرۈپ مىللىتىمىز
قىسمەن ئاياللىرىدا شەكىللىنىۋاتقان ھەشەمەتخورلۇق،
ئىسراپچىلىق ۋە يازغۇچى ئەختەم ئۆمەر يازغان «داغ-
ۋازلىق كېسىلى» ھەققىدە ئەپسۇسلىق خىياللارغا پاتتىم.
ھازىر دېگەن قانداق زامان؟ دۇنيانىڭ تەرەققىياتى قانداق
ھالەتتە؟ بىز قانداق قىلىشىمىز لازىم؟ دۇنياۋىلىشىش
ئېقىمىغا قانداق، قايسى خاسلىقىمىز بىلەن كىرىمىز؟...
دېگەندەك مەسىلىلەرنى ئويلىنماي، ئورۇنسىز توي - تۆ-

مىلادىيە 1 - يىلدىن ھېسابلىغاندا بۈگۈنگە قەدەر
توپتوغرا 2005 - يىل بولدى. بۇ جەرياندا ئىنسان بىلەن
تەبىئەت ئوتتۇرىسىدا تۈرلۈك مۇناسىۋەت ئۆزگىرىشلىرى
يۈز بەرگەندىن سىرت، ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىدىمۇ، مۇرەك-
كەپ ئىجتىمائىيەتتىمۇ رەڭگارەڭ ئۆزگىرىشلەر روي بې-
رىپ كەلدى. زامان تەرەققىي قىلغانسىرى ياشاشنىڭ
شەرتلىرىمۇ ئاۋۇپ باردى. بۇ ھالەت بىز قەدەم قويۇۋات-
قان يېڭى ئىرا، يېڭى ئەسىردە تېخىمۇ روشەن گەۋدىلە-
نىشكە باشلىدى. بۇنىڭ ئارقىسىدا دۇنيادىكى كۆپلىگەن
مىللەتلەرنىڭ يېڭى ئەسىر تەسەۋۋۇرلىرى، مەۋجۇتلۇق ۋە
تەرەققىيات ئۈستىدىكى ئويلىنىشلىرى ئەۋج ئالدى ۋە
ئېلىۋاتىدۇ. دەرۋەقە، دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەرگە ئوخ-
شاشلا بىزمۇ تۈرلۈك - تۈمەن ئۆزگىرىشلەر ئىچىدە يېڭى
ئەسىرگە كىرىپ كەلدۇق. يېڭى ئەسىردىكى دۇنياۋى مۇ-
لاھىزىلەرگە ئەگەشكەن ھالدا بىزدىمۇ ھەرخىل مۇلاھى-
زىلەر ئېلىپ بېرىلىپ خەلقىمىزگە خېلىلا زور ئويلىنىش-
لارنى ئاتا قىلىپ كەلدى ۋە كەلمەكتە. دېمىسىمۇ «بىلىم
ئىگىلىكى» بەلگە قىلىنغان يېڭى ئەسىردە ھەربىر مىللەت،
ھەر بىر خەلقنىڭ مەۋجۇتلۇق ۋە تەرەققىياتى چوڭ پۇر-
سەت ۋە خىرىسىنىڭ ھەر ئىككىسىگەلا دۇچ كېلىدۇ. ئەقىل

زۆرۈر بولغاندا ھەممە ياخشى نەرسىلەرگە ئېرىشەلەيدۇ. توغرا، ئاياللار ياخشى خۇي - پېئىلى بىلەن نازا كەتلىك، يۇقىرىقىدەك ئاياللىرىمىزنىڭ ئەكسىچە، بۇگۈنكى كۈندە مىللىتىمىز ئاياللىرى ئىچىدىن پەم - پاراستى ۋە تىرىشچانلىققا تايىنىپ نەتىجە ۋە شان - شەرەپكە مۇ - يەسسەر بولۇۋاتقان كارخانىچىلار، دوكتور، ئالىملار، ھەر ساھە، ھەر كەسىپ ئىگىلىرى تۈركۈم - تۈركۈملەپ يېتىد - شىپ چىقىۋاتىدۇ، خەلقىمىزگە مول مەنىۋى ئۇزۇق ۋە جاسارەت - ھاياجان ئاتا قىلىۋاتىدۇ، مەسئۇلىيەت ۋە بۇرچ تۇيغۇسىنى ئۆزگىچە شەكىللەردە جۇلالاندۇرۇۋاتىد - دۇ. ئەرلەر قىلالغاننى ئۆزلىرىنىڭمۇ قىلالايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاۋاتىدۇ، مانا ئۇلار مىللىتىمىزنىڭ ھەقىقىي بايلىق - لىرىدۇر، مۇبارەك ئانىلىرىدۇر. مەسلەن، ئۈرۈمچى «گۈزەل ھايات رېستورانى» نىڭ دىرېكتورى زەكىيە خا - نىم بىلەن «ئالىيە خانىم رېستورانى» نىڭ دىرېكتورى ئالىيە خانىم كەبى ئىگىلىك تىكلەپ بېيىش يولىنى تېپىپ، بۇ ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ مائارىپ - مەدەنىيەت ئىشلىرىد - نى ئىقتىسادىي ياردەم بىلەن خالىس قوللاۋاتقان ئايال كارخانىچىلار، رەيھان ئاپپاي قاتارلىق «30 مېھرىبان ئا - نا» غا ئوخشاش ئەھمىيەتلىك چايلار ئارقىلىق ئوقۇشسىز بالىلارنىڭ بېشىنى سىلاشقا مەبلەغ توپلاپ ئانىلىق ماقا - مىنى نامايان قىلىۋاتقان پەزىلەتلىك ئانىلىرىمىز، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاتوم فىزىكىسى تەتقىقات ئورنىدا ئىشلەۋاتقان دوكتور ساھىبجامال دۆلەت خانىمغا ئوخشاش ئالىملىرىمىز بىزگە قانچىلىك ئىلھامبەخش تۇيغۇلارنى ئاتا قىلىدۇ - ھە! ئۆز نۆۋىتىدە ئۇلار ئاياللاردا بولۇشقا تېگىشلىك پەزىلەت - خىسلەتلەرنىمۇ ئىما قىلىپ تۇرۇپتۇ. قايسىدۇر بىر گېزىتتىن ئوقۇشۇمچە، ياپونىيىدە ئا - ياللار ئۆز ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ پەرزەنت تەربىيەلەشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىكەن. دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئىگە ئايالھۇ زۆرۈر تېپىلسا پەرزەنت تەربىيىسى ئۈچۈن ئۆز خىزمىتىدىن كېچىشكە رازىكەن. چۈنكى، ئۇلارنىڭ نەزە - رىدە شۇ پەرزەنت ياپونىيىنىڭ «كەلگۈسى» دەپ قارد - لىدىكەن. شۇغا ياپونىيىدە ئاياللار ساپاسىنىڭ يوقىرى بولۇشى جىددىي كۈنتەرتىپكە قويۇلغانىكەن. خۇددى «ئىپار تۈلۈمنىڭ ئىپارى تۈگىسىمۇ پۇرقى قالار» دې - گەندەك پەرزەنت ئۈچۈن ئائىلە ئايالى بوپكەتسىمۇ، بالا تەربىيىسىگە يەنىلا مۇئەييەن ساپا بىلەن كىرىپ كېلىد - كەن. شۇنىڭ بىلەن ئائىلىنىڭ كۆپ قىسىم يۈكىنى ئەرلەر مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئۈستىگە ئالىدىكەن. مانا بۇ يا - پونىيە ئاياللىرىدىكى كۈچلۈك بېغىشلاش روھىدۇر.

كۈن، مەشرەپ - چايلارغا ئەرەك بولۇپ كېتىۋاتقان، ھازىر كىيىمنىڭ قايسىسى مودا، قايسى تاماق ئەڭ ئېسىل ۋە يېيىشلىك، كىم قولغا قانداق ئۇزۇك، بوينىغا قايسى خىل زەنجىر ساپتۇ... دېگەندەك باش - ئايىغىنىڭ تايىنى يوق تېتىقسىز مودا - ئېقىملارغا مەستخۇش بولۇپ ياشا - ۋاتقان، بالىلىرىنىڭ ئوقۇش - ئۆگىنىشى، كەلگۈسى توغ - رۇلۇق ئويلىنىپ كۆرمەيدىغان ھەمدە شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 2005 - يىللىق قۇربان ھېيتلىق سەنئەت كېچىلىكىدە ئوينالغان «شەيتاننىڭ كەينىگە كىرمەك» ناملىق ئېتوتتىكىدەك ئاياللىرىمىز ھەقىقەتەن مەۋجۇت. ئېمىر ھۈسەيىن سەبۇرى تاشقى يالتراقلىق ھەققىدە شۇنداق دەيدۇ: «تاشقى كۆرۈنۈشتىكى زىبۇزىننەت مەسخىرىۋازلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس». بۈيۈك پەيلا - سوپىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىمۇ مال - دۇنيا، شۆھرەتپە - رەسلىك ھەققىدە مۇنداق پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلەرنى قى - لىدۇ: «ئادەم بالىسىنى بىچارە دېيىشكە توغرا كېلىدۇ، چۈنكى، كۈن بويى دۇنيا يىغىدۇ، يېيىشكە نېسىپ بول - مايدۇ. بەزىسى تىنماي يۈگۈرۈپ دۇنيا كېزىدۇ، بەزىسى جېنىنى تىكىپ دېڭىزغا كىرىدۇ، بەزىسى تاغ قېزىپ قىيىلار تۈۋىگە بارىدۇ، بەزىلىرى يەر غۇلاچلاپ يالغىياغ يۈ - گۈرەيدۇ، بەزىسى داۋان ئېشىپ دەريالار كېچىدۇ، يەنە بەزىلىرى يەر قېزىپ قۇدۇقتىن سۇ ئىچىدۇ، بەزىسى جەڭلەردە قىلىچ - پالتا يەپ ھالاك بولىدۇ، بەزىسى قە - ئە - تورالاردا ئىشلەپ قېرىدۇ. بەزىسى ئوغرى، ئالدام - چى، قاراقچى، ھىيلىگەر، بەزىسى باسماچى، قاتىل، قىر - غىنچى كېلىدۇ. بۇ مۇشەققەتلەرنىڭ ھەممىسى نەپسى، كە - يىم - كېچىكى ئۈچۈندۇر. مال - دۇنيا توپلاش، يېمە - لىك، ئۆلگەندە پۇشايمان قىلىش - بۇلارنىڭ ھەممىسى بىلىمىز كىشىلەرنىڭ ئىشىدۇر. بىلىمىز كىشىلەر تامامەن ھايۋانغا ئوخشايدۇ. شۇغا مال - دۇنياغا گول بولما، ئۇ يۈز ئۆرۈيدۇ، ئۆتۈپ كېتىدۇ.» بەرھەق، مۇتەپەككۈر ئېيتقاندەك، مال - دۇنياغا گول بولۇپ، ھەشەمگە بېرىد - لىپ ياشاش بىلىمىزلىك بولۇپلا قالماي، يەنە كېلىپ ھايۋاندەك ياشاشتۇر. چۈنكى، ھايۋانلاردا پەقەت ۋە پە - قەت ياشاش ئىستىكىلا بولىدۇ، شۇنداقتىمۇ مۇتلەق كۆپ ساندىكى ھايۋانلار ئۆز بالىسىنىڭ ھاياتى كاپالتىگە مەسئۇل بولىدۇ. ئەمما، بىزنىڭ ئاك - سەۋىيىلىك بىر قىسىم ئانىلىرىمىز ھەتتا ئۆز باغرىنى يېرىپ چىققان بال - سىغىمۇ مەسئۇل بولالمايۋاتىدۇ. بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «كىشىگە مال - دۇنيا كېرەك ئەمەس، ياخشى خۇي - پېئىل كېرەك. شۇنداق كىشى

205

بۇنداق روھ خەلقىمىز ئاياللىرىدىمۇ كۆپلەپ ئۇچرايدۇ. ئالتە بالىنى ئۆزى يالغۇز تەربىيەلەپ قاتارغا قوشقان، ھەتتا ھەممىسىنى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتالغان يىراق سەھرادىكى ئانىلار بىزگە ئۈلگە ئەمەسمۇ! كېسىپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، بۇنداق روھ مۇئەييەن ساپا (ئاشۇ ئۇلۇغ ئا- نىلىرىمىزدا ساپا يوق دەپ كىم ئىتايلايدۇ؟)، گۈزەل ئەخلاق ۋە كىرىزىس ئېغىدىن يېتىلىپ شەكىللىنىدۇ. دە- رىخا، ھەممە ئەزايى بېجىرىم تۇرۇقلۇقمۇ، ئانىغا خاس ياشىيالىمايۋاتقان ئاياللارنى نېمە دېگۈلۈك؟ مېنىڭچە، ئۇ- لارغا نىسبەتەن ئەرنىڭ بەرگىنىمۇ ئىسراپچىلىقتۇر. ھەز- رىتى ئەلىشىر نەۋائى توغرا ئېيتىدۇ: «كەتمەن چاپلايدى- غان، ئوتۇن توشۇيالايدىغان ياش دىۋانغا نەرسە بەر- سەڭ، ئۇ تەڭرىنىڭ مېلىنى زاپە قىلىۋېتىدۇ».

يېڭى ئەسىردە ئاياللارنىڭ تىرىشىپ ئۆز ساپاسىنى ئۆستۈرمەكلىكى دەۋر تەرەققىياتىنىڭ، مىللەت مەۋجۇتلۇق كاپالىتىنىڭ تەخىرىسىز تەلپىنىدۇ. چۈنكى، ھازىر كىشىگە مال - دۇنيادىن كۆپرەك بىلىم ۋە ھۈنەر تولمۇ كېرەكلىك بولۇپ قالدى. مۇھەممەد سىدىق بەرشىدى: «گۆھەرل- رىڭنىڭ كۆپلۈكىدىن ھۈنرىڭنىڭ كۆپ بولۇشى ياخشى- دۇر، ھۈنەرسىز كىشى خۇددى ياپراقسىز دەرەخكە ئوخ- شايدۇ، ئۇنىڭ ئۇلى ۋە شېخى بولغان بىلەن ساپىسى بولمايدۇ، ھۈنەرسىز كىشى قانچە ئالىي نەسەپلىك ئېسىل- زادە بولغىنى بىلەن خالايق ئالدىدا ھۆرمەتكە ئىگە بو- لالمايدۇ» دەيدۇ. شۇنداق، ھۈنەر بىلىم ئارقىلىق مەي- دانغا كېلىدۇ. پەرزەنتنى ياراھلىق تەربىيەلەش ئۈچۈنمۇ بىلىم كېرەك. «ئىدىراكلىق كىشىلەردىن كىشىلىك كېلىدۇ، بىلىملىك كىشىلەر ئادەمنىڭ ئادىمىدۇر» دەيدۇ بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ. ئادەمدە بىلىم بولغاندىلا ئاندىن بەختنىڭ ئىشىكىنى چەككەلى ۋە خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە ئې- رىشكىلى بولىدۇ، ئەلۋەتتە. توغرا ئەقىدىنىڭ بولۇشى بۇنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر. ئەبۇ نەسىر فارابىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا «بەخت ھەر قانداق ئادەم تەلپۈنىدىغان مەقسەت بولۇپ، ئۇ چەكسىز كامالەتتىن ئىبارەت». ئى- ساننىڭ دۇنياغا ئاپىرىدە بولۇپ ياشاشتىكى تۈپ مەقسە- تىمۇ ئىنسانىي كامىللىق، يەنى كامالەتتۇر! شۇڭا ئاياللاردا توغرا ئەقىدە ئاستىدىكى ئۇلۇغۋار مەقسەت بولۇشى كې- رەككى، ھەرگىزمۇ ياخشى يېيىش، ئېسىل كىيىنىش بىلەن خاراكتېرلەنگەن ھۇزۇرى - ھالاۋەتتۇناسلىق بولماسلىقى كېرەك. ئىنسان ئۈچۈن مۇراد - مەقسەتنىڭ بولماسلىقى خۇددى ئەلىشىر نەۋائى ئېيتقاندا: «مۇنچىغا چۈشۈپ ياكالناماي چىققانغا ئوخشاش» تۇر.

بۈگۈنكى كۈندە ئېچىۋېتىشتىن كېلىپ چىققان سىرتقى

غىدىقلىما مەدەنىيەتلەرنىڭ تەسىرى ئاستىدا مىللىتىمىزنىڭ ئۆرپ - ئادەت، ئەخلاق - ئەھكاملارىدىمۇ ئاز - تولا تەۋرىنىش كۆرۈلمەكتە. بۇنىڭ بىلەن بىر قىسىم خانىم - قىزلىرىمىزدىكى ئەخلاقىي چىركىنلىك باش كۆتۈرۈپ چىقتى. مىللەتنىڭ ئانىلىرى كاردىن چىقسا ئەۋلادلىرى قانداق بولغۇلۇق؟ تارىختىكى ئەخلاقى بۇزۇلۇشتىن زا- ۋاللىققا يۈز تۇتقان قوۋم، ھاكىمىيەتلەر بىزگە سىر ئە- مەسقۇ؟ شۇڭا ئاياللىرىمىزدا ئەۋلادلىرىمىز ئەنداز ئال- غۇدەك گۈزەل ئەخلاقىي سۈپەتلەر بولۇشى لازىم. ئاياللار كىشىنى لال قىلغۇدەك ئەخلاقىي ۋە ھۆسنى بىلەن گۈ- زەللىك پەرىشتىلىرىدۇر. ئەگەر، ئۇنىڭغا يېتەرلىك ساپا قوشۇلىدىغان بولسا، مانا بۇ «ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز» نىڭ قوندىرۇلۇشىدۇر. ئۇنداقتا بۇنداق گۈزەللىككە نېمىمۇ تەڭ تۇرالىسۇن؟ «بۇ دۇنيادا ئۆزۈڭگە بايلىق تىلىمەكچى بولساڭ، توغرا ئادەم بول، توغرا سۆز قىل، يەنە بىر دۇنياغىمۇ ئېرىشەي دېسەڭ ئۆزۈڭنى، دىلىڭ ۋە تىلىڭنى پاك تۇت». (يۈسۈپ خاس ھاجىپ) ئەلۋەتتە، توغرا سۆزلۈك بىلىمدىن كېلىدۇ، ئادەم بولۇش - ئەخلاق جۈملىسىدىن ئىبارەت. ئەخلاق بىلەن بىلىم زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئەخلاق بىلىم ئارقىلىق تېخىمۇ گۈزەل بولىدۇ، بىلىم ئەخلاق ئارقىلىق ئۆزىنى قارار تاپقۇزىدۇ. شۇڭا ئەبۇ نەسىر فارابى: «ياخشى ئەخلاق بىلەن ئەقلى ئىقتى- دارنىڭ ھەر ئىككىلىسى شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنساننىڭ قە- دىر - قىممىتى ھېسابلىنىدۇكى، ئىنساننىڭ ھەر بىر ئىش- تىكى پەزىلىتى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ۋە پائالىيىتىنىڭ يۈكسەك- لىكى ۋە كامالىتى تەرىپىدىن گەۋدىلەندۈرۈلگەن بولىدۇ» دەيدۇ. ئاياللار ئۈچۈن ئەدەپ ۋە ھايا قىممەت باھالىق كىيىمىدۇر. ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ سۆزى بويىچە ئا- ياللار ئەنە شۇ ھاياتلىق ۋە ئەدەپلىكى بىلەن «تەزىم ۋە ھۆرمەت كۆرگۈسىدۇر».

يېڭى ئەسىر رىقابەتلىك ئەسىردۇر. بۇ ئەسىردە رىقا- بەتنىڭ تېخىمۇ كەسكىن بولىدىغانلىقى ئېنىق. ئاياللاردىمۇ بۇنىڭغا ئەگىشىپ بىر خىل روھىي زىلزىلە - كىرىزىس تۇيغۇسى ۋە ئۆزىنى قەدىرلەش تۇيغۇسى بارغانچە گەۋ- دىلەنمەكتە ۋە گەۋدىلىنىشى كېرەك. كەلگۈسى ئىشلار يالغۇز ئەرلەرگىلا خاس ئەمەس. ئاياللارمۇ ئۆزىنىڭ «يېرىم دۇنيا» لىق ئورنى بىلەن ئەرلەر قىلالغاننى ھەم قىلالايدۇ ۋە قىلىشى كېرەك. شۇنداقلا ئۇلار ئۆزىنىڭ ھازىرقى ۋە كەلگۈسى بۇرچىنى تونۇيالىغان بولىدۇ. بەر- ھەق، كېلەچەك ئورتاق يارىتىلىدۇ...

ئاپتور: ئۈرۈمچى شەھەرلىك 46 - ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

M
I
R
A
S

مومامنىڭ

ھىيالى

دورلىرى *

2005.5

كامال ھېسامىدىنوف (قازاقىستان)

سۇلۇق ئىشقى

ئادەم بەدىنىنىڭ، جۈملىدىن، پۈتىنىڭ ئىششىپ كېتىشىنىڭ ھەرخىل سەۋەبلىرى بار. مەسىلەن، بىرلىرىنىڭ يۈرەك، يەنە بىرلىرىنىڭ بۆرەك ئاغرىقىدىن، يەنە بىرلىرىنىڭ سۈيۈك يوللىرى ئاغرىقىدىن بولىدۇ. ئۇنى ئۆز ۋاقتىدا داۋالسا چوقۇم قۇتۇلغىلى بولىدۇ. ئالدى بىلەن سۈيۈكنىڭ كەلمەسلىك سەۋەبىنى ئېنىقلاش لازىم. ئاندىن شۇ ئاغرىققا قارشى دورا ئىشلىتىش كېرەك. بۇ ھەقتە سا- لامەتلىك ھەققىدە ھېكايەلەرنىڭ يۇقىرىدىكى بابلىرىدا قىسمەن ھېكايە قىلىنغانىدى. بۇ مەخسۇس بابنىڭ يېزىد- لىشىغا ب ئىسىملىك 45 ياشلىق زىيالىي بىمارنىڭ ئالدىمغا كېلىشى سەۋەب بولدى.

بۆلۈمىگە چىرايى تاتىرىپ، كۆزلىرى كىرتەيگەن،

قاياقلىرى ئىششىغان بىر ئايال كىرىپ كەلدى. ئۇ بۇنىڭ- دىن ئىلگىرى مېنىڭ ئالدىمغا كەلگىنىدە تامامەن باشقا ئاغرىقنىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ، دورا بېرىشىمنى سورىغان، ئىلتىماسى ۋاقتىدا ئورۇنلانغان بولسىمۇ، لېكىن، مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلى ئۇ دورىنى ئېچىشنى تېخى باشلىماپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كېيىنكى كۈنلىرى بۆرىكى ئاغرىپ، ئارامى قالماپتۇ.

— ھازىر ئۇ ئاغرىقىم بىر تەرەپتە قالدى، — دېدى ئايال، — ۋاقتىڭىزنى ئېلىپ يەنە كەلدىم. باشلا دېسىڭىز دورىنى بۇگۈنلا باشلايمەن، بىراق، ھازىر بۆرەكنىڭ دەردى يامان ئۆتۈپ كېتىپ بارىدۇ. ئىشەنمەسلىكىڭىز مۇمكىن، ئەتىڭى ئورنۇمدىن خۇددى تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىمىغان ئادەمدەك تۇرىمەن. يۈز - كۆزۈم ھۈيپىدە ئىششىپ كېتىدۇ. ئەينەككە قاراپ، ئۆزۈم ئىكەنلىكىگە ئى- شەنگۈم كەلمەيدۇ. دوختۇرلار بۆرىكىڭدە قۇم بار ئىكەن.

* بېشى ئالدىدىكى ساندا

— مۇشۇ ئادەملەر «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دېگەننى بىلمەيدىكەن؟ سالامەتلىك بولمىسا ئىشنىڭ نېمە كېرىكى؟— دېدىم.

— كامالىدىن ئاكا،— دېدى ئاينۇرەم مېنىڭ گېپىم ئا. ياغلىشى بىلەن،— مېنىڭ ھەدەمنىڭ بۆرىكى ئاغرىپ بۇتلىرى ئىشىشىپ، يېتىپ قېلىۋىدى، چوغلاردىن بىرى «ئاغزى ئېچىلمىغان قاپاق چۆمۈچتىن بىر تال ئېلىپ ھا. ۋانچىدا سوقۇپ قاينىتىپ، شۇنى چاي ئورنىدا ئىچكىن» دەپ مەسلىھەت بەرگەن ئىكەن. ھازىر شۇ قايناتمىنى ئىچۋاتىدۇ. ئىششىق تامامەن قايتتى. مۇنۇ ئايالمۇ شۇنى ئىچسە بولماسمىدى؟

مەن قاپاق چۆمۈچ قايناتمىنى كاناي ياللۇغغا، كۆكرىپ كېتىدىغان زىققىغا، بەلغەم چىقماي ئاۋارە قىلغان ئاغرىقلارغا بېرىپ سىناپ كۆرگەن ئىدىم. راست، ئۇنىڭ سۈيۈك ھەيدەيدىغان خۇسۇسىيىتىمۇ بار. ئەمما بۆرەك ئاغرىقىغا ئىشلىتىپ كۆرمىگەن. ئىشلىتىپ كۆرسە زىيان بولمايدۇ. بىراق ئۇنى تاپالامدۇ، يەنىلا ئۆزۈمگە يېپىش-مىسا، دەپ ئويلىنىپ قالدىم.

— تاپالمايمىكەنمۇ؟— دېدى ئاخىرى. — ئۇيغۇر ئايالغۇ، نېمىشقا تاپالمىسۇن؟ — ھەي ئاينۇرەم قىزىمەي، شەھەرلىكلەرنىڭ ئۇنى بىلىدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن. يەنە كېلىمەن، دەپ كەتتى. كەلسە ئېيتىپ كۆرەرمەن. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ، ۋەدىسىدە تۇرۇپ كەلدى. مەن ئۇنىڭغا ئاينۇرەمنىڭ رېتسىپىنى ئەينەن سۆزلەپ بەردىم.

— كامالىدىن ئاكا، ئادەمنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىغان نەرسىلەرنى دەيدىكەنسز، مەن ئۇنى نەدىن تاپارمەن، ياخشىلىق قىلغاندىن كېيىن ئاخىرىغىچە يەتكۈزۈلگۈدەپ ئۇمۇ بوش كەلمەي ئاياللارغا خاس جىلۋە بىلەن مېيىقىدا كۈلدى.

— بوپتۇ. ئەتە بىر تېلېفون قىلىڭ. «ئېغىزدىن چىقتى، ساقالغا ياماشتى»، خېلى يىللار ئىلگىرى پەرزەنتلەردىن بىرى كاناي ياللۇغى بىلەن ئاغا-رىپ، كىملىرىنىڭ تەكلىپى بىلەن بىر دانە قاپاق چۆ-مۈچنى ھاۋانچىدا سوقۇپ قاينىتىپ ئىچكۈزگەندىم. شۇ-نىڭدىن ئازراق قېلىۋىدى.

دېۋىدى. بەزىدە ئىچىمدىن قۇم چىقىدۇ. مەسلىھەتتىكىگە مۇھتاجمەن.

ئۇ ئايال ئىلگىرى ئالدىمغا كەلگەندە بۇ سۆزلەرنى يوشۇرغان، شۇنداق بولسىمۇ مەن ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ، بۆرىكىدە قۇم ياكى تاش بولسا كېرەك، دەپ گۇمان قىلىپ، قانتېپەرنى ئىچىشنى تەكلىپ قىلىۋىدىم.

— ئاكا، ئۇنى باشقىلارمۇ ئېيتقان، بىراق، ھېچ كۆڭلۈم تارتىمىدى. ئەتىھالىم بەك كۈچلۈك دورا بولسا كېرەك،— دەپ يېقىن كەلمىدى. — قېرىنداش، ئۆزىڭىز بىلىسىز، ھەركىم پەقەت ئۆزى ئۈچۈن ياشايدۇ. شۇنداققۇ دەيمەن. — ئۇغۇ شۇنداق، بىراق...

— مەن سىزگە ئورۇس چاقىقىنى تېپىپ قاينىتىپ، بىر كۈن تۇرۇپ بىر كۈن ھەر قېتىمدا 15 مىنۇتتىن ۋانائال، كۆممىقوناق پۆپۈكى، سەۋزىنىڭ كۆكى، سۇلۇ كۆكى، قې-رىقىز يىلتىزىدىن مەخسۇس قايناتما تەييارلاپ كۈنىگە ئۈچ قېتىم، تاماقتىن 15 - 20 مىنۇت ئىلگىرى 30 گرامدىن ئىلمان ئىچ، دېسەم شۇ گىياھلارنى تاپالامسىز؟

— ئۇ گىياھلارنىڭ بەزىلىرىنى ئاڭلىغىنىم بولمىسا، كۆزۈم بىلەن كۆرگىنىم يوق. ئۇنى تېپىپ بەرگۈدەك يې-قىنىمۇ يوق. — شۇنى كۆزدە تۇتۇپ، سىزگە ئەڭ يېنىك، ھېچ-كىمگە چىراي سارغايتمەيدىغان دورىنى تەكلىپ قىلىۋات-مەن.

ئۇ سومكىسىنىڭ بېغىنى ئوينىغان ھالدا شۇك ئولتۇ-رۇپ قالدى. — بۈگۈن، ئەتە زۆرۈر بىر ئىشىم بار ئىدى. شۇ ئى-شىمنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىپ كەلسەم بولامدۇ؟— دېدى ئۇ سۈكۈتتىن كېيىن.

ئۇنىڭ ئوبدانراق ئويلىشىپ كېلەي، دېمەكچى بولۇ-ۋاتقانلىقىنى سەزدىم. — ئۆزىڭىز بىلىڭ، ئىشىكىم ھەمىشەم ئوچۇق،— دې-دىم.

ئايال ھۇزۇرخالىق ئېيتىپ چىقىپ كەتتى. مەن بې-شىمنى چايقىدىم. يېنىمدا ئاينۇرەم ئىسىملىك پراكتىكانت قىز بار ئىدى.

IRAS

ئامباردىن شۇنى تېپىپ ئايالغا بەردىم.
— بۇنى سىرلىق قاچىدا قاينىتىپ سۈيىنى ئىچىپ كۆ-
رۈڭ. تەلىيىڭىز بولسا، بۆرەك ئاغرىقىدىن مۇشۇنىڭ بە-
لەن قۇتۇلۇپ كېتىشىڭىز مۇمكىن.

ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتۈپ، ب تېلېفون ئارقىلىق
بۆرىكىنىڭ بارغانسېرى ياخشى بولۇۋاتقانلىقىنى خەۋەر-
لەپ، مېنى خۇشال قىلدى.

قاياق چۆمۈچىنىڭ بۆرەك ۋە سۈيىدۈك يوللىرىدىكى
سوغۇق تەڭكەن يەرلەرگە قانچىلىك تەسىر قىلىدىغانلىقىنى
بىلمەيمەن. ئەمما، ئۇ سۈيىدۈكنى كۆپلەپ ماغدۇرۇشتا
خېلىلا مۇھىم رول ئوينايدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ ئادەم ئورگا-
نىزىمىدىكى سۈنى ئازايتىپ، شۇ جەرياندا بۆرەك ۋە
سۈيىدۈك يوللىرىدىكى قۇملارنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشىدە
شۈبھە يوق.

سېسىق كېكىرىش

بۇ ئاساسەن ئۆزىنى چاغلىماي ياكى ئۆزى تويىمۇ
كۆزى تويماي تاماقنى كۆپ يېيىش، ئېغىر تاماقتىن كېيىن
خىلمۇخىل مېۋە - چېۋىلەرنى كۆپ يېيىشتىن، بەزىدە
ئاشقازاننىڭ ھەزىم قىلىش ئىقتىدارىنىڭ بۇزۇلۇشىدىن
پەيدا بولىدىغان ئەھۋال.

بۇ ئەھۋالنىڭ چارىسى ئۆزىنى چاغلاپ يېيىش. ئىك-
كىنچىدىن، مۇبادا ئاشقازان ئاغرىقى تۈپەيلىدىن بولسا،
ئاشقازاننى داۋالاش لازىم.

ئۈچىنچىدىن، بەزى ئېھتىياتچان، ھايات تەجرىبىسى
مول كىشىلەر ئادەتتە تاماقتىن كېيىن يانچۇقىدىن ئىگىر
چىقىرىدۇ - دە، كىچىككەنە چىشلەپ، تىلىنىڭ ئاستىغا
سېلىپ شۇمۇيدۇ. بۇ ئۈنۈمى يۇقىرى ئۇسۇلدۇر. ئۇنداق
بولغىنى ئىگىر يەل ھەيدىگەندىن سىرت ئاشقازاننىڭ ھە-
زىم قىلىش ئىقتىدارىنى ياخشىلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن تاماق
تېز ھەزىم بولىدۇ. ئادەم سېسىق كېكىرىشتىن تېز قۇتۇ-
لىدۇ.

كېچىسى تەرلەش

بىر كۈنى يېزىدا تۇرىدىغان كىچىك ئانام مېھمانغا
كېلىپ قالدى. پاراڭدىن پاراڭ چىقىپ ئۇ:

— كېچىسى تەرلەيدىغان بىر ئەسكى ئاغرىققا ئۇچراپ
قالدىم. چىلىق - چىلىق سۇ ئىچىدىلا ياتىدىغان بولدۇم.
ئوغرى تەرمىكىنتاڭ، - دېدى بىپەرۋالىق بىلەن. ئوغرى
تەر، جان تەر دېگەنلىرىدىن خەۋىرىم يوق. ئەمما كېچىسى

تەرلەش بويىچە يۈرگۈزگەن بىر تەجرىبە يادىمغا چۈشتى.
كىچىك ئانغا شۇنى ئېيتىپ، ئەتىگەن دورا بېرەي، دەپ
خاتىرجەم قىلدىم. ئەتىسى ئۇنىڭغا بىر بولاق چايكوكات،
بىر بولاق قوي بۆلجۈرگىنى يوپۇرمىقى بولاپ بەردىم.

— ئالدىدا قوي بۆلجۈرگىنى يوپۇرمىقىنى دەملەپ،
كۈنىگە ئۈچ قېتىم، ھەر قېتىمدا 30 گرامدىن تاماقنىڭ
ئالدىدا ئىچىڭ، ئون كۈندە ھەممىسى ئايان بولىدۇ. ئەگەر
بۇ كار قىلمىسا مۇنۇنى دەملەپ ئىچىڭ، - دەپ شالغېي
دېگەن كوكاتنى بەردىم.

ئارىدىن ئۈچ - تۆت ئاي ئۆتۈپ، كىچىك ئانامنىڭ
ئۆيىگە بېرىپ قالدىم. بىر ۋاقىتتا يادىمغا بەرگەن دورام
چۈشتى - دە، ئەھۋال سورىدىم.

— راستتىنلا سىزگە دېمىدىممۇ؟ - دېدى ئۇ، - دە -
لەپ، بىر قانچە كۈن ئىچىۋېدىم، شۇنىڭ بىلەن تەر بې-
سىلدى.

— قالغىنى قېنى، كېرەك بولمىسا، ئېلىپ كېتەي.
— دېگىنىڭىزگە قاراڭ، ئۇنى بېرىمەنمۇ، ساندۇققا
تىقىپ قويدۇم، - دەپ تۆرىدە تۇرغان ساندۇقنى ئىشارە
قىلدى. - مۇشۇنىڭ بىلەن قۇتۇلۇپ كەتسەم، ھاي - ھاي،
يەنە قوزغىلىپ قالسا، دورا دەپ ئالدىڭىزغا بېرىپ يۈرد-
مەنمۇ.

— ئىشقىلىپ، ئاياغ ئاستىدا چېچىلىپ چەيلىنىپ يۈر-
مىسۇن دەيمىنا، بوپتۇ ئۇنداقتا، - دېدىم.

شۇنىڭدىن كېيىن كىچىك ئانام بۇ توغرىسىدا گەپ
قىلمىدى. بۇ تەجرىبىنى باشقا بىرلىرىگىمۇ تەكلىپ قىلدىم.
ئۇلارمۇ ئۆز نۆۋىتىدە رەھمەت ئېيتىشتى.

قان قويۇلۇش

بىز تەرەپتە دورا - دەرەمەك ساتىدىغان بىر جاي بار
ئىدى. ئۇنىڭ سېتىقچىسى تونۇش كىشى ئىدى. بىر كۈنى
ئۇنىڭدىن بىر نەرسە سوراي دەپ بارسام، دۇكاندا بىر
چوكان تۇرۇپتۇ. ئالدىدا خېرىدار كۆپ ئىكەن. بىر ۋاقىتتا
ئىشىك ئېچىلىپ، سېتىقچى ھېلىقى چوكانغا بىر بولاق
بەردى. ئۇ دەررۇ پىلاشنىڭ ئىچىگە يوشۇردى.

— نېمە ئېلىۋاتىسىز؟ - دەپ ئاستا سورىدىم ئۇنىڭ-
دىن.

— چاققاق، دوختۇرلار سىڭلىمغا قېنىڭ سۇيۇق، شۇ-
نىڭ ئۈچۈن پات - پات بۇرنۇڭ، چىشلىرىڭنىڭ تۈۋى
قانايدۇ. چاققاق دەملىمىسىنى ئىچ، دېگەن ئىكەن.

— ئۇنداقتا يازلىقى ئۇزۇنلار يىغۇنساڭلار بولمامدۇ، دۇنيادا نېمە تولا، چاققاق تولا — دېدىم.

— ئۇ دېگىنىڭىزغۇ توغرا، لېكىن، بىز شەھەردە تۇرۇپ ئۆسكەنلىكتىن چاققاقنى تونۇمايمىزغۇ، — دېدى ئۇ — ياخشى دورا ئىكەن. تونۇشلار ئارقىلىق تېپىۋاتىمىز. ئۆسۈملۈكنى تونۇماسلىقىمۇ بىر بالا ئىكەن. ئۇنداقتا دېيىشىم، چاققاقنى دورىخانىدىن ئىزدەپ، يالۋۇرۇپ يۈرگەن يەنە بىر نەچچە ئادەمنى كۆردۈم. بەزىلەرنى ھەتتا باشلاپ بېرىپ، ئۆسۈپ تۇرغان چاققاقنى كۆرسىتىپ، رەھمىتىنى ئاڭلىدىم.

بىر سىقىم قۇرۇتۇلغان چاققاق يوپۇرمىقىنى يېرىم لېتىر سۇدا قاينىتىپ كۈنگە تاماقتىن يېرىم سائەت ئىدى. گىرى ھەر قېتىمدا 75 گرامدىن ئىستاكاندا بىر ئىستاكان ئىچىپ بەرسە ئوڭشىلىدۇ، يۈرەك رىتىمى تەرتىپكە چۈشۈدۇ.

نەپەس يوللىرىغا سوغۇق تېگىش

تۇرمۇشتا نەپەس يوللىرىغا سوغۇق تېگىپ ئاغرىيدىغان ئادەم كۆپ. ئىلمىي مېدىتسىنادا برونخت دەپ ئاتىلىدىغان بۇ ئاغرىق چوڭلاردىمۇ، ياشلاردىمۇ، بالىلاردىمۇ كۆپ. ئۇنىڭ ئۇزاققا سوزۇلۇپ كەتكىنىمۇ نۇرغۇن. مەدەت سوراپ ئالدىمغا كەلگەن بىمارلارغا مەن چاكاندا، يۆتەلوت، چۈچۈكبۇيا، گۈلبىنەپشە، پاقا يوپۇرمىقى، ياۋايى جەمبىل، كېپىك ئوتىدىن قايناتما تەييارلاپ، ئىچىشنى تەكلىپ قىلىمەن. يىراقتىكىلەرنى بىلمەيمەن. بۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن قوشنىلارنىڭ جېنى ئارام ئالدى.

دورا تەييارلاش ئۇسۇلى: ھەر بىر گىياھتىن بىر چىمىدىدىن، چۈچۈكبۇيىدىن ئىككى — ئۈچ كېسىم ئېلىپ بىر بوتۇلكا سوغۇق سۇدا بەش مىنۇت ئاستا قاينىتىلىدۇ. سوۋۇغاندا سۇزۇپ ئاغزى ھىم بوتۇلكىغا قاچىلىنىپ تونۇلغاندا ساقلىنىدۇ. ئىچىش نۇرغۇن: كۈنگە ئۈچ ۋاقىت، ھەر قېتىمدا 30 گرامدىن ئاز — ئازدىن ئىسسىق — ئىسسىق ئىچىش لازىم. ۋاقتى: تاماقتىن يېرىم سائەت ئىلگىرى. سوغۇق ئىچىشكە بولمايدۇ. ئەگەر بۇ دورىدىن تۇراقلىق ئۈچ — تۆت بوتۇلكا ئىچىپ، كېيىن ئۆزىڭىزنى كۈتسىڭىز ئۇزاق ۋاقىت نەپەس يوللىرىغا سوغۇق تېگىش كېسىلىگە ئۇچرىمايسىز.

خەلق تېبابىتىدىكى شۇ ئۇسۇلمۇ دىققەتكە سازاۋەر — كى، ئۇزاققا سوزۇلغان نەپەس يوللىرىغا سوغۇق تېگىش،

ئۆپكىگە سوغۇق تېگىش كېسەللىرىگە سامساق مېيى ئىشلىتىدىكەن ۋە بۇ دورىنىڭ ئۈنۈمى ناھايىتى يۇقىرى ھېسابلىنىدىكەن. دورا تەييارلاش ئۇسۇلى: سامساق تازىلىنىپ، ئۇششاق چانلىدۇ ۋە ئەھۋالغا قاراپ ئازراق تۇز ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. كېيىن ئۇ يېڭى ئۆسۈملۈك مېيى بىلەن ئوبدان ئىشلەشتۈرۈلۈپ تىندۈرۈلىدۇ. ئىشلىتىلىشى: تەييارلانغان بۇ سامساق مېيىنى نانغا سۈركەپ ياكى ئېزىلگەن ياغىغۇغا ئارىلاشتۇرۇپ ئىستېمال قىلىش لازىم.

نارەسىدىلەرگە سوغۇق تېگىش

تەجرىبىلەردە كۆرۈلۈشىچە، دۇنيادا نارەسىدىلەرنى داۋالاشتىنمۇ مۇشكۈل ئىش بولمىسا كېرەك. ئۇنى بۈگۈن بۇغا بولغان چاغدا ئەمەس، بەلكى ئاتا بولغان كۈنلەردىمۇ باشتىن كەچۈرگەندىم. نارەسىدىلەرگە سوغۇق تېگىپ يۆتەلگەندە بىچارە ئانىلارنىڭ يۈرەكلىرى زەرداپقا ئايلىنىدۇ. سەۋەبى؟ نېمە بېرىشنى بىلمەي بېشى قاتىدۇ. بۇ كۈنكى تاپچىلىق زاماندا ئەھۋال تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتى. بۇنى پات — پاتلا مېنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ يۈرگەن ئانىلارنىڭ ئاھىدىنىمۇ كۆرۈۋاتىمەن. تا بۈگۈنگىچە، ماڭا مۇراجىئەت قىلغان ئانىلارغا «بالىڭىزغا يۆتەلوت بىلەن ناۋاتى ئارىلاشتۇرۇپ قاينىتىپ بېرىڭ» دەپ مەسلىھەت بېرىپ كېلىۋاتىمەن. لېكىن بۈگۈنكى قىيىنچىلىق زاماندا ئۆتمۈشتە دۇكانلاردا توپا بېسىپ ياتىدىغان ناۋاتى تېپىشنىڭ ئۆزى تەس بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپتىن بېرى مۇشۇ ئاغرىقنى داۋالاشنىڭ باشقا بىر ئاسان يولى يوقمەن. كىم، دەپ ئىزدەپ يۈردۈم. مۇشۇ يېقىندا ئۇ ئۇسۇلنىمۇ تاپقان دەك بولدۇم.

تەييارلاش ئۇسۇلى: بىر قوشۇق ئارپا بېدىيان بىلەن قارەندىزنى ئارىلاشتۇرىمىز، ئاندىن ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر ئىستاكان سۇ قۇيۇپ، چىم — چىم قاينىتىمىز، ئاندىن ئۇنى سۇزۇپ، بوۋاققا ھەر ئىككى سائەتتە بىر قوشۇق ئىچكۈزۈمىز.

كېكىرىك

«تولا كېكىرىمەن، قورسىقىم كۆيۈپ، مەيدەم تاشتەك بولۇۋالدى» دېگەن شىكايەتلەرنى پات — پات ئاڭلايمەن. ئۇلاردىن «دوختۇرغا كۆرۈنمىدىڭىزمۇ؟ دوختۇرلار نېمە دەيدۇ؟» دەپ سورىسام، ھېچكىم جاۋاب بېرەلمەيدۇ. كېكىرىش، مەيدىنىڭ چىڭ بولۇشى، ئېغىزىدىن ئاچچىق سۇنىڭ كېلىشى ئۆز — ئۆزىدىنلا بولىدىغان نەرسە ئەمەس،

ئۇنى ئۆز تەجرىبەمدە نۇرغۇن قېتىم كۆردۈم. بۇنىڭ ئا-
ساسى سەۋەبى ئاشقازاننىڭ ھەزىم قىلىش قۇۋۋىتىنىڭ
ئاجىزلىقى ياكى ئاشقازان ئاغرىقىدىن كېلىپ چىقىدۇ. ئەگەر
ئۆز ۋاقتىدا دوختۇرغا كۆرۈنۈپ داۋالانمىسا، كەلگۈسىدە
چوڭ ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس.
بىراق، يەنىلا شۇ ئېرىنچەكلىكىمىز، ئەتىگىچە ياخشى بو-
لۇپ قالار، دەيدىغان بىغەملىكىمىز بىزنىڭ چوڭ ئىشنىڭ
ئالدىنى ئېلىشىمىزغا كاشلا بولۇپ كەلمەكتە.

مېنىڭچە، يۇقىرىدا ھېكايە قىلىنغاندەك ئەھۋال يۈز
بېرىپ قالسا، ۋاقتىنى ئۆتكۈزمەي دوختۇرغا كۆرۈنۈپ
كېكىرىشنىڭ، قورساق كۆپۈشنىڭ، مەيدىنىڭ قاتتىق تۇ-
رۇۋېلىشىنىڭ، كۆڭلى ئېلىشىشنىڭ سەۋەبىنى ئېنىقلاش
لازىم. ئاندىن دورا قىلغىنى ياخشى، مۇنداق ئەھۋالدىن
قۇتۇلۇش ئۈچۈن مەن ئادەتتە چايكوكات دەملەنمىسىنى
تەكلىپ قىلىۋاتىمەن. ئۇنىڭ ئۈچۈن چوڭ قوشۇقتا ئىككى
قوشۇق چايكوكات ئېلىنىدۇ - دە (قۇرۇتۇلغان گۈلى بە-
لەن يوپۇرمىقى)، بىر بوتۇلكا ھاراققا دەملىنىدۇ. بۇ
دەملەنمە ئون كۈن قاراڭغۇ يەردە تۇرىدۇ. ھەر كۈنى
ئاخشىمى شەرتلىك يوسۇندا چايقىلىدۇ. قەرەلى پۈتكەندە
سۈزۈلۈپ، شامسى تاشلىنىدۇ. دەملەنمە كۈنىگە ئۈچ قې-
تىم، ھەر قېتىمدا تاماقتىن 20 مىنۇت ئىلگىرى بىر قو-
شۇقتىن ئىچىلىدۇ. دەملەنمىنى توختاتماي ئاخىرىغىچە
ئىچىش شەرت.

بەزىلەر ھاراقنى خالىمايدۇ. بۇنداقلار يېرىم لىتىر
سۇدا چوڭ قوشۇقتا ئىككى قوشۇق چايكوكاتنى چىم -
چىم قاينىتىپ سوۋۇتۇپ، سۈزۈپ، ئاغزى ھىم بوتۇلكىغا
ئېلىۋالىدۇ. ئىچىش نورمىسى كۈنىگە ئۈچ قېتىم، ھەر قې-
تىمدا تاماقتىن يېرىم سائەت ئىلگىرى 30 گرامدىن ئىلمان
ئىچىلىدۇ. ئەگەر بىمارنىڭ قان بېسىمى يۇقىرى بولسا،
دەملەنمە سۇيۇقراق تەييارلىنىدۇ.

بۇنىڭغا ئوخشاش ئاغرىقلارغا قېرىقز يىلتىزىنىڭ
قايناتمىسىمۇ ياخشى نەتىجە بېرىدۇ. بۇ ھەقتە «شېپالىق
يۈز ئون گىياھ» دىمۇ ھېكايە قىلىنغانىدى. بۇ يەردە ئۇ
توغرىسىدا قىسقىغىنە بولسىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈشنى مۇۋاپىق
كۆرۈۋاتىمىز. قېرىقز يىلتىزى يازدا، كەچكۈزدە كولىنىپ
كىيىم چوتكىسى بىلەن تازىلىنىدۇ. ئاندىن ئۇششاق توغ-
رىلىپ كۈن تەگمەيدىغان يەردە قۇرۇتۇلىدۇ. دورا تەي-
يارلانغاندا يىلتىزنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ تۆت يا-

كى ئالتە كېسىم ئېلىنىدۇ. ئۇ يېرىم لىتىر سوغۇق سۇدا
بەش - يەتتە مىنۇت ئاستا قاينىتىلىپ، سوۋۇتۇلىدۇ. سو-
ۋۇتۇلغان قايناتما سۈزۈلۈپ، ئاغزى ھىم ئېتىلىدىغان
بوتۇلكىدا توڭلاتقۇدا ساقلىنىدۇ. ئىچىش نورمىسى: كۈن-
گە ئۈچ قېتىم، ھەر قېتىمدا تاماقتىن يېرىم سائەت ئىلگى-
رى 30 گرامدىن ئىلمان ئىچىلىدۇ. بۇ دورىنى ئىشلەت-
كەندە بىمار ئاشقازىنىڭ تاماق ھەزىم قىلىشى ئوڭشىلى-
دۇ. كېكىرىك توختايدۇ.

مېنىڭچە، بۇ دورىنى توختىماي بىر ئاي ئىچكەن
ياخشى، ئاچچىق - چۈچۈك، ئىسپىرتلىق ئىچمىلىكلەر
چەكلىنىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، دورا ئاشقازاننىڭ
ھەزىم قىلىش ئىقتىدارىنى ياخشىلاش بىلەن بىللە، بۆرەك،
دوۋسۇندىكى قۇملارنى ھەيدەيدۇ. ئاشقازان، بۆرەك،
بېغىردىكى ئىششىقلارنى قايتۇرىدۇ. مۇبادا قېنىڭىزدا قەنت
ماددىسى كۆپىيىشكە تايىن تاپسا، ئۇنى تەڭشەشكە پايدى-
سى بار.

كار - كار كېكىرىش ياتلار بۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا
بالا - چاقا ئالدىدىمۇ ياخشى ئادەت ئەمەس. شۇ نەرسىمۇ
يادىڭىزدا بولسۇنكى، ئىگىرمۇ بۇنداق ئەھۋالدا. ياخشى.
بىراق، ئۇ يەل قايتۇرغىنى، تاماقتىڭ ھەزىم بولۇشىنى
چاپسانلاتقىنى بىلەن يۇقىرىدا تەكىتلەنگەن نەتىجىگە
يەتكۈزمەيدۇ.

چوڭ تەرەتنى تۇتالماسلىق

— كامالدىن ئاكا، ئالتىنچى سىنىپتا ئوقۇيدىغان ئوغ-
لۇم چوڭ تەرەتنى تۇتالماي ناھايىتى قىيىنلىپ يۈرىدۇ -
دېدى بىر ئانا - شۇنىڭغا نېمە قىلسام بولىدۇ؟
مەن سەپەرگە چىقسام دورا ئېلىپ يۈرمەيدىغانلىقىم
ھەممىگە مەلۇم. بەزىدە ھەتتا ئاددىي بىر نەرسىلەر ئا-
دەمنىڭ خاتىرىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ قالىدۇ. شۇنداق بول-
سىمۇ بىلگىنىمنى ئېيتىپ بېرىشكە ياكى ئۆيگە بارغاندىن
كېيىن خەت ئارقىلىق جاۋاب بېرىشنى ئادەت قىلغانمەن.
مۇنۇ ئانىنىڭ دەردىنى، ئوغلىنىڭ ئەھۋالىنى ياخشى چۈ-
شىنىپ تۇرۇپتىمەن. ئانا مېنىڭ بىلەن ئۇچراشقانغا قەدەر
ئوغلىنى دوختۇرغا كۆرسىتىشى شەرت ئىدى. شۇنداق
قىلماي ئۆزىنىمۇ، ئوغلىنىمۇ قىيىنچىلىق يۈرۈپتۇ. بالام دەپ،
كالام دەپ، ۋاقىت ئېشىنالمىغان ئاتىسىنىڭمۇ جەمئىيەت
ئىشى بىلەن قولى تەگمىگەن. پەمىچە، بۇ بىچارە ئو-
غلنىڭ ئۈچەيلىرىگە سوغۇق تەگكەن. شۇڭا ئۇنىڭ ئىچى

سۇيۇق، ئۈچەينىڭ تەرەت تۇتۇش ئىقتىدارى ناچار. شۇ سەۋەبتىن بىرىنچىدىن، نۆۋەتتە ئۇنىڭ ئۈچىسىنى داۋالاش لازىم. ئانغا ئارپا بېدىيان، پاقا يوپۇرمىقى، چايكوكات، ھەندىغەرە يوپۇرمىقى، مامكاپ يىلتىزى، چوشقا ياڭىقى قوۋزۇقىدىن قايناتما تەييارلاپ ئىچكۈزۈشنى تاپشۇردۇم. بۇ شىپالىق گىياھلار بىر تەرەپتىن ئۈچەي ئاغرىقىنى دا- ۋالسا، ئىككىنچىدىن، قورۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. ئى- شىنمەنكى، بۇ مۇنۇ بەختسىز بىمارغا چوقۇم داۋا بولا- لايدۇ.

ئانا مەن دېگەنلەرنى تېپىپ ئوغلنى داۋالدىمۇ، بىل- مەيمەن. ئۇلار يىراقتا بولغىنى ئۈچۈن، كېيىن ئۇ تەرەپ- لەرگە بارىدىم.

بىرىنچى مۇنداق دېگىنى ئېسىمدە: پالانچى ئاكام ئېتىزدا ئىشلەۋېتىپ شۇنچىلىك ئاغرىپتۇكى، ئۆزىنى قويد- ىدىغان يەر تاپالماي، دۇملاپ كېتىپتۇ. ئاخىر چىدىماي ئورنىدىن تۇرۇپتۇ - دە، ئەمەن ئورۇپ كېلىپ، كەپە يە- ىدىكى قازاندا قاينىتىپ، بىر ئاپقۇر ئىچىۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر سوتكا بېشىنى كۆتۈرمەي ئۇخلاپتۇ. ئورنىدىن تۇرسا، ئۆزىنى تامامەن يېنىك ھېس قىپتۇ. بۇ لاپنى ئېي- ىتىپ بەرگۈچى بۇرادەر دېھقاننىڭ قايسى يېرى قانداق ئاغرىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرەلمىدى. بىر گىياھنىڭ ھەممە ئاغرىققا داۋا بولۇشى ناتايىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر ئاپقۇر ئەمەن قايناتمىسى ئاز ئەمەس. ئەمەن زەھەرلىك گىياھ.

ئېھتىيات قىلمىسا، بىمارنىڭ زەھەرلىنىشى، ئاغرىقى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېلىشى مۇمكىن. مۇنداق ئەھۋالدا ئادەم كەينى - كەينىدىن قەي قىلىپ قۇسىدۇ. راست، ئە- مەن ياخشى شىپالىق گىياھلارنىڭ بىرى. بۇ توغرىلۇق «شىپالىق يۈز ئون گىياھ» دېمۇ قىسمەن ھېكايە قىلىنغان. تەجرىبىدە مەن مەزكۇر گىياھ دەملەنمىسىنى ئاساسەن ئاشقازان يارىسىدا، ئاشقازاندا سەپرا يېتىشمەسلىكتە، پا- لەچ، ئەزا تىرەش، تۇتاقلىقلاردا، سۇنۇق، چىققان، سۇ- رۇلگەن يەرلەرنى داۋالاشتا ۋاننا قىلىشنى، دەملەپ ئى- چىشنى تەكلىپ قىلىدىم. ھەممىسىدە كۆڭۈلدىكىدەك نەت- جىگە ئىگە بولدۇم. ئەمما، بىر ئاپقۇر ئىچ، دەپ مەسلىھەت بەرگىنىم يوق.

دەملەنمە تەييارلاش ئۇسۇلى: ئەگەر ئەمەن دورىغا- نىلاردىن ئېلىنغان تالقان بولسا، سىياپ بىر قوشۇق ئېلىپ بىر ئىستاكقان قايناق سۇدا دەملىنىدۇ. ئۇنى بىمار كۈنىگە

ئۈچ قېتىم، ھەر قېتىمدا تاماقتىن يېرىم سائەت ئىلگىرى 30 گرامدىن ئىچىش شەرت. مۇبادا ئەمەن قورايىنى بىمار ئۆزى بىۋاسىتە گىياھ چېچەكلەۋاتقاندا يىغىپ، توغراپ قۇرۇتۇۋالغان بولسا، بىر چىمدىم ئەمەن بىر ئىستاكقان قايناق سۇدا دەملىنىدۇ. ئىچىش نورمىسى يۇقىرىقىدەك. ئىچكەندە دەملەنمىنى سەل ئىللىتىۋالغان ياخشى.

بۇ يەردە باشتىن ئۆتكەن مۇنداق بىر ئەھۋالنى ھې- كايە قىلساق ئارتۇقچە بولماس. قىش كۈنلىرى ئىدى. بۆلۈم ئادەم چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئىسسىپ كەتتى. شۇغا دېرىزىنى قىيا ئېچىپ قويدۇم. شامال گۈرۈلدەپ كىرىشكە باشلىدى. راھەت بولدى دېسەممۇ بولدى. بىرەر سائەتتىن كېيىن ئېھتىيات قىلىپ، دېرىزىنى يېپىۋەتتىم. شامالداپ قېلىشنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمەپتەن. بارا - بارا تاپنىم چىدىغۇسىز دەرىجىدە قىزىشقا باشلىدى. تەرلەپ ئولتۇر- غاندا بەدىنىمدە شامال تەگمەن يەر قالمىغان ئوخشايد- دۇ. شۇ كېچىسى بەئەينى كېسەلدەك تاڭ ئاتقۇچە يۆتىلىپ چىقتىم. ئەتىگىنى تۇرسام پۇتلىرىم، قوللىرىم، بۆرىكىم، بېشىم، ھەممە يەر ئاغرىدى. بىراق، بەدىنىمدە ھازارەت يۇقىرى ئەمەس ئىدى. ئاستا ئىشقا كەتتىم. بەختىمگە بىر كۈن چىدىسام، شەنبە كېرەكلىك گىياھلارنى ئامباردىن تېپىپ چىقىپ، قاينىتىپ ئىچىشىم مۇمكىن. بېشىمغا تۇخۇم چېكىلىۋىدىم، ئاغرىق خېلى بېسىلدى. سەھەر يۆتىلىپ ئويغىنىپ كەتتىدە، ئورنۇمدىن تۇرماي خىيالەن ئۈزۈمدە بار شىپالىق گىياھلارنى تەھلىل قىلدىم. خىيالىمغا «ئە- مەنلىكتە ئەر ئۆلمەس، ئەندىزلىكتە ئات» دېگەن ماقال كەلدى. ئورنۇمدىن تۇردۇمدا، ئامباردىن ئەمەن ئېلىپ چىقتىم. ئۇنىڭدىن بىر چىمدىمىنى ئىستاكقانغا سېلىپ، ئۈستىگە قايناق سۇ قويدۇم ۋە ئاغزىنى يېپىپ دەملەپ قويدۇم. ئارىدىن يېرىم سائەت ئۆتكەندە ئۇنى سۇزۇپ، ئىلمان پېتى ئاز - ئازدىن ئىچتىم. بېشىمنى قايدۇرۇپ، قۇستۇرامدىكىن، دەپ ئويلىدىم. چۈنكى بۇمۇ چوڭ نور- ما. ئۆتۈپ كەتسە 75 گراملىق ئىستاكقاندا بىرنى ئىچىشىم كېرەك ئىدى. لېكىن، ھېچقانداق ئەكس ھادىسە سېزىلمە- دى. ئەزالىرىمدىكى ئاغرىق بېسىلىۋاتقاندا، ئۈزۈم تې- تىكلىشىۋاتقاندا بىلىندى. يەنە بىر ئىستاكقان دەملەنمە- نىمۇ ئىچتىم. سائەت 12 دە نەزىر بار ئىدى. شۇنىڭغا بې- رىشىم كېرەك. ئالدىرىماي كىيىنىپ تالاغا چىقتىم. ھەممە- سى جايدا، بىراق، تامامەن ساقىيىپ كەتتىم، دەپ

M
I
R
A
S

ئېيتالمايمەن، كەچكى تاماق ئالدىدا يەنە بىر ئىستاكىن ئىچتىم. يۆتەل بارغانسېرى ئازىيۋاتىدۇ. ئادەتتىكىدەك ئەتىگەنلىكى يەنە سائەت 6 دە ئورنۇمدىن تۇردۇم ۋە شۇ كۈنى يەنە دەملەنمە ئىچتىم. ئۆگۈنى يەنە بىر كۈن قىلدىم. كەيپىيات تامامەن ياخشىلاندى.

مەن سىزگە، ئەمەنلىكتە ئەر ئۆلەسلىككە مەسال. بىراق، بۇ دورىنى نورما بىلەن ئىچىشنى يادىڭىزدىن چە. قارماڭ. ئەگەر دەملەنمەنىڭ ئاچچىقىنى سەل بېشىنى خىيا. لىڭىزغا كەلتۈرسىڭىز، دەملەنمەگە ئازراق يا ھەسەل، يا قەنت ئارىلاشتۇرۇپ ئىچىڭ. يەنە بىر ئەسكەرتىمە، بۇ دەملەنمە پەقەت چوڭلار ئۈچۈن.

بۆرەكتىن بولىدىغان قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلىقى بەزىلەرنىڭ مېنى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشقىنىدەك قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلىقى ئومۇمەن بىر ئاغرىق بولماي، تەجرىبىدە كۆرۈلۈشىچە ئۇنىڭ سەۋەبلىرى خىلمۇخىل، قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلىقى بەزىدە بۆرەك، بەزىدە بېغىر، بەزىدە قان، يەنە بەزىدە ئەسەبتىن بولىدىكەن. دېمەك، ھەرقانداق ئاغرىققا بىۋاسىتە دورا بېرىپ داۋالاش كېرەك. «شىپالىق يۈز ئون گىياھ» ناملىق ئەسىرىمدە تە. كىتىلگىنىدەك، بېغىر ئاغرىقىدىن بولىدىغان قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلىقىنى ئاق قېيىننىڭ ماي ئېيىدا يىغىشتۇرۇپ قۇرۇتۇۋالغان يوپۇرمىقىنىڭ قايناتمىسىنى ئىچىش بىلەن داۋالاشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر سىقىم سۇدا سىرلىق قاچىدا 5-6 مىنۇت قاينىتىپ، ئاغزى يېپىق ھالدا سو. ۋۇتۇپ سۈزۈپ، ئاغزى ھەم بوتۇلكىغا ئېلىپ توڭلاتقۇدا ساقلايدۇ. كۈنىگە ئۈچ قېتىم، ھەر قېتىمدا تاماقتىن يېرىم سائەت ئىلگىرى 50 گرام ئىلمان ئىچىپ، شەرتلىك تۈردە ئوك بېقىنىنى بېسىپ 15 مىنۇت ياتىدۇ. شۇ قائىدە بويىچە 15 كۈن، بولمىسا 45 كۈن ئۈزەمەي ئىچسە، بېغىر ئاغرىقى داۋا تاپىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قان بېسىمىمۇ چۈشىدۇ.

ئەسەبتىن بولىدىغان قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلىقى «سالامەتلىك ھەققىدە ھېكايىلەر» نىڭ مۇشۇ قىسمىدا. كى باشقا تۇخۇم چېكىلەش توغرىسىدا ھېكايە قىلىنغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر دانە تۇخۇمنىڭ سېرىقىنى باش ئورالغىدەك لاتىغا سۈركەپ، ئۈچ كۈن ئۇدا باشقا چېكىلىنىدۇ. ئەگەر ھەقىقەتەن باش ئاغرىقى قان بې. سىمنىڭ يۇقىرىلىقىدىن يۈز بەرگەن بولسا، چېكىلەنگەن تۇخۇم باشقا مۇزدەك چاپلىشىپ كېتىدۇ. بۇ ئۇسۇلدا دەسلەپكى كۈندىلا باش ئاغرىقى ئوبدان بېسىلىدۇ. بە.

راق، ئۇدا ئۈچ كۈن چېكىلەش شەرت. بەزىلەر ئۈچ كۈن داۋالاش باسقۇچىدىن كېيىن قان بېسىمى ئۆرلە. مەيدۇ. بەزىلەرگە بۇ ئۇسۇلنى يەنە تەكرارلاشقا توغرا كېلىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، تۇخۇم دۇكانىنىڭ ئەمەس، ئۆيىنىڭ بولسا، تېخى ياخشى. قان بېسىمىنىڭ ئەسەب تۈپەيلى يۇقىرىلىقى يۇقىرىقى بەزى بىمارلاردا تۇخۇم بىلەنمۇ داۋا تاپماي قېلىشى ئېھتىمال. ئەگەر شۇنداق ئەھۋال كۆرۈلسە، ۋاقىتنى ئۆتكۈزەمەي، دەرھال ئۆزىنىڭ سۈيدۈكىنى ئىچىشى كېرەك. كەينىدىن سوغۇق سۇ ئىچىلىدۇ. ئىمكانىيىتى يوقلار ئەتىگىنى ئورنىدىن تۇرۇپ ۋە كەچقۇرۇنلۇقى يېتىش ئالدىدا ئىچسە بولىدۇ. ئۇنى بەزىلەرگە ئوخشاش تىندۇرۇشنىڭ، سۈزۈشنىڭ ھاجىتى يوق، دەررۇ ئىسسىقدا ئىچىش كېرەك. ئەگەر بىمار بۇ دورىنى 3-4 ئاي ئۈزەمەي ئىچسە نۇرغۇن ئاغرىقلاردىن چوقۇم قۇتۇلىدۇ.

مەن پەقەت تەجرىبىدىن ئۆتكەن، ياخشى نەتىجە بەرگەن دورىلارنى ھېكايە قىلىۋاتىمەن. بۇ دورىلارنى ئىشلەتكەن ئادەم قان بېسىمىنىڭ ئۆرلىشى تۈپەيلىدىن يىقىلىپ پالەچ بولۇپ قېلىشتىن چوقۇم ساقلىنىدۇ. 47- 48 ياشلىق بىرسىنىڭ بۆرەك ئاغرىقىدىن قان بېسىمى ئۆرلەيدىكەن. دوختۇرلارنىڭ دورىسىنى ئىچىپ زېرىك. كەندە مېنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. قاپاقلىرى ئىششىغان، باش ئاغرىقىدىن كۆزىنى ئاران ئاچاتتى. مېڭىش - تۇرۇشمۇ ئېغىر. مەن ئۇنىڭ گېيىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن «شىپالىق يۈز ئون گىياھ» نىڭ سۇلۇ توغرىسىدىكى بابىدا ھېكايە قىلىنغان سۇلۇ كۆكى ھەققىدە سۆزلەپ بەردىم. راست سۇلۇ كۆكىنى قىش كۈنى تېپىش مۇمكىن ئەمەس. بىراق، ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىش يوق. مەسىلەن، ئىككى يەشك ياساپ، ئۆيىنىڭ ئايتاپ چۈشىدىغان دېرىد. زىسىنىڭ ئالدىغا قويۇپ، بىرىگە ئالدىن، يەنە بىرىگە كېيىن ئۇرۇق تېرىپ، تەييار بولغىنىنى يۇلۇۋېلىپ قاينىتىپ ئىچىپ تۇرسا، ئىككىنچىسى تەييار بولىدۇ. كۆك پېتى توغراپ قۇرۇتۇۋېلىنىدۇ. شۇنداق قىلغاندا بۈگۈنكى قە. يىنچىلىق زاماندا ئۆزىنى كېرەكلىك دورىلار بىلەن تەمىز. لىشى مۇمكىن. ئىچىش نورمىسى 75 گراملىق بىر ئىستا. كان، كۈنىگە ئۈچ قېتىم ئىلمان ئىچىلىدۇ. ئىچىش مۇددىتى بىر ئايدىن ئىككى ئايغىچە، بۇ دورا بۆرەكتىكى، سۈيدۈك يوللىرىدىكى توسالغۇلارنى ئاچىدۇ. سوغۇق تېگىپ ئاغ. رىۋاتقان يەرلەرنى داۋالايدۇ. شۇنىڭ بىلەن قان بېسىمى

تەڭشلىدى.

ھېلىقى كىشى بۇنىڭ ھەشىمى چىكەن، دېدىمۇ، ئۇ — نىڭغا ئانچە كۆڭۈلشەندى.

— دەرىۋ جانغا ئەسقاتىدىغىنى يوقمۇ؟ — دېدى ئۇ.
— مەن سىزگە پەقەت بىر قېتىملا دورا بېرەلەيمەن، قالغىنىنى بەرىبىر ئۆزىڭىز تېپىشىڭىز كېرەك. — دېدىم.
ئەتىسى كاۋنىڭ بېغى، قۇشقاچ تىلى، سەۋزە كۆكى ۋە ئازراق تولوكنىيانكا قوشۇپ قاينىتىپ بىر بوتولكا دورا ئەكىلىپ بەردىم.

— قېرىنداش بۇنىڭدا كاۋنىڭ بېغى، سەۋزىنىڭ كۆكى، قۇشقاچ تىلى ۋە تولوكنىيانكا بار. — دەپ چۈشەندۈردۈم، — تولوكنىيانكا دورىخانىدىن تېپىلىدۇ. قالغانلىرىنى ئۆزىڭىز بىلىسىز، ئۆزىمىزدىن چىقىدۇ، قۇشقاچ تىلىنىمۇ دورىخانىدىن تاپقىلى بولىدۇ. ئارىدىن بىر ھەپتەدەك ئۆتۈپ، ئۇ كىرىپ رەھمەت ئېيتتى. چىرايى بىر ئوبدانلا تۈزۈلۈپ قاپتۇ. — دورىڭىز ھەقىقەتەن ياخشىكەن، — دېدى ئۇ. — مۇشۇ دەقىقىلەردە بېشىمۇ، بېلىمۇ ئاغرىمايدۇ.

— دورىنى داۋاملاشتۇرۇشنى ئويلاۋاتامسىز؟ — دەپ سورىدىم. ئۇ دەرھال شۇك ئولتۇرۇپ قالدى. شۇ ئارىدا بۆلۈمگە بىر ئەر كىشى كىردى، گەپ ئۈزۈلدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى. ئارىدىن ئۈچ — تۆت ئاي ئۆتكەندە ئىككىمىز يەنە ئۇچرىشىپ قالدۇق.

— شۇ دورىڭىزدىن مەن ساقايغۇچە بەرمىدىڭىزدە، — دەپ خاپىلىقىنى ئىزھار قىلدى ئۇ، — ناھايىتى پىششىق ئادەمكەنسز.

— شۇنداق، — دېدىم مەنمۇ كۈلۈپ، — قېرىنداش، تۇرۇۋاتقان يېرىڭلارنى يېزا دەپ ئاتايدۇ. ئۆيۈڭلەرنىڭ ئەتراپىدا سۇلۇ، كاۋا، سەۋزە ئۆستۈرگىدەك يەر يوقمۇ؟ ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن بىر — ئىككى ئۇچرىشىشىمۇ شۇ گەپنى قىلدى. مېنىڭ جاۋابىمۇ ئۆزگەرمىدى.

ئەۋزىلى دورا تەييارلاش، ئىشلىتىش ئۇسۇللىرىغا قارىيلى: سەۋزە كۆكى، قۇشقاچ تىلىدىن يوغان بىر چىمدىم، تولوكنىيانكىدىن بىر قوشۇق، كاۋا بېغى ئۈچ — تۆت تال ئېلىپ يېرىم لىتىر سوغۇق سۇدا سىرلىق قاچىدا ئاستا ئالتە — يەتتە مىنۇت قاينىتىلىدۇ ۋە ئاغزى يېپىق ھالدا سوۋۇتۇلىدۇ. ئاندىن سۇزۇپ، ئاغزى ھىم بوتۇلكىغا قاپلىنىپ، توڭلاتقۇدا ساقلىنىدۇ. ئىچىش نورمىسى: كۈنىگە

ئۈچ قېتىم، ھەر قېتىمدا تاماقتىن بۇرۇن 15 — 20 مىنۇت ئىلگىرى ئىلمان ئىچىلىدۇ. بۇ دورىنى ئىچىۋاتقاندا بىمار ئۆزىنى ئاچچىق — چۈچۈك يېمەكلىكلەردىن، ئىسپىرتلىق ئىچىملىكلەردىن، ئاخشىمى ئېشىپ قالغان، قاتتىق قورۇلا. مان تاماقلاردىن پەرھىز تۇتۇشى شەرت. بىر باسقۇچ بىر ئاي، ياخشى داۋالانىشىنى خالىغان بىمار دورا ئىچىشىنى يەنىمۇ داۋاملاشتۇرۇشى كېرەك. ئەگەر مۇشۇ قائىدىگە ئەمەل قىلسا، بۆرەككە سوغۇق تېگىپ ئاغرىشتىن، قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلىقىدىن، باش ئاغرىقىدىن، كەپسىزلىكتىن چوقۇم قۇتۇلغىلى بولىدۇ.

بەزى ھايات تەجربىسى مول كىشىلەرنىڭ تەكىتلىشىچە، بۆرەك ئاغرىقىنى داۋالاشتا پىيازنىڭ پوستىدىن تەييارلانغان قايناتما ياخشى نەتىجە بەرسە كېرەك. لېكىن مەن ئۇنى سىناپ كۆرمىدىم. بۇنىڭ ئادەم ئورگانىزىمىغا قىلچە زىيىنى يوقلۇقى ھەممىگە مەلۇم. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنى ھەر كىمىنىڭ ئۆزى سىناپ كۆرمىكى زۆرۈر. بىر ياخشى ئەسەرگە تۈگەنچە ئورنىدا

يۈتكۈل ھاياتى تەھرىرلىك، مۇخبىرلىق ئىجادىيەت ۋە ئىزدىنىش ئىچىدە ئۆتكەن يازغۇ — چى كامال ھېسامىد — نونىڭ يەتتە سۇ ئۆي — قۇرلىرى ئەدەبىياتىدا ئالاھىدە ئورنى بار. ئۇ 1930 — يىلى 15 — يانۋار كۈنى ئالمۇتا ۋىلايىتى ئۇيغۇر ناھىيىسىنىڭ

تۈگمەن يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئالدىدا تۈگمەن يېزىسىدا يەتتە يىل ئوقۇپ، كېيىن چوڭ ئاقسۇ ئوتتۇرا مەكتىپىنى تاماملاپ، بىر يىلغا يېقىن يېزا كېڭىشى كاتىپى بولۇپ ئىشلىگەن. 1953 — 1949 — يىللىرى ئالمۇ — تىنىڭ ئاباي نامىدىكى دۆلەتلىك پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى — نىڭ تىل ۋە ئەدەبىيات فاكولتېتىدا ئوقۇغان. ئۇنىڭ «تونۇش كىشىلەر»، «ئەسسالام ھايات»، «مېھرىبانلا — ر»، «مېنىڭ زامانداشلىرىم»، «سېنىڭ تەڭتۇشلىرىڭ»، «تەلەيمەن ئامانلىقى»، «جەڭچىنىڭ ئوغلى» ۋە «يىل — لار نەپىسى» ناملىق ئوچىرىك، ھېكايە ۋە پوۋېستلار

M
I
R
A
S

توپلاملىرى نەشر قىلىنغاندىن سىرت قازاقىستاندىكى ئۇيغۇر مەتبۇئاتلىرىدا نۇرغۇن زىيارەت خاتىرىلىرى، ئاخبارات ماقالىلىرى، تۈرلۈك ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي تېمىلارغا بېغىشلانغان ماقالىلىرى ئېلان قىلىنغان.

«ئىش باشقا، ھەۋەس باشقا» دېگەندەك كامال ھېسابىدىن ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئائىلە مۇھىتى ۋە ئۆزى دۇچ كەلگەن تۈرلۈك سالامەتلىك مەسىلىلىرى ئۇنىڭ تېمىلارغا باھەتچىلىك ئىلمىگە قىزىقىپ قېلىشىغا تۈرتكە بولغان بولسا كېرەك. زامانىۋى مېدىتسىنا ئىلمى تازا تەرەققىي تاپمىغان ۋە خەلق ھاياتىغا سىڭىپ كىرمىگەن زامانلاردا مومىسىدىن، ئانىسىدىن ۋە باشقا تەجرىبىلىك بوۋايى - مومايلاردىن كۆرگەن - ئاڭلىغان ئەنئەنىۋى داۋالاش ئۇسۇللىرى، ئىسىم - ئۇدۇملار ھەمدە بۇ چارىلەرنىڭ ئالاھىدە ئۈنۈمى ئۇنى ھەيرەتتە قالدۇرغان. ئۆزىمۇ بۇ چارىلەرنى ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت جەريانىدا تەجرىبىسىدىن ئۆتكۈزۈپ نۇرغۇن بىمارلارنىڭ ھاجىتىدىن چىقىپ، دەر - دىگە دەرمان بولغان. ھەيران قالارلىقى شۇكى، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى زامانىۋى مېدىتسىنا ئىلمى ھەل قىلىشقا قادىر بولالمىغان مەسىلىلەردۇر.

دەرھەققەت، ئۇيغۇر خەلقى نەچچە مىڭ يىللىق ھاياتلىق مۇساپىسىدە كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئۇچراپ تۇرىدىغان تۈرلۈك - تۈمەن ئاغرىقلارنى مانا مۇشۇنداق ئۇسۇللار بىلەن داۋالاپ ئۆز ھاجىتىدىن چىقىپ كەلگەن. كامال ھېسابىدىن ھېكايە قىلغان بۇ ئىشلار ئوقۇر - مەنلەرگە پۈتۈنلەي ناتونۇش ئىشلار ئەمەس، 20 ياش - نىڭ ئۈستىدىكى ئۇيغۇرلار ئۆيىدە، مەھەللىسىدە مانا مۇشۇنداق كىتاب يۈزىگە چۈشمىگەن يەرلىك ئۇسۇللارغا شاھىد بولۇپ كەلگەن، بەزىلىرى ھەتتا شۇ ئۇسۇللارنىڭ كارامىتىدىن قايتا ھاياتلىققا ئېرىشكەن بولۇشى مۇمكىن. مۇنداق ئادەتلەر تەجرىبىلىك موماي، بوۋايلار ۋە ئۇلاردىن ئۇدۇم قالغان كىشىلەردە ھېلمەم ھاياتى كۈچ - نى ساقلاپ كەلمەكتە. پەقەت ئېتىبارسىز قارالغانلىقى، ئەھمىيەت بېرىلمىگەنلىكى، ئۆز مەدەنىيىتىگە بولغان ئىشەنچنىڭ سۇسلىقىدىن ئورۇنسىز بەدەللەرنى تۆلەشكە مەجبۇر بولماقتا. مانا بۇ، ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قالغان، «ئىلىم» نىڭ سىرتىدا يېتىمىسىراپ تۇرۇۋاتقان، زامان - ۋەلىشىشنىڭ قۇربانى بولۇپ يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ

2005

قالغان يەرلىك ساقلىق ساقلاش ئۇدۇملىرىنى يىغىپ رەتلەشنىڭ رېئال ئەھمىيىتى. مانا مۇشۇنداق ئەھمىيەتلىك ئىشنى يازغۇچى كامال ھېسابىدىن ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئائىلە مۇھىتى ۋە ئۆزى دۇچ كەلگەن تۈرلۈك سالامەتلىك مەسىلىلىرى ئۇنىڭ تېمىلارغا باھەتچىلىك ئىلمىگە قىزىقىپ قېلىشىغا تۈرتكە بولغان بولسا كېرەك. زامانىۋى مېدىتسىنا ئىلمى تازا تەرەققىي تاپمىغان ۋە خەلق ھاياتىغا سىڭىپ كىرمىگەن زامانلاردا مومىسىدىن، ئانىسىدىن ۋە باشقا تەجرىبىلىك بوۋايى - مومايلاردىن كۆرگەن - ئاڭلىغان ئەنئەنىۋى داۋالاش ئۇسۇللىرى، ئىسىم - ئۇدۇملار ھەمدە بۇ چارىلەرنىڭ ئالاھىدە ئۈنۈمى ئۇنى ھەيرەتتە قالدۇرغان. ئۆزىمۇ بۇ چارىلەرنى ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت جەريانىدا تەجرىبىسىدىن ئۆتكۈزۈپ نۇرغۇن بىمارلارنىڭ ھاجىتىدىن چىقىپ، دەر - دىگە دەرمان بولغان. ھەيران قالارلىقى شۇكى، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى زامانىۋى مېدىتسىنا ئىلمى ھەل قىلىشقا قادىر بولالمىغان مەسىلىلەردۇر.

«ئىش باشقا، ھەۋەس باشقا» دېگەندەك كامال ھېسابىدىن ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئائىلە مۇھىتى ۋە ئۆزى دۇچ كەلگەن تۈرلۈك سالامەتلىك مەسىلىلىرى ئۇنىڭ تېمىلارغا باھەتچىلىك ئىلمىگە قىزىقىپ قېلىشىغا تۈرتكە بولغان بولسا كېرەك. زامانىۋى مېدىتسىنا ئىلمى تازا تەرەققىي تاپمىغان ۋە خەلق ھاياتىغا سىڭىپ كىرمىگەن زامانلاردا مومىسىدىن، ئانىسىدىن ۋە باشقا تەجرىبىلىك بوۋايى - مومايلاردىن كۆرگەن - ئاڭلىغان ئەنئەنىۋى داۋالاش ئۇسۇللىرى، ئىسىم - ئۇدۇملار ھەمدە بۇ چارىلەرنىڭ ئالاھىدە ئۈنۈمى ئۇنى ھەيرەتتە قالدۇرغان. ئۆزىمۇ بۇ چارىلەرنى ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت جەريانىدا تەجرىبىسىدىن ئۆتكۈزۈپ نۇرغۇن بىمارلارنىڭ ھاجىتىدىن چىقىپ، دەر - دىگە دەرمان بولغان. ھەيران قالارلىقى شۇكى، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى زامانىۋى مېدىتسىنا ئىلمى ھەل قىلىشقا قادىر بولالمىغان مەسىلىلەردۇر.

1991 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا يۈز بەرگەن غايەت زور ئۆزگىرىشلەر بېيگىدىن قۇرۇلغان ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ ئىقتىسادىغا قاتتىق زەربە بەرگەن. ئىقتىسادىي جەھەتتىكى چۆكۈش خەلق تۇرمۇشىغا ئېغىر تەسىر كۆرسەتكەن. خەلقنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى قىيىنلىشىپ قالماي يەنە داۋالاش مەسىلىسىمۇ ئېغىر ئىجتىمائىي مەسىلىگە ئايلاندى. كۈنسېرى ناچارلىشىۋاتقان ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق تۈپەيلىدىن خەلقنىڭ غەرب تېبابىتى بويىچە مۇنتىزىم داۋالاشقا قۇربى يەتمەيتتى. شۇڭا خەلق ئېغىر ئىقتىسادىي چىقىم تەلەپ قىلمايدىغان ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن، ئۈنۈمى يۇقىرى ئەنئەنىۋى تېبابەت چارىلىرىگە مۇراجىئەت قىلىشقا مەجبۇر بولغان، خەلقنىڭ كۈنسېرى ئېشىۋاتقان مانا شۇنداق جىددىي ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش مەقسىتىدە كامال ھېسابىدىن ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئائىلە مۇھىتى ۋە ئۆزى دۇچ كەلگەن تۈرلۈك سالامەتلىك مەسىلىلىرى ئۇنىڭ تېمىلارغا باھەتچىلىك ئىلمىگە قىزىقىپ قېلىشىغا تۈرتكە بولغان بولسا كېرەك. زامانىۋى مېدىتسىنا ئىلمى ھەل قىلىشقا قادىر بولالمىغان مەسىلىلەردۇر.

ھاجەتمەنلەرنىڭ دەل ئۇسۇزلۇققا تەگكەن بۇ ئەھۋالدىن سەر نەشر قىلىنىپلا كىشىلەرنىڭ قاتتىق ئالاقىسىغا ئېرىشكەن ۋە «كۆمۈننىزىم تۇغى» گېزىتىگە خەت يېزىپ ئەھۋالنىڭ داۋامىنى يېزىشنى تەلەپ قىلغان. ئاپتور ئوقۇر - مەنلەرنىڭ تەلپى بويىچە بۇ ئەھۋالنىڭ داۋامى «دېھقان تاتلىق» تىن كېيىنكى 30 ھېكايە» نى يېزىپ گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلغان. دىيارىمىزدا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنمۇ بۇ

شۇنغا بەزىدە مانا مۇشۇنداق تەجرىبىدىن ئۆتكەن ئاددىي چارىلەرگە مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. جۈملىدىن، مەنمۇ 1997 - يىلى بىر ياشلىق قىزىمنىڭ ئاغزىغا چىققان شاپاق يارىسىنى 100 - 200 يۈەن خەجلەپمۇ ساقايتالماي، بىر پۇلغا ئەرزىمەيدىغان قوغۇن شاپىقىنى كۆيدۈرۈپ يا- رىغا سېپىش يولى بىلەن ساقايتىۋالغانىدىم. ھېلىمەم جانغا تاقىلىدىغان ۋە تاقالمايدىغان تۈرلۈك كېسەللەرگە داۋا تاپالماي ياكى ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق تۈپەيلىدىن دوخ- تۇرخاننىڭ ئىشىكىگىمۇ بارالماي ئىگراپ يۈرۈۋاتقان كېسەللەر ئاز ئەمەس. ئۇنىڭسىزمۇ ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ %80 تىن كۆپ قىسمى داۋالىنىش شارائىتى ناچار يېزا - قىشلاقلاردا ياشايدۇ.

ئاپتور ئەجدادلىرىنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئۇشۇبۇ يۇرتتا ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ مىليونلىغان ئۇيغۇر ئوقۇرمەن- لىرى بىلەن يۈز كۆرۈشكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بولسا قانچىلىك خۇش بولاتتى، ئەپسۇس، يازغۇچىنىڭ ئۆمرى ئۇنىڭغا يار بەرمىدى، 2003 - يىلى 73 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

كامال ھېسامىدىن ئوق باشلىغان بۇ ئەھمىيەتلىك ئىش شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشقىنى يوق. بۇ پەقەت ئىلھام مەن- بەسى، بۇ ھېكايىلەرنى ئوقۇغان ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ كالىسىغىمۇ پەرىشتە سۈپەت موما، بوۋىلىرىدىن ئاڭلىغان، كۆرگەن نۇرغۇن يېڭى ئىبىرەتلىك ھېكايىلەر چۈشكەندۈر، ئۇلارنى قايتا ئويلىنىدۇرغاندۇر، بۇ ئىشلارنىڭ رېئال ئەھمىيىتىنى چۈشەنگەندۇر، ئۇلارمۇ بەلكىم قولغا قەلەم ئېلىپ ھاجەتمەنلەرنىڭ دەردىگە دەرمان بولالايدىغان ئېسىل ھېكايىلەرنى يېزىشقا تەييارلىنىۋاتقاندۇر، شۇنداق بولۇشىغا ئىشىنىمىز.

يۇقىرىدا يازغانلىرىمىز ھەرگىزمۇ داخانلىق، پېرد- خونلۇق، ئوقۇش، سۈپكۈشلەش، كەتمەن بېسىش قاتارلىق ئادەتلەرنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈشى، يامراپ كېتىشىگە دەسمايە بولۇپ قالماستىكى كېرەك. خەلقنىڭ ئاق - قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

تەييارلىغۇچى: ئابلىز ئورخۇن «شىنجاڭ نەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدىن

نىڭ ئەمەلىي ئۈنۈمىنى كۆرگەن، ئۇنىڭدىن مەنپەئەتدار بولغان كىشىلەر ئاز ئەمەس. دېمەك، ساقلىق ساقلاشقا ئالغىت بۇ ئۇدۇملار تېخى ئۆز كۈچىنى يوقاتقىنى يوق.

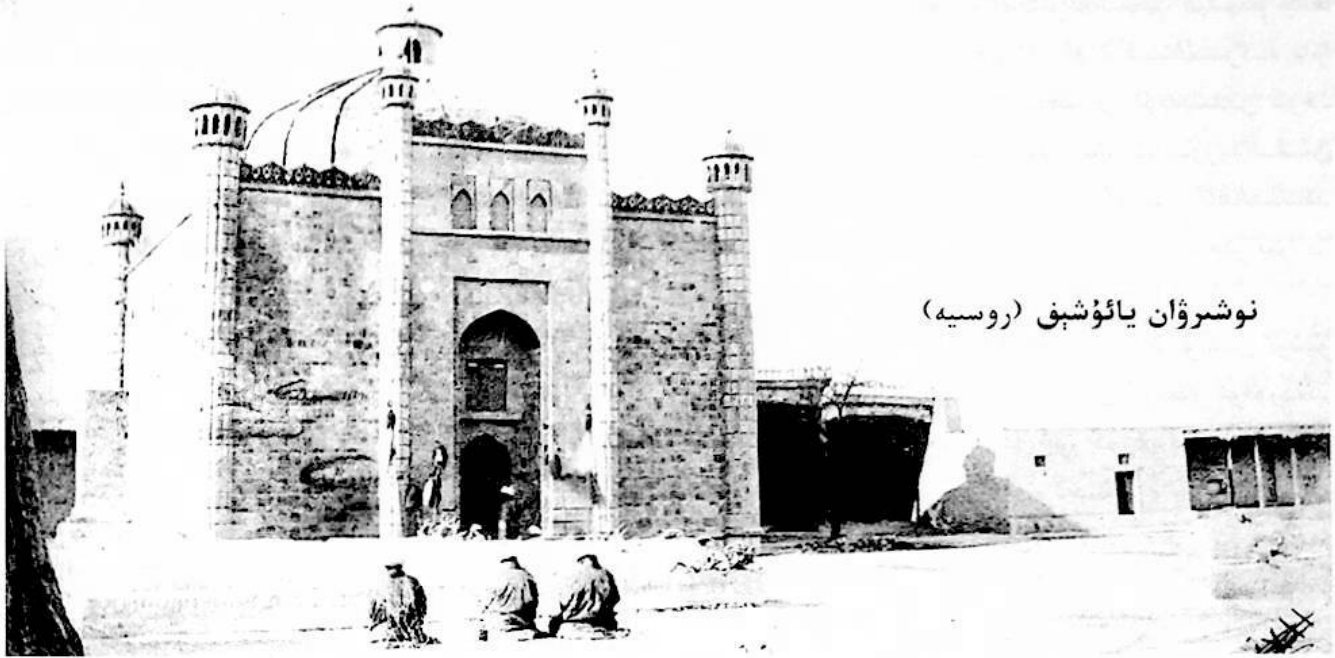
ئاپتور سالامەتلىككە دائىر ھېكايىلەرنى توپلاشتىن سىرت يەنە خەلق ئارىسىدا دائىم قوللىنىدىغان، ئۇيغۇرلار ئۆزى تونۇپ پايدىلىنىشىنى بىلىدىغان، ئاسان تاپقىلى بول- لىدىغان 110 خىل دورىلىق ئۆسۈملۈكنى ئۇيغۇرچە، رۇس- چە ئاتىلىشى، تونۇش، ئۆسۈش ئورنى، يىغىۋېلىش ئۇ- سۇلى، تەبىئىتى، كېسەللىكلەرگە ئىشلىتىلىشى قاتارلىق تەرتىپ بويىچە رەتلەپ يېزىپ چىققان. كىتابقا 110 خىل دورىلىق ئۆسۈملۈكنىڭ قىستۇرما رەسىمى بېرىلگەن. «مىراس» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان ھېكايىلەرنىڭ ئال- دىنقى بۆلىكىنى مانا مۇشۇ 110 خىل شىپالىق گىياھ ھەق- قىدىكى مەخسۇس ئەسەر تەشكىل قىلىدۇ. بۇ 110 خىل شىپالىق گىياھ ئاپتورنىڭ ئەمەلىي سىنىقىدىن ۋە خەلقنىڭ ھايات سىنىقىدىن ئۆتكۈزۈلگەن ئۆسۈملۈكلەر بولغاچقا، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر ھاجەتمەنلەرمۇ ئۈنۈملۈك پايدىلىنا- لايدۇ. بۇ ئەسەرنى ئۇيغۇر تىبابەت تارىخىدا خەلقنىڭ ئەمەلىي تۇرمۇش سىنىقىدىن ئۆتكەن تەجرىبىلەرگە ئاسا- سەن يېزىلغان، قېلىپلاشقان كىتابىي ھۆكۈملەر ئاساس قىلىنمىغان، مۇستەقىل تەتقىقات مەبۇسى دەپ ئېيتىشقىمۇ بولىدۇ. قانداقلا بولمىسۇن، بۇ ئەسەرنىڭ نەشر قىلىنىشى يەتتە سۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئېغىر ئىقتىسا- دىي قىيىنچىلىق مەزگىللىرىدىن ئۆتۈۋېلىشقا ئالاھىدە ياردەم بەرگەن. ئارىمىزدا ئۆمرىنى مانا مۇشۇنداق ئەھ- مىيەتلىك ئىشلارغا سەرپ قىلغان كىشىلەر كۆپ بولمىسا كېرەك.

«تاشمۇ چۈشكەن يېرىدە ئەزىز» دېيىلسىمۇ لېكىن ئەزىز بولمايدىغان نەرسىلىرىمىزنىڭ سانى يوق. ئادەتتە ئاغرىق ئازابى تارتىۋاتقان كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى نۇر- غۇن ئىقتىسادىي چىقىم تارتىپ، داۋالاش نەتىجىسىز بول- فاندىن كېيىنلا ئۇيغۇر تىبابىتىنى ئەسكە ئالىدۇ. بۇ ئۇيغۇر تىبابىتى ھەممىگە قانداق دېگەنلىك ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇيغۇرلار مۇنتىزىم نەزەرىيە ئاساسى بار ئۇيغۇر تىبا- بىتى ئىلمىگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش ھەممىلا كىشىنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ.

M
I
R
A
S

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەھمۇتى

ئۇيغۇرلار يۇرتىغا زىيارەت*

نوشروان يائۇشېق (روسىيە)

2005.5

ئىبارەت بولۇپ يىل بويى قار، يامغۇر كۆرمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ بۇ يەردە چۆل دەرەخلىرى، يۇلغۇن ۋە توغراق ئورمانلىرى بار. تاغ ئېتەكلىرىدە قارىغاي دېگەندەك دە- رەخلەر ئۆسىدۇ. ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، قوغۇشۇن، گۈڭگۈرت ۋە كۆمۈر قاتارلىق مەدەنىلەر چىقىدۇ. بەزى يەرلەردە يەنە نېفىت قۇدۇقلىرى بار دەپمۇ ئاڭلىدىم.

يېرى قۇم بولغاچقا سۇنى كۆپ ئىچىدۇ. شۇڭا تېرىق- چىلار سۇغا تويمايدۇ. تېرىقچىلىق ئىشلىرى كۆپ يەر- لەردە سۇغا قاراپ بولىدۇ. باغ ۋە ئېتىزلىقلار ئېقىن سۇلار بەرىكتى بىلەنلا ياشىرىپ تۇرىدۇ. سۇ بىلەنلا ئىش پۈت- مەيدۇ. يەنە ئوغۇتلاش كېرەك. ئوغۇت بولسا خېلىلا قىممەت. شۇنداق بولسىمۇ ئالغان ئاشلىقى ئۆزىگە يېتىپ تۇرىدۇ. پىلە قۇرتى بېقىشمۇ تېرىقچىلىققا ئوخشاشلا يۇرت - يۇرتلاردا تەرەققىي قىلغان. تەبىئىيىكى، ئالتە شە- ھەرنىڭ ھېچقانداق ئىشى تەرەققىياتنىڭ ئوتتۇرا ۋە يۇ- قىرى باسقۇچىدا ئەمەس، بەلكى باشلانغۇچ ھالىتىدەدۇر. چارۋىچىلار باي كىشىلەر بولۇپ، ماللىرىنى 10 - 15

ئالتە شەھەرلىكلەرنىڭ ھاياتىدىن

ئالتە شەھەرلىكلەر ھەققىدە يازماقچى بولغانلىرىمىز ئۇلارنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىغا دائىر بولۇپ، بۇ ھەقتە يو- رۇتماقچى بولغان نۇقتىلارنى ئىمكانقەدەر ئۆز جايىغا قويۇشقا تىرىشىمىز. يەنى بەرگەن مەلۇماتلىرىمىزنىڭ توغرا بولۇشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىمىز.

ئالتە شەھەرلىكلەرنىڭ تىرىكچىلىك ۋە مەئىشەتلىرى، ھايات ۋە بەخت - سائادەتلىرى ئومۇمەن يەر ۋە سۈيىگە باغلىقتۇر. قىلىدىغان كەسپى ۋە ھۈنەرلىرىمۇ كۆپىنچە تې- رىقچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، سودا - سېتىق ۋە چار- ۋىچىلىقتىن ئىبارەت.

يېرى ئومۇمەن چۆل ۋە قۇملۇقلاردىن ئىبارەت بو- لۇپ، غەربى ۋە شىمال تەرەپلىرى تەڭرىتاغدىن، جەنۇبى قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن ئېقىپ چۈشكەن قار سۇلىرى بىلەن سۇغىرىلىدۇ. بۇ ئىككى تاغنىڭ ئوتتۇرىسى تۈزلەڭلىكتىن

* بېشى ئالدىنقى ساندا

ئەرلىرى غايەت ساددا كىيگەننىڭ ئەكسىچە خوتۇن - قىز - لىرى ناھايىتى تەكەللۇپلۇق كېلىدۇ.

ئۆيلىرى پۈتۈنلەي لايدىن سېلىنغان دېرىزىسىز ھۇجرىلاردىن ئىبارەت. ئۆگزىلىرى تۈپتۈز، يورۇق چۈ - شۇش ئۈچۈن تۆت يېرىم ئارشىن چامىسىدا تۆشۈك تېشىپ قويۇلىدۇ. بۇ تۆشۈكنى ئۆزلىرى تۈگۈلۈك دەيدۇ. ئىشىك ئالدىدا ئوچۇقچىلىقىمۇ بولمايدۇ. دېرىزە يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ پۈتۈن شەھەر كوچىلىرى تامغا تام تىرەپ سېلىنغان ئۆيلەر بىلەن تولغان. لېيى قۇم تۇپراقتىن ئىبارەت بولغاچقا ئۆيلەر ئوچ - تۆت يىلدىن ئۇزاق چىدىمايدۇ، سىيرىلىپ تۇرىدۇ. ئۆزۈم تۇرغان بىر ئۆينىڭ تېمىغا قەغەز چاپلاي دېگەندىم تۇرمىدى. قەغەز ئۆزىگە يېپىشقان قۇملار بىلەن بىللە سىيرىلىپ چۈشتى. مىخلاپمۇ باقتىم، تام مىخنىمۇ تۇتمىدى. ئېسىت، ئالتە شەھەرلىكلەر شۇنداق ئۆيلەردە توزان يۇتۇپ ئۆتىدۇ. ئىلىم - پەن بىلىمگە ئىلگىرى ئۈچۈن پاكىزلىق، تازىلىق، سۇ - ھاۋا دېگەندەكلەرگە كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. شۇ سەۋەبلىك ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۈرلۈك كېسەللىكلەر پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. بەدەنلىرى ۋە كىيىم - كېچەكلىرىنى تېز - تېز يۇيۇپ تۇرمايدۇ. سوپۇن ئىشلەتمەيدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر بار چاغدا بۆرىدەك يەيدۇ - دە، يوق چاغدا شۇمىشىپ كۆرۈنۈشكەن ئىبارىدا يۈرىدۇ.

تۈرمۈشلىرى ئومۇمەن بىر خىل كۆرۈنگىنى بىلەن مۇئامىلە جەھەتتە ئىشى باشقىچە. بايلار خۇددى پادىشاھ - تەك، پېقىر ۋە موھتاجلىرى قۇلدەك مۇناسىۋەتتە بولىدۇ. چۈنكى سودا مۇناسىۋەتلىرى پۈتۈنلەي نېسى، قەرز، رىبا ۋە مۇناسىۋەت ئاساسىغا قۇرۇلغان بولۇپ، بايلار بىر پۇللۇق نەرسىنى ئىككى پۇللۇق ئۆسۈم بىلەن ھاجەت - مەنەلەرگە تارقىتىپ ئۇلارنىڭ ئۈستىگە نۇرغۇن «مىننەت» لەرنى ئارتىپ قويدۇ. نېسى ۋە ئۆسۈملەرنى تۆلىگىچە بايلارغا ھەر ئىشتا خۇشامەت قىلىپ تۇرۇش، ئۇلارنى كۆرگەندە ئېگىلىش، ئاتتىن چۈشۈش، ئورنىدىن تۇرۇپ قول قوشتۇرۇپ تۇرۇش، ئىشى - كۈشلىرى ۋە قۇلچىلە - قىنى قىلىش بىلەن ئۆتىدۇ. ئەسلىدە موھتاجلارغا ئۆسۈم - لۈك قەرز تارقىتىپ بېيغۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى ئۇلاردىن مىننەتدار بولۇشى كېرەك ئىدى. چۈنكى بايلارنىڭ بېيە - شىغا، پېقىر ۋە موھتاجلارنىڭ موھتاج ۋە بىچارە بولۇپ

كۈنلۈك يەرلەرگە ئاپىرىپ تاغلاردا باقىدۇ. بىزدىكىدەك يېزا ۋە شەھەر ئەتراپلىرىدا ئوتلاق ۋە ئۆيلەڭلەر يوق. بار بولسىمۇ سۇغىرىپ ئۆستۈرۈلىدىغان ئېتىزلىق ۋە ئورمان - لىقلارلا بار.

ھاۋاسى ئىسسىق ۋە كۈچلۈك بولغاچقا بىر يىلدا ئۈچ قېتىم ھوسۇل ئېلىنىدۇ. مەسىلەن: كۈزگى بۇغدايلارنى ئورۇپ بولۇپ ئۇنىڭ ئورنىغا قوناق تېرىيدۇ. قوناقتىن كېيىن سەۋزە دېگەندەك زىرائەتلەرنى تېرىيدۇ.

گۈرۈچ، بۇغداي، قوناق، ئارپا، زىغىر، كۈنجۈت قا - تارلىق دانلىق زىرائەتلەر، مامۇق ۋە يىپەك قاتارلىق كە - يىملىكلەر چىقىدۇ. ئۈزۈم، ئالما، ئۆرۈك، شاپتۇل، ناك، نەشپۈت، ئانار، بېجى قاتارلىق مېۋىلەر چىقىدۇ. كەرەپشە، يېسىۋىلەك، يۇمىغاقسۇت، پالەك قاتارلىق كۆكتاتلار، سەۋزە، تۇرۇپ، چامغۇر، بەرەنگى قاتارلىق يىلتىزەنلەر چىقىدۇ. سەۋزە، چامغۇرلار گۆش ياكى گۈرۈچ بىلەن پە - شۇرۇلۇپ يېيىلىدۇ. يەيدىغان تامىقىنىڭ كۆپىنچىسى گۈ - رۇچ تامىقى، گۆش، قوناق ۋە بۇغداي نېنىدىن ئىبارەت. بەرەنگى ئاز يېيىلىدۇ. يەپ - ئىچىش ئاساسەن ئىقتىسادىي ئەھۋالغا قاراپ بولىدۇ. چايىنى ئاز ئىچىدۇ. مېھمان چاقە - رىشىپ ئوينىيدىغان ئادەتلىرى يوق. پەقەت بايلىرى ئا - رىسىدا «مەشرەپ» بولۇپ تۇرىدۇ. ھازىق ئىچمەيدۇ، لېكىن تاماكنى كۆپ چىكىدۇ. قاپاقتىن ياسىغان يوغان قورساق چىلىملىرى بولىدۇ. ئەر - خوتۇن، قىزلىرىغا قە - دەر شۇنداق چىلىملارنى تارتىدۇ. ھاۋاسىدىنمۇ، سۈيە - دىنمۇ ئىشقىلىپ ئادەملىرى ئومۇمەن كۈچسىز ۋە ھالسىز بولىدۇ. قارا قاشلىرى، يىرتماق كۆزلىرى، سوزۇنچاق يۈزلىرى، شالاڭراق قارا ساقاللىرى بىلەن تۈركلەرگە ئوخشايدۇ. لېكىن تېنى ئاجىز، گەۋدىلىرى كىچىك بولىدۇ. نەشە، ئەپيۇن چېكىپ كەيپ سۇرىدىغان، قىمار ئويناپ كۈن كەچ قىلىدىغان، سەدىقە سوراپ قورساق تويغۇزد - دىغان دىۋانە، بىكار تەلەپ ئادەملەر كۆپلەپ ئۇچرىشىپ تۇرىدۇ. دىۋانە، قەلەندەر، ئەۋلىيا ۋە مازارلارغا بولغان ئىخلاسلىرى ئۈستۈن، ئومۇمەن جاھالەت ئاستىدا ياشايدۇ.

باي بولسۇن، گاداي بولسۇن، تۇرغان ئۆيلىرى، يە - مەك - ئىچمىكى، كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ ھەممىسى ئوخ - شاش بىر خىل. پەقەت خوتۇن - قىزلارلا بۇنىڭ تېشىدا.

U
I
R
A
S

غان بولسىدى كاشكى، لېكىن نېمە سەۋەبتىندۇر بۇ يەرنىڭ بايلىرى ئۆسۈمگە تۇشلۇق بېيىپ كېتەلمەيدۇ. بۇ جازانى قايىتۇرۇش ئۈچۈن كەتكەن كۈچلەر، ئاققان تەرلەر، تامغان كۆز ياشلىرى ئۇلارنى ئالغا باستۇرمايۋاتقاندىۇر بەلكىم. چۈنكى ئالتەشەھەردە مىليونلارغا خوجا بولغان، مائارىپ ۋە ياخشى ئىشلارغا مىڭلارچە پۇل سەرپ قىلغان بايلارنى كۆرۈش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

ئالتەشەھەرنىڭ ئىلىم - مەرىپەت ۋە ئىبادەت ئورۇندىلىرىغا كەلسەك: قەلەمگە ئالغۇدەك ئالىي ۋە مۇقەددەس قۇرۇلۇشلارنى كۆرەلمەيمىز. بارلىرىمۇ خارابە ۋە ۋەيرانىلىقلاردىن ئىبارەت. مۇنداق قۇرۇلۇشلاردىن پەقەت مەسچىت، گۈمبەز، مەدرىسلىرىمۇ بار بولۇپ بۇلارغا قاراشلىق ۋەقە يەرلەر بەك كۆپ. پەقەت، مىليونلاپ پۇلغا ئىگە تۇرۇقلۇق ئاچ - يالغىچ يۈرگەنلىكى سەۋەبلىك بۇ يۇرتلار كېيەن ۋە يۇيۇپ تاراشقا ھاجەتسىز ھالدا توپىغا كۆمۈلۈپ ياتماقتا. نۇرغۇن ئىلىم ۋە ئىبادەت ئورۇنلىرى نۇرغۇن ۋەقەلىرىنى مەراس قىلىۋېلىپ توپىغا كۆمۈلۈپ كېتىدۇ. ساق قالغانلىرىمۇ چاڭ - توزان، ئەسكى - تۈس - كىلەر ئارىسىدا كۆمۈلۈپ قالىدۇ.

خۇلاسە: ئالتەشەھەردە بۇخارا ۋە سەمەرقەنت شەھەرلىرىدىكىدەك چوڭ - چوڭ مەدرىسلىرى، مەسچىت - جامەلەر، كارۋان سارايلار، ھامام ۋە گۈمبەزلەر، خان ئوردىلىرى، خان سارايللىرى يوق. ئالتەشەھەر خانلىرىنىڭ ھاياتى ئۆزئارا قىرغىنچىلىق بىلەنلا ئۆتۈپ كەتكەن. مەزكۇر بەدۋۇلەت جامەلىرىمۇ سېلىنغاندىن بېرى رېمونت قىلىنمىغان بولسا كېرەك. يەرگە سېلىنغان سېلىنچىلىرىمۇ يوق. مەسچىت تامللىرىدىكى ئالامەتلىرىدىن قارىغاندا سېلىنغاندىن تارتىپ سۇپۇرۇلمىگەنلىكى مەلۇم، چاڭ - توزان، ئۆمۈچۈك تورلىرىنىڭ بەك كونا زامانلارنى ئەسكە چۈشۈرۈشىگە قارىغاندا تەسەۋۋۇرىمىز توغرا چىقسا كېرەك. پەقەت جۈمە كۈنلىرىدىلا ئۇزۇن چاپان كىيىپ نا - مازغا كەلگۈچى مىڭلارچە مۆمىنلەر ئېتەك ۋە يەڭلىرى بىلەن سۇپۇرۇپ ۋە ئاياغلىرى بىلەن ئېرتىپ چاڭ - تۈزانى سەل - پەل ئازايتىدۇ. كۈچلۈك تەقۋادار كىشىلەر مەسچىت توپىسى ۋەقە دەپ قاراپ كىيىملىرىنى مەسچىت - نىڭ ئىچىدىلا قېچۇپ كېتىدۇ.

مەن بىر چاغدا، بىر مەسچىتتىكى چاڭ - توزانىڭ

قېلىشلىرىغا مەزكۇر ئۆسۈم، قەرز ۋە نېسى سەۋەب بولغان. بايلار موھتاجلارنى شۇنداق ئېزىدۇكى، سېتىلغان قۇللارمۇ بۇلاردىن راھەترەك ۋە ئەركىنرەك ياشايدىغان. دۇر. خەلقنىڭ بەشتىن بىرى ئەنە شۇنداق جازانسۇر بايلاردىن ئىبارەت بولۇپ، قالغان قىسمى ئاساسەن ئاشۇ بايلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتە باغلىنىپ سېتىلغان قۇللار. دۇر. بۇلارنىڭ ئارىسىدا دېھقان ۋە ھۈنەرۋەنلەرمۇ بار. قارىماققا ئۇلار ئۆز ئۆيلىرىدە تۇرۇۋاتقاندا، ئۆز ئىختىيارىچە ياشاۋاتقاندا كۆرۈنىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار بىر ئىقتىسادىي يىپ بىلەن بايلارنىڭ تۆمۈر تىرىقلىرىغا باغلانغان. ئۆز مەيلىچە ھەرىكەت قىلغۇدەك ھالى قالماقتا. يەر ياخشى تۇرۇقلۇقمۇ دېھقانلار ۋە ھۈنەرۋەنلەر نېمىشقا بايلارغا ئەسىر بولۇپ قالىدۇ؟ نېمىشقا ئۆزلىرى ئاشلىق تېرىپ جان باقمايدۇ؟ دېگەن سوئال تۇغۇلۇش ئېھتىمالى بولغاچقا بۇنىڭغا مۇنداق ئىزاھ بەرمەكچىمىز.

«بار چاغدا بۆرىدەك، يوق چاغدا شورىغىدەك» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىمۇ مۇشۇ ئىزاھتىن كېيىن ئېنىقلىنىدۇ. ئالتەشەھەر مۇسۇلمانلىرى ئىلىمىزلىك ۋە ھۇرۇنلۇق سەۋەبىدىن يەرلىرىنى ساتىدۇ، زېمىن ۋە مال - مۈلكىنى رەنكىگە قويدۇ. قوللىرىغا كىرگەن پۇللارنى خەجلىپ بولۇپ كوچىدا، ئاندىن يەر ۋە مال - مۈلكىدىن ئايرىلىپ خەقنىڭ ئىشىكىدە قالىدۇ. تېرىقچىلىققا ياراملىق يەرلىرى ۋە مال - مۈلكىنىڭ كۆپىنچىسى بايلار قولىدا قالىدۇ. نۇرغۇن يەرلەرنى ۋەقە دەپ مازار شەيخلىرى ۋە مەدەرسە خادىملىرى باشقۇرىدۇ. ۋەقەلىرى 99 يىللىق مۇددەت بىلەن بايلارغا سېتىلىدۇ. ھۈنەرۋەنلەرمۇ ئاساسەن يەر ۋە مال - مۈلكىدىن ئايرىلغان مىسكىنلەردىن ئىبارەت بولۇپ، قىش - ياز بايلارغا ئىشلەش بىلەن ئۆتىدۇ. قىسقىسى، ئالتەشەھەرلىكلەرنىڭ بۈگۈنكى تۇرمۇش تىرىكچىلىكلىرى تەرتىپسىز ۋە كۆڭۈلسىزدۇر.

يەرلەرنىڭ بەرىكىتىنى ئۇچۇرۇپ تۇرغۇچى «شا - مال» مۇ قاغىشتەگگۈر جازانە ۋە نېسى دېگەندەكلەردىن ئىبارەت. شۇ سەۋەبلىك يەرنىڭ تەبىئىي بار بولغان بايلىقلىرىمۇ پايدا بەرمەي قالىدۇ.

كۆڭۈلگە شۇ نەرسە كېلىدۇكى، ئاھالىنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى، كۈچ - قۇۋۋەتلىرىنى ئۆزلىرىگە قارىتىۋالغۇچى بايلار ھۆكۈمەت خەزىنىسىدەك بايلىقلارغا ئىگە بولۇپ

2005

مۇئەسسەسەلەر، ئىلمىي ۋە كۈندىلىك پائالىيەت سورۇنلىرى، تۈرلۈك پەنلەرگە ماھىر ئوقۇتقۇچى ۋە مۇتەخەسسسلەرنى ھازىرلاش كېرەك. مىللەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى، يۈكسىلىشى مانا مۇشۇنداق ئىشلارغا باغلىق بولۇپ تۇرىدۇ. ماقتا. بىزنىڭ ئالتەشەھەرلىكلەرگە ئېيتار سۆزلىرىمىز ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت.

يەنە بىر سۆزۈم: شارائىتقا بەك توغرا كەلمەسەمۇ ئېيتىدىغىنىم شۇكى، قىزلار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپلەرنى سېلىش بەك لازىم ئىدى.

ھازىرقى مەكتەپلەرنىڭ تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق. قەيەردە تاشلاندىق ئۆي بولسا مەكتەپ شۇ. قەيەردە بىرەر سوپى ۋە دەرۋىش بولسا شۇ ئوقۇتقۇچى. بالىلار تۆت ئەتراپىدىن شامال ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان ئۆيلەردە لاي-توپىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ئوقۇيدۇ. بايۋەجچىلەر ئوخال قۇيىدىغان سەل ياخشىراق مەكتەپلەرنىڭ تېگىگە پاخال سېلىنغان بولۇپ، بالىلار تۇخۇم باستۇرۇۋاتقان توخۇدەك پاخال ئۈستىدە ئولتۇرۇپ نېمىلەرنىدۇر ئوقۇشىدۇ.

بۇ يەردە ھەجە پارس تىلىدا ئوقۇتلىدۇ، ئۇيغۇر با-لىلىرى: «ئەلى زەبەر ئە، ئەنى لەمگە ئەل، ھە زەبەر ھە ئەلە، ھە نى مېگە ئەلەم، دال پەش دۇ ئەلەمدۇ» دەپ ھەجلىەيدۇ. كېمىدۇر بىرىدىن قازاق ھەجسى ھەققىدە مۇنداق بىر گەپنى ئاڭلىغانىدىم: «ئەلپ ئۈستىدە باقان ئە، لام ئۈستىدە چاڭقاراق ئال، ھى ئۈستىدە تاغى باقان ئەلە، مەم ئۈستىدە تاغى چاڭقاراق ئەلەم، دال ئۈستىدە چوقمار ئەلەمدۇ»...

مېنىڭچە بۇ ئۇسۇل يۇقىرىقىغا قارىغاندا مىڭ ياخشى. چۈنكى باقان، چاڭقاراق ۋە چوقمار دېگەندەك نەرسىلەر ھەر بىر قازاق بالىسىغا تونۇشلۇق نەرسىلەردۇر. ئەمما زىر، زەبەر، پەش، ساكىن دېگەندەك نەرسىلەرنى ئالتە-شەھەر بالىلىرى كۆرگىنىمۇ ھەتتا ئاڭلىغىنىمۇ يوق.

مەكتەپ - مەدرىسىلىرى، دىنىي ۋە ئىلمىي ئورۇنلىرى مۇشۇنداق ھالەتتە تۇرغان مىللەتنىڭ باشقا ئەھۋاللىرىنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى ئاڭقىرىۋالالايدۇ. بۇلارنىڭ ئەقىدىلىرى ھەققىدە يازغانىڭ ئەھمىيىتى يوق، يازغان تەقدىردىمۇ ئەقىدىلەرنىڭ 99 پىرسەنتى خۇراپات ۋە كا-راھەتلەردىن ئىبارەت.

ئالتە شەھەردە سۇ ۋە تۆمۈر يوللار يوق. سودا ۋە كارۋان يوللىرىمۇ ئوڭشالمىغان. يوللار ئومۇمەن قۇملۇق

كۆپلۈكىنى كۆرۈپ سۇيۇرۇلمەسلىكىنىڭ سەۋەبىنى سورىدىم. بۇ مەسچىت «ۋەقە»، ئۇنىڭ ئىچىدىكى توپمۇ «ۋەقە»، شۇڭا ئۇنى سۇيۇرۇپ تۆكسەك ۋەقەگە جىنا-يەت قىلغان بولىمىز، دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ، قازى ۋە ئۆلىمالارنىڭ ۋەقە يەرلىرىنى سېتىپ مۆھۈر بېسىشلىرى كۆز ئالدىمغا كېلىۋالدى. ئەگەر شۇ مەسچىتتىكى چاڭ-توزان يۇلغا يارىغان بولسىدى، بۈگۈنكىچە كۆزگە سۈرت-كىدەكمۇ قالمىغان بولاتتى ۋە قارىغۇلارچە تەقۋادارلىقنىڭ سىرىمۇ شۇ چاغدا ئېچىلغان بولاتتى، دېدىم ئىچىمدە.

ئىلىم ۋە تائەت - ئىبادەت ئورۇنلىرىنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشلىرى مانا مۇشۇنداق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى ئىلىم ئەھلى ياخشى بىلسە كېرەك. تەبىئىيىكى ئەمدى مۇنداق بىنالاردا «شەرھى ئابدۇلا-لا»، «شەرھى ئابدۇلرەھمان»، «ھاشىيە ئابدۇلرە-ھىم» ۋە «ئابدۇلغەفور» لاردىن دەرس ئۆتۈپ تۇرغۇچى شەيخ ئابدۇللا ۋە شەيخ توختى ئاخۇنلار بار.

بۇ ئاخۇنلارغا تىل تەڭكۈزۈش ئەدەپسىزلىك ھېساب-لانمىسا «شەرھى» لەر بىلەن «شېرىقى» لەر توغرىسىدا بىرگىنە ئېيتىپ ئۆتىدىغىنىم «شەرھى» ۋە «ھاشىيە» لەر-دىن ئوزۇپ «نەفاھاتى شېرىقى»، «مەكتۇباتى شېرىقى»، «مەسنەۋى شېرىقى»، «مۇشكات شېرىقى» قاتارلىقلاردىن تاشقىرى يەنە «قۇرئان شېرىقى» ۋە «ھەدىس شېرىقى» قا ئوخشاش ئىلىمالارمۇ ئوقۇتۇلسا بەك ياخشى بولاتتى. ئە-گەر مېنىڭ دېگىنىمدەك بولسا تېخى شەرھى ۋە شېرىق-لەرنى قالدۇرۇپ ئەرەب تىلىنىڭ فونېتىكا، گرامماتىكا، لېكسىكا ۋە لوگىكىلىرى، شەرىئەت قانۇنى، ھەدىس، تەپسىر ۋە ئۇسۇلى فىقھە، ئۇسۇلى ھەدىس، تارىخ، ھې-ساب، جۇغراپىيە، ئانا تىل قائىدىلىرى، سىيەر شېرىقى، تەبىئەت، ماتېماتىكا پەنلىرى ئوقۇتۇلۇشقا تېگىشلىك. مۇمكىن بولسا، تېرىقچىلىق، سودا - سېتىق ۋە سانائەت مەكتەپلىرىنى قۇرۇش، كۈچلۈك ئوقۇتقۇچى ۋە تەربىيە-چىلەرنى يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن تەلىم - تەربىيە مەكتەپلىرى دارىلمۇئەللىمىن ۋە دارىلمۇئەللىماتلارنى بارلىققا كەلتۈ-رۈش لازىم. دوختۇر، تېۋىپ، يېتىمخانى ۋە ئاممىۋى سو-رۇنلارنى بارلىققا كەلتۈرۈش كېرەك. ئىلمىي، ئەدەبىي، سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي گېزىت ۋە ژۇرناللارنى چىقىرىش كېرەك.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە نۇرغۇن مىللىي ۋە مەدەنىي

M
I
R
A
S

شاق قۇم بولۇشى سەۋەبلىك ھارۋا ماڭالمىدۇ. ئالتەشە ھەرنىڭ نەقلىياتى مۇشۇ يوللار ئارقىلىق ئۆتىدۇ.

سودىگەرلەرنىڭ بىر قىسمى يەرلىك مۇسۇلمانلاردىن ئىبارەت بولۇپ، قالغىنى پەرغانە، ئافغانىستان ۋە ھىندىستانلىقلار ھەمدە جازانخور چىنىقلاردۇر. بۇ يەردىن روسىيىگە چىقىدىغان ماللار: يۇڭ، تېرە، يىپەك، پاختا، بۆز، گەز ۋە ئۆرۈك قېقى قاتارلىقلاردۇر. روسىيىدىن بۇ يەرگە كېلىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئەھمىيەتلىكلىرى بۇلار: گەزمال، تۆمۈر، چاي، شېكەر، كىرىس، ھەرخىل تاش ئايماقلار، تۈرلۈك بوياقلار، تۈگمە دېگەندەك تۈرلۈك مىلچ ماللار، ئازراق قەغەز پۇل قاتارلىقلار.

ھىندىستانغا يىپەك ۋە ئالتۇن ئېلىپ بېرىپ تۈرلۈك دورا - دەرەمەك، پارىقراقلار، ئۇقا ۋە تاسمىلار، يۇڭ يىپەكتىن توقۇلغان رەختلەر، كۆن - خۇرۇم ۋە باشقا ئۇش - شاق - تۇششەك نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ.

ئالتۇن - كۈمۈش ۋە يىپەك مەھسۇلاتى خوتۇن - قىزلارنىڭ زىننەت بۇيۇملىرى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدىغان. لىقى ئېسىمگە كەلگەندە شۇنىمۇ دەپ ئۆتەي: ئالتەشە ھەرنىڭ خوتۇن - قىزلىرى تەلىم - تەربىيىدىن، ئىلمى ۋە ئەخلاقى زىننەتلەردىن مەھرۇم قالغانلىقى ئۈچۈن ئاشقى بېزەكلەرگە ۋە سۈنئىي گۈزەللىكلەرگە بەك ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇپ كەتكەن. بۇلارنىڭ مۇنداق تەربىيە ۋە ئەدەب - ئەخلاقىنى، ئىلىم - ھۈنەردىن مەھرۇم قېلىشىنىڭ سەۋەبى ئەرلىرىنىڭ نادانلىقىدىن بولغان. ئالتەشە ھەرخەلقى ئومۇمەن ئىلىم - پەن، مائارىپ، سانائەت، تىجارەت ئىشلىرىدا ئالغا بېسىشنى پەقەت ئويلىمايدۇ. ئۇلارنى بۇ يولغا ھەرقانچە ھەيدىسەڭمۇ ھۈركىگە ئاتتەك كەينىگىلا داچىيدۇ. ئۇلار تەنتەربىيە، تەپەككۈر ۋە ئەقىل تەربىيىسى، دىن ۋە ئەخلاق تەربىيىسى، ئاياللار تەربىيىسى دېگەندەك لەردىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز توم تۈرك (ئۆزلىرىنىڭ تەبىرىلىرىچە) ① لەردۇر.

خەلق نادان، قىلىق ۋە ھەرىكەتلىرى تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىگە ۋە زامان تەقەززاسىغا خىلاپ. شۇ سەۋەبلىك تۇرمۇش ۋە تىرىكچىلىكلىرى تاشقا ئۇرۇلغان پاراخوتتەك ۋەيرانلىق، مەھكۇملۇق دېڭىزغا غەرق بولۇپ تۇرىدۇ. زامان ھارۋىسى ئۆز ناخشىسىنى ئېيتىمىغانلارنى بەربىر ئىتتىرىپ چۈشۈرۈۋېتىدۇ.

ھېچبىر ئىشىدا يېڭىلىق ۋە ئەمەلىي ھەرىكەت كۆ-

ۋە تاشلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ كۆپىنچە جايلاردا ھارۋا ماڭالمىدۇ. يۈكلەر تۆگە، ئات ۋە خېچىرلار بىلەن تو- شۇلىدۇ. ئالتەشە ھەرنىڭ ماختاشقا لايىق نەرسىلىرىدىن بىرى يۈرۈشلۈك يورغا ئاتلىرى بولۇپ، بۇ ئاتلار كىچىك، دىنماق بولسىمۇ كۈچلۈك ۋە چىداملىق كېلىدۇ ھەم نا- ھايىتى تېز ماڭىدۇ. مۇنداق ئاتلارغا مىنسەك بىر كۈندە ئالتە سائەت، 50 - 60 چاقىرىم يول يۈرگىلى بولىدۇ. مۇنداق يۈرۈشلۈك يورغا ئاتلارغا مىنسەك سەپەر قىلىش پەيتوندا ئولتۇرغاندىن راھەترەك. ئۆزۈمۈ ئالتەشە ھەرنى كۆپىنچە ئاتلىق ساياھەت قىلدىم. يىگىرمە كۈنلەپ يول يۈرۈپمۇ مىنگەن ئېتىم چۈن چاققانچىلىكمۇ يېغىر بول- مىدى، ھېچنېمە بولمىدى. ئۆزۈمنىڭمۇ ساغرا ۋە كۆك- رەكلىرىمنىڭ ئاغرىغىنىنى سەزمىدىم. مۇنداق ياخشى ئات- لار لوپ كۆلى ئەتراپى ۋە قاراشەھەردىن كۆپ چىقىدۇ. بۇ يەردە يەنە بىر خىل تاغ ئاتلىرى باركى، بۇ ئاتلار قۇ- لۇندەك كىچىك بولسىمۇ يول يۈرۈشكە تۆمۈردىن ياس- غان ماشىنىدەك چىداملىق كېلىدۇ.

سەل قىممەتلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا مىنىشكە خې- چىردىن ياخشى ھايۋان يوق. خېچىر بىلەن بىر كۈندە 70 - 80 چاقىرىم يول يۈرگىلى بولىدۇ. ئالتەشە ھەرنىڭ قويلرىمۇ ئاتلىرىدەك كىچىككىنە، قۇيرۇقسىز بولىدۇ. سىيىرلىرىمۇ شۇنداق ئۇششاق - ئۇششاق ھەم سۈتسىز كېلىدۇ. غاز، ئۆردەك دېگەندەك قۇشلارنى باقمىدۇ، توخۇلىرىمۇ بەك كىچىك بولۇپ، تۇخۇملىرى كۆگەرچىن تۇخۇمدىن سەللا چوڭ بولىدۇ.

قەشقەر، ئۈرۈمچى، غۇلجا، چۆچەك شەھەرلىرى ئا- رىسىدا تېلېگراف سىملىرى بار. مۇسۇلمانلار تېلېگرافمە- لارنى ئىنگىلىز ھەرىپلىرى بىلەن يازىدۇ. تېلېفونخانىلاردا تۇرغۇچىلار خەنزۇ بولۇپ، بېرىلىدىغان تېلېگرافمىلارنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەيدۇ. قەشقەردىن خوتەنگە قاراپ سو- زۇلغان كارۋان يولى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ، چىنىنىڭ شەرقىي رايونلىرىدىن چېڭدۇغىچە بارىدۇ. ياركەنتتىن ھىندىستانغا كېتىدىغان بىر يول بار. بۇ يولدا تاغ ئاتلىرى ۋە قوتازلارلا ماڭالايدۇ. چۈنكى بۇ يول قاراقۇرۇم ۋە ھىمالايا تاغلىرىنى كېسىپ ئۆتىدۇ. ئاقسۇدىن ئۇدۇل غۇلجىغا بارىدىغان يولمۇ تار ۋە تاشلىق بولۇپ، ھارۋا مېڭىش ئىمكانىيىتى يوق.

ياركەنت - خوتەن - چېڭدۇسېڭ يوللىرىدىمۇ يۈە-

2005

ئەزەم ۋە باشقا ئاللىقانداق كىشىلەرنىڭ نامىنى ياد ئېتىدۇ. قەرەللىك مەتبۇئاتقا يامان كۆز بىلەن قارايدۇ. ئۇلارنىڭ نەزەرچە گېزىت، ژۇرناللار خەلقىنى ئالداپ پۇل تېپىش ئۈچۈنلا چىقىرىلغان نەرسىلەرمۇش. گېزىتلەر يالغانمۇش. توغرا، گېزىت، ژۇرناللارنى، ئىلمىي، ئەدەبىي رىسا-لىلەرنى بەك سۆيۈپ ئوقۇغۇچىلارمۇ بار. لېكىن مۇنداقلار بەك ئاز. مەسىلەن: ئالتەشەھەرنىڭ مەشھۇر ۋىلايەتلىرىدىن بولغان خوتەن شەھىرىدە قۇربان ھاجى بىلەن يۈ-سۈپ ئاخۇنغىلا گېزىت كېلىدۇ. قۇربان ھاجى خوتەننىڭ مۆتىۋەر سودىگەرلىرىدىن بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئېيتىشىغا قا-رىغاندا گېزىت ئوقۇشنى باشلىغىلى 5-6 يىل بويىچە شۇنىڭ سايبىسىدە پىكىرىمۇ ئېچىلىپ قالغان. ئۈچ-تۆت تۈرلۈك تاتارچە گېزىت، ژۇرنال ئوقۇيدۇ. ئۇلار خوتەندە يېڭىچە مەكتەپ ئېچىپ پەن-مائارىپ، ئەدەب-ئەخلاق تەربىيىسىدىن قۇرۇق قالغان مىللەت بالىلىرىنى زامانغا لايىق تەربىيىلەپ ھەقىقىي مىللەتپەرۋەر كىشىلەرنى قاتارغا قوشۇش يولىدا قاتتىق باش قاتۇرۇۋاتىدۇ. كاشكى شۇنداق كىشىلەر كۆپرەك بولغان بولسىدى!...

ھۈنەرلىرى

ئالتەشەھەر خەلقى ھۈنەر - سەنئەتكە قابىل ۋە ئۇستا. پەقەت بۇ يولدا ئۇلارغا يېتەكچىلىك قىلغۇچى مۇئەللىملەر، ياردەملەشكۈچى ماشىنىلار بولمىغاچقا ئىشى ئالغا باس-مايۋاتىدۇ.

ئاساسلىق ھۈنەرلىرى: تۆمۈرچىلىك، زەگەرلىك، تۇ-قۇمچىلىقتىن ئىبارەت بولۇپ، قولدا ياسىغان ۋە توقۇغان نەرسىلىرى ئارىسىدا زاۋۇت ۋە فابرىكا ماللىرىدىن قې-لىشىپىدىغان نەرسىلەر بار.

تۆمۈر ۋە پولاتتىن پالتا، پىچاق، ئاچقۇچ، تاقا، قاداق دېگەندەك نەرسىلەرنى ياسايدۇ. مەس ۋە تۇشتىن قازان، تاۋاق، چۆمۈچ، چەينەك، داس، لىگەنلەرنى ياسايدۇ. سا-ماۋەردە چاي ئىچىش ئادىتى بولمىغاچقا ئۇنداق نەرسە-لىرىنى ياسمايدۇ.

ئېسىل تاشلار، چەچلەردىن بەك نەپىس، چىرايلىق تۈرلۈك ئۇزۇك، بىلەزۇك، ھالقا، تۈگمە دېگەندەك نە-رسىلەرنى ئىشلەيدۇ. مۇنداق تاشلاردىن ياسالغان بىلە-زۇكنىڭ بىرى يۈز سۆمۈچچە سېتىلىدۇ. بۇنى ياسىغۇچىلار يەرلىك خەلق بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى خەنزۇلار ئىشلىتە-لەيدۇ. بىلەزۇكتىن باشقىلىرىنى مۇسۇلمانلارمۇ ئىشلىتىدۇ. ئالتۇن - كۈمۈشتىنمۇ خوتۇن - قىزلارغا لايىق شۇنداق

رۈلمەيدۇ. بىر كۈنلۈك ئىشنى ئون كۈنگە سوزۇپ قىلىدۇ. قىلىدىغان ئىشنىڭ پەقەت ۋاقتى، قەرەلى يوق. «تەگسە تۆۋەنگە، تەگمەسە شاخقا» دەپ، دەرەخ بېشىغا تاش ئاتا-قاندىك ئويىناپ ئىشلەيدۇ. بەك تەتۈر ئىش قىلىدۇ، جا-ھانىنىڭ ئىشلىرىغا تەتۈرىسىچە قارايدۇ.

ئۆلۈكلەرنى بەك ھۆرمەت قىلىدۇ. مېيىتلارنىمۇ پەۋ-قۇلئاددە داغدۇغىلىق مۇسبەتلەر بىلەن دەپنە قىلىدۇ. ۋارىسلىرى ئايلاپ ئون سېلىپ يىغلايدۇ. بۇنداق يىغلاش ئۇلارغا ئادەت بولۇپ كەتكەن. يىغلىمىسا باشقىلارنىڭ نەپرەتتىگە ئۇچرايدۇ. مېيىت چىققان ئۆيگە ئۈچ كۈنگىچە تاماق كېلىپ تۇرىدۇ. مېيىتنى يەرلىككە قويۇپ قايتقاندىن كېيىن كىشىلەر مىراسخورلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈ-شىدۇ، ئۆيگە كىرىپ پاتەھ ئوقۇيدۇ.

مەھەللە خەلقى خۇپتەن نامىزىنى مېيىت چىققان ئۆيدە ئوقۇيدۇ. نامازدىن كېيىن مېيىت ئۈچۈن ھەۋەل نامىزى دەپ يەنە ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇيدۇ. بۇ ئىش ئۈچ كۈن داۋاملىشىدۇ. قەبرە ئۈستىگە ئۆي سېلىپ ياكى ۋا-قتلىق چېدىر تىكىپ ئۈچ كۈندىن 40 كۈنگىچە ئۈچ-تۆت قارى ۋە مېيىتنىڭ ۋارىسلىرى تۇرىدۇ. قۇرئان ۋە تەھلىل ئوقۇلىدۇ.

ئەگەر ئۆلگۈچى ياخشى ئادەملەردىن، ئىشان ۋە ئەۋل-يالاردىن بولسا ئۇنىڭغا مازار قىلىنىدۇ. ئاندىن كېيىن ئۇنىڭغا ئۆزى بېرىپ چوقۇنىدۇ، مەدەت ۋە ياردەم تەلەپ قىلىدۇ. مۇشۇ كۈنلەردە خوتەندە شۇنداق كارامەت ئىگىلىرىدىن بىرى ئۆلگەندى. ئۇنىڭغا مازار قىلىش ھەققىدە شەھەرنىڭ مۆتىۋەرلىرى ئارىسىدا غەۋغا كۆتۈرۈلدى. چۈنكى ئۇنداق مازارنى ھەركىمنىڭ ئۆزىگە مۈلۈك قىل-ۋالغۇسى كېلىدۇ. ھەر ئىككى تەرەپ مازارنى مەن ئۆز دادامنىڭ قەبرىسى بېشىغا تىكلەيمەن دەپ سوقۇشتى. ئا-قەۋەتتە مازاردىن قۇرۇق قالغان تەرەپ ئاچچىقلىنىپ، مېيىت نامىزى ئوقۇلماي تۇرۇپلا قېچىپ كەتتى.

ئىلگىرىكى زامانلاردىمۇ «ۋەلى» لىكى مەلۇم بولغان ئادەملەرنى مازار قىلىش ئۈچۈن ئۆلتۈرۈش ئادىتىمۇ بولغان دەپ ئاڭلىدىم. شۇنداق بولغان بولسىمۇ بولغاندۇ، چۈنكى بۇلارنىڭ مازارلارغا بولغان ئەقىدە ۋە ئېتىقادلىرى ناھايىتى مۇكەممەل.

خەلق ھەددىدىن ئارتۇق قاراڭغۇ جاھالەت ۋە زۇل-مەت ئاستىدا ئېزىلىدۇ. ئۆمۈرلىرى قۇرۇق خىياللار بىلەن ئۆتىدۇ. خۇدا دېيىشنىڭ ئورنىغا خوجا باھاۋىدىن، غەۋسىل

MIRAS

خېلى تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ. توقۇش ئىشلىرى كۆپىنچە ئەرلەرگە خاس بولۇپ، يىپەك تارتىش، چاق ئىگىرىش، يىپ ئىگىرىش ئىشلىرىنى خوتۇن - قىزلار باشقۇرىدۇ. يىپ ئىگىرىش ئۈچۈن ياغاچتىن ياسالغان چاقلىرى، قول ماشىنىلىرى بەك ساددا كۆرۈنىمۇ بىزنىڭ ئورچۇقلاردىن ياخشى. ئورچۇق بىلەن ئون كۈندە قىلىدىغان ئىشنى ئۇلار چاق بىلەن بىر سائەتتە ئىشلەيدۇ. بۇ چاقلار بىر - ئىككى نۇقتا 20 ئارشىنلاپ يىپ چىقىرىدۇ.

توقۇغۇچى ئۇستىلار بايلارغا كۈنلۈكچى بولۇپ ئىش - لەيدۇ. كۈنلۈك ھەققى ئىككى تەڭگە بولۇپ، بىر كۈندە بەش سەر يىپەك توقۇيدۇ. خام يىپەكنىڭ بىر سەرى ئىككى تەڭگە بولۇپ، توقۇلغاندىن كېيىن ئۈچ تەڭگە سېتىلىدۇ. دېمەك ئىشچىلار ئۆزلىرى يىپەك ئېلىپ ئىشلىسە بىر كۈندە ئۈچ تەڭگە پايدا تاپىدۇ. ئۇلارنى بۇ پايدىدىن قۇرۇق قالدۇرغان نەرسە قوللىرىنىڭ قىسقىلىقىدۇر. ئىككىنچى دەرىجىدىكى ھۈنەرۋەنچىلىك - ياغاچچىلىق بولۇپ، شەرق ئۇسۇلىدا بەك چىرايلىق ھەندىسە چىلتەرلەر، ئىشك - دېرىزىلەر، دېرىزە قاپاقلىرى ياسىلىدۇ. بۇ چىلتەرلەرگە كۆز چۈشسە ھەندىسە قاندىلىرى بارلىق نازا - كەتلىرى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە ئەسىر قىلىۋالىدۇ. بۇلار ھەندىسە ئىلىمىنى ئوقۇماي تۇرۇپ قانداقسىگە مۇنداق ئېسىل نەرسىلەرنى ئىشلىگەندۇ؟ دېگەن سوئال تۇغۇلىدۇ. مۇنداق ئېسىل چىلتەرلەر ئەڭ ئالدى بىلەن ھۆكۈمەت قۇرۇلۇشلىرى ئۈچۈن تەبىئىي زىننەت بولۇشقا بەك لايىق.

تاختا، ئىشىك، دېرىزىلەرگە ھەر خىل بويىقلار بىلەن بەك نەپىس ۋە تەبىئىي بېزەكلەرنى بېرىش، گۈل، دەرەخ ۋە باشقا جانسىز نەرسىلەرنىڭ رەسىملىرىنى سىزىش ئا - دىتى بار. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، ئۇلار رەسىم سەنئىتىگە ناھايىتى ئۇستاز.

جۈجەم ياغىچىدىن دۇتار، تەمبۇر دېگەندەك چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ياساش ھۈنەرىمۇ بار.

يىغىپ ئېيتقاندا، ئالتەشەھەر خەلقى ھۈنەر - سەنئەتكە ناھايىتى ماھىر. پەقەت بۇ ساھەدە يېڭىلىق يارىتىپ تۇر - لۇك ھۈنەر - سەنئەتلەرنى زامانغا لايىق رەۋىشتە ئۆز - گەرتىپ تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىشلا قالدى. بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەسپىي ھۈنەر - سەنئەت مەكتەپلىرىنى ئېچىش كېرەك. سانائەتنىڭ ئىنساننىڭ تە - رىكچىلىكى ۋە بەخت - سائادىتى ئۈچۈن نان بىلەن سۇ - دەك زۆرۈر نەرسە ئىكەنلىكىنى ئەستىن چىقارماسلىق

كېچىك زىننەت بۇيۇملىرىنى ياسايدۇ. تاشچى ۋە زەر - گەرلەرنىڭ دۇكانلىرىدا بەك قەدىمكى زامانلاردىن قالغان زىننەت بۇيۇملىرىمۇ بولىدۇ. ئاسار ئەتىقىگە بەك قىزىقىپ كەتمىگەنلىكىم ئۈچۈن بۇ نەرسىلەرنىڭ قىممىتىنى ئانچە بىلىپ كېتەلمەيدىكەنمەن. مۇنداق سەنئەت بۇيۇملىرىنىڭ دەرىجىسىنى پەقەت ياۋروپا ساياھەتچىلىرىلا بىلىدۇ.

بايراق دۇكانلار ئادەمگە مۇزىپخانلارنى ئەسلىتىدۇ. قەدىمكى ۋە ھازىرقى زىننەت بۇيۇملىرى ئارىسىدا كىشى - نىڭ دىققىتىنى بەك تارتىدىغان نازۇك سەنئەت بۇيۇمى - رىمۇ كۆزگە تاشلىنىدۇ. بۇرۇنقى سەنئەت بۇيۇملىرى بى - لەن بۈگۈنكى سەنئەت بۇيۇملىرىنىڭ ئارىسىدا چوڭ پەرق يوق. پەقەت كۈنلىرىغا سېلىشتۇرغاندا ھازىرقىلىرى سەل كىچىكرەك بولىدۇ شۇ. مۇشۇ كۈندە ئىشلىتىلىۋاتقان تاش ھالقىلار دۇپدۇگىلەك بولۇپ، چوڭلىقى تەخمىنەن چاي تەخسىسىنىڭ تۇۋىچىلىك كېلىدۇ. بۇنى بەك چىرايلىق نەقىشلىپ، ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن زىننەتلەپ كىشى زوقلانغۇدەك ھالەتكە كەلتۈرىدۇ. ئالتۇن تۈگمىلەرنىڭ ئىچى كاۋاك بولۇپ، چوڭلىقى ۋە شەكلى توخۇ تۇخۇمغا ئوخشايدۇ. بېشىغا كەپتەر تۇخۇمچىلىك جىڭ مارجانلارنى ئورنىتىدۇ. مۇنداق تۈگمىلەرنىڭ بىر كىيىملىكى (بەش دانىسى) ئىككى يۈز سەر (ئالتە يۈز سوم)گە سېتىلىدۇ. ئۈزۈك قاشلىرىمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا چوڭ بولىدۇ. لېكىن مۇنداق نەرسىلەرنىڭ يىلدىن يىلغا كىچىكلەۋاتقان - لىقى مەلۇم. شۇنداق بىر زامان كېلىدۇكى، مۇنداق بۇ - يۇملار پۈتۈنلەي ئىستېمالدىن قالىدۇ. ئۇ چاغدا مۇنداق نەرسىلەرنى پەقەت مۇزىپخانلار دىلا كۆرگىلى بولىدىغان بولۇپ قالىدۇ. توقۇمىچىلىق ئىشلىرى بىزنىڭ يېزىلاردى - كى كەندىر يانچىش ئىشلىرىغا قارىغاندا كۆپ ئىلغار. ھۈنەرلىرى نازۇك - سىپتا بولۇش بىلەن تەڭ ئۈنۈملۈك ھەم جەلپكاردۇر.

يىپەكتىن شاھى كۆڭلەكلىك، بەقەسەم چاپانلىق رەخت - لەرنى توقۇيدۇ. توقۇمىچىلىق ئىشلىرى ئالتەشەھەرنىڭ ھەر قانداق يېرىگە قارىغاندا خوتەنگە خاسراق كۆرۈنىدۇ. بۈگۈنگە قەدەر خوتەننىڭ ئىشى پەرغانە ۋە ئوتتۇرا ئا - سياننىڭ ئىشىغا قارىغاندا تۆۋەنرەك ئىدى. كېيىنكى يىل - لىرى كەركىن ۋە خۇدابەردى بايلارنىڭ يېڭىلىقلىرى نە - تىجىسىدە خوتەن شايبلىرى، يىپەك بەقەسەملىرى پەرغا - نىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتتى.

يۇڭدىن گىلەم، پاخىتىدىن بۆز توقۇش ئىشلىرىمۇ

2005

كېرەك. خەلق شۇ پىكىردە چىڭ تۇرسا تۇرمۇش ۋە تەركىپلىكلىرى ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىپ مىللەت بەختىيار-لىقتا راھەت ياشايدۇ، ۋەيرانلىق ۋە ھالاكەتتىن قۇتۇلىدۇ، نامراتلىق ۋە كىشىنىڭ قولىغا قاراپ قېلىشتىن قۇتۇلىدۇ. ئالتەشەھەر خەلقى ياۋاش، ئەمىر، مەمۇرلىرىغا بەك ئىتائەتچان كېلىدۇ، ناماز، روزا، زاكات، ھەج قاتارلىق دىنىي پەرزلەرنى تولۇق ئادا قىلىشقا تىرىشىدۇ. قازى ۋە ئەلەملىرى جامائەت نامىزىغا بارمىغانلارنى، قىمارۋاز، ئوغرى، پاهىشە ۋە پاهىشۋازلارنى تىزگىنلەپ، تەنقىد تەربىيە بېرىپ تۇرىدۇ. يەنە شۇنداقمۇ ئىشلار باركى، قا-زى ۋە دىندارلار تەنقىد ۋە جازا بەرگەندە ھەق - ناھەققە رىئايە قىلالمايدۇ. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى پەقەت ئاجىز، بە-چارىلەرغا كۆرىدۇ. چوڭلارغا چىشى پاتمايدۇ. شۇڭلاشقا شەرىئەتكە يات ئىشلارنىڭ كۆپىنچىسى بايلاردا سادىر بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ ھەقتە يازدىغان سۆزلىرىمىز كۆپ ئىدى، قىسقارتتۇق.

شۇنىسى گۈزەللىكى، ئالتەشەھەر خەلقى دوستلۇق - باراۋەرلىكىنى، يەر يۈزىدىكى بارلىق كىشىلەرنى ئۆزلىرىگە قېرىنداش دەپ بىلىدۇ. تەرتىپلىك مەكتەپلەر ئېچىلىپ زا-مانىۋى ئوقۇتۇش يولىغا قويۇلسا، ئوقۇتۇلۇشقا باشلىسا، قان - قېرىنداشلىرىغا بولغان مايىللىق ۋە مۇھەببەتلىرى يەنىمۇ ئاشىدۇ.

شۇنىسى ھەيران قالدۇرغۇچى، چەت ئەللەردىكى قە-رىنداشلىرىغا مۇھەببەت بىلەن قارىسىمۇ لېكىن ئۆز ئە-چىدە ھېچ مېھىر - مۇھەببەت ھاسىل قىلالمايدۇ. نېمەش-قىدۇر ئۆز ئارىلىرىدىكى يېقىن قېرىنداشلىقنى ئۇنتۇيدۇ. مىللەت ۋە جامائەت بولۇپ ئۇيۇشالمىدۇ. ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە پەقەت كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. باغلاقتىن قاچىدە-غاندەك ھەممىسى ھەر تەرەپكە تارتىشنىڭ كويىدا. بو-لۇپمۇ دۇنيا، بايلىق مەسىلىسىدە بىر - بىرىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەننى پەقەت سىغدۇرالمىدۇ. قېرىنداشلىرىنىڭ ئىش - كۈشلىرى راۋاج تېپىپ كەتسە ئۇنىڭغا ئىچى قە-زىيدۇ، بىرىنىڭ دۇنياسى كېڭەيسە بىرىنىڭ ئىچى تا-رىيدۇ. يۈرەكلىرىدە ھەسەت ئوتى ياندىدۇ. ئالتەشەھەر-لىكلەرنىڭ بۇ ھاللىرى دىنىي ۋە ئەخلاقىي، مىللەت ۋە جەمئىيەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا بەك زىيانلىق. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرلىك، ئۆملۈك، ھەمكارلىق ئىشلىرى ۋۇجۇدقا چىقماي تۇرىدۇ.

خەلقنىڭ روھىي ئەھۋالى بىلەن ئەمەلىي ھەرىكەتلىرى

ئارىسىدىكى توقۇنۇش، قارىمۇ قارشىلىق شۇ قەدەر كۈچلۈككى، بۇنى تەرىپلەشكە قەلەم ئاجىزلىق قىلىدۇ. كۆرۈنۈشكە شۇنداق نازاكەتلىك ۋە خۇش مۇئامىلە-لىك كۆرۈنىدۇ. بېشى يەرگە تەگكۈدەك ئېگىلىپ سالام بېرىشلىرى، كوچىدا ئۇچراشقاندا ئاتتىن سەكرەپ چۈ-شۈشلىرى، بىرى سورۇنغا كىرسە دۈررىدە ئورنىدىن قو-پۇپ تۆرىدىن ئورۇن بېرىشلىرى، قوۋۇققىچە ئۈزۈستىپ بېرىشلىرى ھەمدە بۇنىڭدىن باشقىمۇ تۈرلۈك ئىززەت - ئېكرام، تەكەللۈپلىرىنى كۆرگەن كىشى ئۇلارنى بەك ئۆم - ئىناقكەن، دەپ قالىدۇ. لېكىن بۇ ھەرىكەتلەر سە-مىمى ئەمەس، پەقەت بىرەر غەزەپكە دالدا قىلىپلا ئادا قىلىنىدۇ. بۇنى تۆۋەندىكىلەردىنمۇ بىلىش مۇمكىن. ئەگەر سېنىڭ ئىشىڭ پالاقىدىمۇ بولدى، ساڭا دوستمۇ يوق، سالام - سائەتمۇ يوق، ئىززەت - ئېكراممۇ يوق. ئاقچا باردا باردۇر دوست ۋە باردۇر يار، تۈگىسە ئاقچاڭ بارچە يانغىدىن قاچار.

شائىر (رەھمىتۇللا ئەلەيھى) نىڭ بۇ شېئىرى ئالتەشە-ھەر خەلقىنىڭ روھىي ھالىتى ۋە رېئال ھەرىكەتلىرىنى ئىپادە قىلىشتا ۋايىغا يەتكەن شېئىردۇر.

بۇلار كۆز بوياشقا شۇنداق ئۇستاتكى، ئۆزلىرىنى قۇل دەرىجىسىگە چۈشۈرۈپ، ھاجىتى چۈشكەن كىشىنىڭ قە-شدا «غوجام»، «تۆرەم» دېگەندەك ياغلىما سۆزلەر، يېقىملىق ھەرىكەتلىرى بىلەن قارشى تەرەپنى مومىدەك ئېرىتىۋېتىدۇ.

ئوتۇنچىلاردىن تارتىپ ئەڭ چوڭ سودىگەرلەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ «بۇ نەرسەڭ نەچچە پۇل؟» دەپ سورىد-شىغا «ئۆزلىرى چاغلان ئالسىلا غوجام» دەپ، باھا قو-يۇشنى خېرىدارغا ئىتتىرىپ قويدۇ. لېكىن خېرىدارنىڭ چاغلغىنىغا ھەرگىز ئۇنمايدۇ. ئادەتتە بىر تەڭگىگە سە-تىلىدىغان نەرسىگە بەش - ئالتە تەڭگە سورايدۇ، ئې-لىش - بېرىش مەسىلىسىدە بەك ئۇزاق تالىشىدۇ. چوڭراق سودىلار ئاساسەن دەللاللارنىڭ ۋاستىسى بىلەن پۈتىدۇ. دېمەك، تەربىيىسىزلىك، مەكتەپسىزلىك سەۋەبىدىن مىللىي ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۆز تەبىئىيلىكىنى يوقاتقان. دىنىي، شەرىئىي، مىللىي ۋە ئىجتىمائىي، ئەدەبىي ۋە ئە-خلاقىي مەسىلىلەردە پىيادە قالغان. تۇرمۇش ۋە تىرىكچە-لىكلىرىمۇ ئادەمنىڭ ئىچىنى پۇشۇرغۇدەك دەرىجىدە بۇلغانغان ۋە تەرتىپسىز.

«شۇرا» زۇرنىلىدىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىز ئۇرخۇن

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

W
I
R
A
S

داھام ئېيتقان ھېكايىلەر

داھام ئېيتقان ھېكايىلەر

2005.5

ياسنىپ سۇ ئەكىرىش ئۈچۈن قۇدۇق بېشىغا چىققاندا ھاشىم گۈلەشكە يولۇقۇپ قالدى.

— ھوي، ھاشىم گۈلەش نېمىشقا ئالدىمنى توسۇپ ماغدۇرمايسەن؟

— ئانام مېنى جۇۋاننى كۆرسەك قاش ئات، چوكاننى كۆرسەك تاش ئات، دېگەن، بۈگۈن سەن چوكان بولۇپ كېتىپسەن، ساڭا تاش ئاتمەن.

گۆھەرنىسا بىلەن ھاشىم گۈلەش شۇنداق دەتالاش قىلدى. گۆھەرنىسا:

— ھاشىم، راست سۆزلەۋاتامسەن ياكى ئويناپ سۆز- لەۋاتامسەن، — دەپ سۇ ئېلىش ئۈچۈن قۇدۇققا ئېگىش- ۋېدى، ھاشىم گۈلەش گۆھەرنىسانىڭ بېشىغا تاش بىلەن بىرنى قويۇپ ئۇنى قۇدۇققا چۈشۈرۈۋەتتى.

ھاشىم گۈلەش قىلغان ئىشىغا خۇشال بولۇپ ئۆيگە

جۇۋاننى كۆرسەك قاش ئات، چوكاننى كۆرسەك تاش ئات.

قەشقەر يېڭىسارغا قاراشلىق قۇم قىشلاق دېگەن مە- ھەللىدە ھېلىمىخان ئىسىملىك تۇل خوتۇننىڭ ھاشىم گۈ- لەش ئاتلىق ئەس- ھوشى تازا جايىدا ئەمەس بىر ئوغلى بارئىدى. ھاشىمنىڭ بارى شۇ بولغاچ ئۆيلىنەلمەي سۈر- بويتاق بولۇپ ئۆتكەنىدى. غەمدە قالغان ئانىسى ھېلى- مىخان ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى ياساپ: «جۇۋاننى كۆرسەك قاش ئات، چوكاننى كۆرسەك تاش ئات» دەپ ئوغلىنى قىز- ئاياللارغا قىزىقتۇرماقچى بولدى. ئەخمەق ئوغلى بولسا ئىشنىڭ يولى شۇ ئوخشايدۇ، دەپ قوينغا تاش سېلىپ يۈردى.

ئېگىز يەر مەھەللىسىدىكى ئىمامئاخۇن مەزىنىنىڭ كە- چىك خوتۇنى گۆھەرنىسا بىر كۈنى سەھەر چىرايلىققىنا

قايتىپ كىردى. ئانىسى:

— ئوغلۇم، بۈگۈن بەك خۇشالغۇ سەن؟— دېۋىدى.

ھاشىم:

— سەن «جۇۋاننى كۆرسەك قاش ئات، چوكانىنى كۆرسەك تاش ئات» دېۋىدىك، مەن ھازىر مەزىنىنىڭ كەچك خوتۇنى گۆھەرنىڭ تاش ئاتىنى ئېتىپ، قۇدۇققا چۈشۈرۈۋەتتىم— دەپ كۈلۈپ كەتتى.

— ۋاي ئۆلەي، مۇشۇ گېپىڭ راستمۇ ئوغلۇم؟

— راست ئاپا،— دېدى ھاشىم قىلغان ئىشىدىن خۇش بولۇپ سەكرەپ كەتتى.

ھېلىمىخان ئىشنىڭ يامانغا تايىنلىقىدىن جان - پېنى چىقىپ ئوغلنى ئىچكىرى ئۆيگە ئەكىرىپ ئۇخلىتىپ قويدى.

— دە، ئۆزى دەرھال بىر قازان قۇيماق سېلىپ ئۆگەزگە ئېلىپ چىقىپ ئۆگەزنىڭ ئۆيەر - بۇيىرىگە چېچىپ قويۇپ چۈشتى.

ھاشىم ئۇيغۇسىدىن ئويغىنىپلا:

— ئاپا، قورسىقىم ئېچىپ كەتتى، نان بەرگىنە،— دېدى.

ئۇندى. ئانىسى دەرھال:

— ئۆزىگە چىق، ئاسماندىن قۇيماق يېغىپتۇ. ئالدىدە.

رېمىي يەپ چۈش،— دېدى.

ھاشىم گۈلەش راستتىنلا ئاسماندىن قۇيماق ياغقىنىنى كۆرۈپ، قىن - قىنىغا سىغماي يېپىشكە باشلىدى.

ھېلىمىخان بولسا مۇشۇ پەيتتە دەرھال قۇدۇققا چۈشۈپ مەزىنىنىڭ كىچىك خوتۇنىنى تارتىپ چىقىرىپ كۆزدىن يىراق يەرگە ئاپىرىپ كۆمۈپ قويۇپ كەلدى ۋە قۇدۇققا بىر ئۆچكىنى تاشلىۋېتىپ ھېچنېمە كۆرمىگەندەك ئۆيىگە ياندى.

ئەتىسىدىن باشلاپ «مەزىنىنىڭ كىچىك خوتۇنى گۆھەرنىڭ يوقىمىش. تۇنۇگۇندىن بېرى تاپالماپتۇدەك» دېگەن مەش - مەشلا كۇچا - كويغا چىقتى. ھاشىم گۈلەش بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

— مەن ئۇنى قۇدۇققا تاش بىلەن ئۇرۇپ چۈشۈرۈۋەتتىم،— دېۋىدى. سوراقچىلار ئۇنى ئورنۇۋالدى.

— نېمىشقا ئۇرۇپ چۈشۈرۈۋەتتىڭ؟

— ئاپام «جۇۋاننى كۆرسەك قاش ئات، چوكانىنى كۆرسەك تاش ئات» دېگەن. شۇڭا ...

— ئۇنداق بولسا قۇدۇققا چۈشۈپ گۆھەرنىڭ ئېلىپ چىقى.

ئۇلار ھاشىم گۈلەشنى قۇدۇققا چۈشۈرۈشتى. ھاشىم ئۆچكىنىڭ ئىككى مۇڭگۈزىنى تۇتۇپ:

— مەزىن تاغا، خوتۇنىڭىزنىڭ مۇڭگۈزى بارمىدى— دەپ توۋلۇۋىدى، مەزىن خوتۇنىڭىزنىڭ چىتىك كالىچى قولىغا چىققان ئوخشايدۇ دەپ دەرھاللا:

— ھە، بار ئىدى. قېنى كۆتۈرۈپ چىقار— دېدى.

ھاشىم ئۆچكىنى كۆتۈرەي دېسە، قولىغا ئۇنىڭ تۆت پۇتى ئۇرۇلۇپتۇ. ئۇ يەنە:

— مەزىن تاغا، خوتۇنىڭىزنىڭ تۆت پۇتى بارمىدى؟— دەپ توۋلاپتۇ.

مەزىن ئۇ قول بىلەن پۇتنى دەۋاتقان ئوخشايدۇ دەپ:

— ھە - ھە، بار ئىدى،— دەپتۇ.

ھاشىم گۈلەش ئۆچكىنى قۇچاقلاپ باغلاي دېسە ئۆچكىنىڭ يۇڭلىرى يۈز - كۆزىگە سۈرۈلۈپتۇ. ھاشىم يەنە:

— مەزىن تاغا، خوتۇنىڭىزنىڭ ھەممە يېرى تۈكلۈك— مەدى؟— دەپ توۋلىشىغا، مەزىنمۇ دەرھال «ئايالىمنىڭ چاچلىرى جۇۋۇلۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ:

— شۇنداق، ھەممە يېرى يۇڭلۇق ئىدى. چاچسائراق ئېلىپ چىق،— دەپ توۋلاپ كېتىپتۇ. ھاشىم گۈلەشمۇ ھا- يال بولمايلا:

— مانا باغلىدىم، تارتىڭلار،— دەپ توۋلاپتۇ. مەزىن ئاخۇنۇم باشلىق جامائەت ھە - ھۇ دېيىشىپ «گۆھەرنى - سا» نى تارتىپ چىقارسا، كۆز ئالدىدا ئادەم ئەمەس، ئۆچكە تۇرغىدەك.

جامائەت ھاشىم گۈلەشنى يەنە سوراققا تارتىپتۇ.

— سەن ئۇنى قاچان ئۇرۇپ قۇدۇققا چۈشۈرۈۋەتتىڭ؟

— ئاسماندىن قۇيماق ياغقان كۈنى.

مەزىن ۋە جامائەت: «ھاشىمنىڭ كۆزىگە ئۆچكە گۆھەرنىڭ كۆرۈنگەن بولسا كېرەك» دەپ خۇلاسە چىقىرىپتۇ. بۇنىڭ ھاشىم گۈلەشنىڭ ئانىسى ھېلىمىخاننىڭ ھىيلىسى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مەزىن ئاخۇنۇم كىچىك خوتۇنىدىن ئىز - دېرەكسىز ئايرىلىپ قاپتۇ.

دوۋ - دوۋ قوزام، دوۋ - دوۋ بۇرۇنقى زاماندا، ئەل - يۇرت تاماندا بىر موماينىڭ

MIRAS

يېقىلىپ، ھوشىدىن كېتىپتۇ. ھوشغا كېلىپ زار - زار يىغىلاپتۇ. كېيىن: «بۇنى كىم قىلدى؟ پەقەت ھېلىقى يىرتقۇچ، قېرى بۇرىلا مۇشۇنداق ياۋۇزلۇقنى قىلدۇ. مېنىڭ يوق - لۇقىمدىن پايدىلىنىپ يامان نىيىتىگە يېتىپتۇ» دەپ ئويدى. لاپتۇ ۋە «توختا، مەنمۇ سېنىڭ جېنىڭنى ئېلىپ، يۈردىم. كىڭنى قولۇڭغا تۇتقۇزۇپ قويماي» دېگەن نىيەتكە كەپتۇ. ئۆيىنىڭ تۆرىنى چوڭقۇر كولاپ، ئوت قالاپ، چوغىنى ئوبدان كۆمۈپ، ئۈستىگە كىگىز يېپىپ، كۆرپىلەرنى جى - رايلىق سېلىپ، بۆرىنى تاماققا چاقىرىپتۇ.

— بۆرە تەقسىرىم، قوزامنى قاراچىلار يەپ كېتىپتۇ. سىز بىلەن بىز ئۇزاقتىن بېرى ياخشى قوشنا بولۇپ ئۆتۈۋاتىمىز ... مەن قوزامغا بازاردىن ياخشى تائاملارنى ئېلىپ كەلگەندىم. ئۇنى ئەمدى ئۆزۈم يالغۇز يەپ بو - لالمايمەن. شۇڭا سىزنى بىرگە ئولتۇرۇپ تاماق يەيلى دەپ چاقىردىم. ئەمدى ماڭا ياردەم قىلىپ قوزامنى يەپ كەتكەنلەردىن قىساس ئېلىپ بەرگەن بولسىڭىز ...

ئېسىل تائاملارنى كۆرۈپ نەپسى تاقىلداپ كەتكەن ئاچكۆز بۆرە «چىقىمىز كەلگەن رىسقىنى يەۋەرەيمەن - مۇ؟» دېگەن خىيالدا «دۈشەنلىرىڭىزدىن ئۆچىڭىزنى چوقۇم ئېلىپ بېرىمەن» دەپ داستىخانغا كەپتۇ. موماي: — يۇقىرى ئۆتسىلە تەقسىر، يۇقىرى ئۆتسىلە - دەپ بۆرىنى تۆرىگە باشلاپتۇ. بۆرە ئۇزۇن تىللىرىنى چىقىرىپ، شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ، كالىپۇكلىرىنى يالاپ موماي پىلان - لىغان تۆرىگە چىقىپتۇ ۋە ھالال ئۆتمەيلا ھېلىقى ئورنىغا موللاق ئېتىپ، گۆركىرەپ تۇرغان قوقاسنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپتۇ.

— ۋاي بېشىم، ۋاي پۈتۈم! - دەپ ۋارقىراپتۇ بۆرە. — ھە، قوزامنىڭ بېشىمۇ، پۈتمۇ شۇنداق ئاغرىغان بولغىيىتى؟ - دەپتۇ موماي.

— ۋاي، قورسىقىم، - دەپ جان ئاچچىقىدا ۋارقىراپتۇ بۆرە.

— مېنىڭ قوزامنىڭ قورسىقىمۇ شۇنداق ئاغرىغان بولغىيىتى، - دەپتۇ موماي.

ئاچكۆز بۆرە قوقاسقا دۈملىنىپ ئۆلۈپتۇ. موماي «دوۋ - دوۋ قوزامنى» نىڭ ئۆچىنى ئەنە شۇنداق ئاپتۇ.

سۇلايماننىڭ ئۈچ يىلى

سۇلايمان ئەلەيھىسسالام دەۋران سۈرۈۋاتقان كۈن - لەرنىڭ بىرى ئۆلۈم يادىغا كېلىپ ۋەزىر - ۋۇزرا، قازى -

قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقىدىن، يازنىڭ تومۇز ئىسسىقىدىن ئامان - ئېسەن چىقىرىپ، ئوتنىڭ ئۈچىنى يېگۈزۈپ، سۇ - نىڭ سۈزۈكىنى ئىچكۈزۈپ، نەۋرىسىدەك ئارزۇلاپ بېقى - ۋاتقان بىر تاللا قوزىسى بار ئىدى. ئۇ موماينىڭ سىردى - شى، مۇڭدىشى، يېقىن ھەمراھى ئىدى. بىر كۈنى موماي بازارغا بېرىپ نەرسە - كېرەك ئېلىپ كەلمەكچى بولۇپ قوزىسى بىلەن خوشلاشتى.

— مەن كەتكەندىن كېيىن ئىشكىنى مەھكەم ئېتىپ ئولتۇر. مەن كەلگەندە: «دوۋ - دوۋ قوزام دوۋ - دوۋ، ئوتنىڭ ئۈچىنى، سۇنىڭ سۈزۈكىنى ئەكەلدىم» دەپ چا - قىرسام ئىشكىنى ئاچ، ئۇنداق بولمىسا يامان غەرەزلىك يىرتقۇچ مەخلۇقلار كىرىپ سېنى يەۋىتىدۇ.

موماينىڭ نەسەھەتلىرىنى ئاڭلىۋالغان قوشنىسى - يۇڭلىرى پاختىسى، چىشلىرى ھېڭىگاراپ كەتكەن قېرى بۆرە بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ قوزا بار ئۆيگە يېقىن - لاشتى. بۇ ھىيلىگەر بۆرە ئۇزاقتىن بۇيان مومايغا ياخشى - چاق بولۇپ، پەيت كۈتۈپ كەلگەندى. مانا ئەمدى ئۇ ئۇزۇن تىللىرى بىلەن كالىپۇكلىرىنى يالاپ، شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ، موماينىڭ ئۆيىنىڭ بوسۇغىسىغا كەلدى. ئاۋازىنى مومايغا ئوخشىتىپ قوزىنى چاقىردى:

— دوۋ - دوۋ قوزام، دوۋ - دوۋ، ئوتنىڭ ئۈچىنى، سۇنىڭ سۈزۈكىنى ئەكەلدىم. ئىشكىنى ئاچ ...

قوزا موماي كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ ئىشكىنى ئاچسا ياۋۇز بۆرە شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ تۇرغىدەك. قېرى بۆرە: — مېنىڭ ئۇزاقتىن بېرى سېنى يېيىشنى ئارزۇ قىلغان ئارزۇلىرىم بۈگۈن ئەمەلگە ئاشتى، - دەپ بىچارە قوزىغا ياۋۇزلۇق بىلەن ئېتىلىپ، ۋارقىراپ - يالۋۇرغىنىغا قارد - ماي ئىككى پۇرلاپلا ھاپ ئېتىۋېتىپ، ئۈستىخانلىرىنى پۈركۈپ چىقىپ كېتىپتۇ.

موماي مىڭ مۇشەققەتتە بازاردىن كېرەكلىك بۇيۇملار ۋە قوزىسى ئوينىيدىغان ئويۇنچۇقلارنى ئېلىپ ئۆيگە كېلىپ قوزىسىنى چاقىرىپتۇ:

— دوۋ - دوۋ قوزام، دوۋ - دوۋ، ئوتنىڭ ئۈچىنى، سۇنىڭ سۈزۈكىنى ئەكەلدىم. ئىشكىنى ئاچ ...

ئۆي ئىچى جىمجىت، قورۇدىن ھېچقانداق تىشۈش كەلمىگەندىن كېيىن موماي ئىشكىنى ئۆزى ئېچىپ، ئۆيگە كىرسە، بوسۇغا قېقىزىل قانغا بويالغان، قوزىنىڭ سۆ - گەكلىرى چېچىلىپ ياتقان. موماي «ئاھ، قوزام» دەپ

2005

پاراڭ ئاستىدىكى پاراڭلار

يۈنۈس ئىلياس ئىدىقۇتلۇق

ئېشەك

ئۇستاز شاگىرتقا ئۆگەتتى، شاگىرت ئۆگەنمىدى،
يەنە ئۆگەتتى، ئۆگەنمىدى. يەنە ئۆگەتتى، ئۆگەنمى-
دى.

— ۋۇ ئېشەك! — دەپ سۆكتى ئۇستاز شاگىرتنى.
شۇنىڭ بىلەن شاگىرت ئۇستازىدىن يامانلاپ
كەتتى، ئىككىنچىلەپ كەلمىدى. كېيىن ئۇ بىر ئۆمۈر
ساياق - سالتاڭ ياشاپ ئۆتتى.

تەخەي ئانىسى بىلەن بىرگە ئېغىزلىققا ئوتلىغىلى
چىقتى. ئۇ خۇشاللىقىدىن ھەر تەرەپكە چاپتى، بىردەم
ئۇ ياققا، بىردەم بۇ ياققا، ھەر نەرسىگە يېڭىچە كۆز
بىلەن باقتى، كۆڭلى تولدى شادلىققا. ئېشەك بىردەم -
بىردەم بېشىنى كۆتۈرۈپ بالىسىغا قاراپ: «بالام: بەك
يىراقلاپ كەتتە»، دېگەندەك پۇرقۇپ - پۇشۇرۇپ
قويار ئىدى.

بىر چاغدا تەخەينىڭ كۆزى قىردا قوزۇققا باغلاپ
قويۇلغان خېچىرغا چۈشتى. ئۇ خېچىرنىڭ يېنىغا بېرىپ
تۇمشۇقنى ھىدلىدى. خېچىرنىڭ شۇئان خېچىرلىقى
تۇتتى - دە، ئۇنىڭ بوينىنى كاپ قىلىپ چىشلۋالدى.
تەخەي «ئىك - ئىك» قىلغىنىچە يۈگۈرۈپ ئانىسىنىڭ
يېنىغا يېنىپ كەلدى، ئېشەك بالىسىنىڭ قان ئېقىپ تۇر-
غان يارىسىنى يالاپ - يالاپ قاننى توختاتتى ۋە تۇم-
شۇقنى بالىسىنىڭ تۇمشۇقىغا يېقىپ ئۆز تىلىدا بىر نە-
مىلەر دېدى، تەخەيمۇ ئانىسىنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللە-
غاندەك بېشىنى سىلكىپ - سىلكىپ، ئانىسىغا سۇۋاشتى.
شۇنىڭدىن بېرى تەخەي بېشى قايغان، پۇتى تاي-
غان يەرلەردە يۈرمەيدىغان بولدى ۋە بىر ئۆمۈر تۈ-
زۈككەنە ياشىدى.

مۇھەررىرى: نۇرئىسا باقى

قوزاتلىرىنى يېنىغا چاقىرىپ شۇنداق خىتاپ قىپتۇ:
— ماڭا ئۆلمەسلىكىڭنىڭ سۈيى «ئابىھايات» نى تېپىپ
كېلىڭلار.

ئۆلىمالار ئۈچ كۈن مۆھلەت سورايتۇ، ئۈچ كۈندىن
كېيىن سۇلايمان ئەلەيھىسسالام يۇقىرىقى تەلەپنى يەنە تەك-
رارلاپتۇ. تەقۋادارلاردىن بىرى:

— تەقسىر، مەن بىر نەرسىنى ئويلاپ كەلدىم، ئەگەر
ئىجازەت بەرسىلە ئوتتۇرىغا قويسام — دەپتۇ.

— مەرھەمەت، — دەپتۇ سۇلايمان ئەلەيھىسسالام.
— ھەق سۇبھانكە ئاللا، — دەپتۇ تەقۋادار، — سىزگە

كېرەك بولغان ئۆلمەسلىك سۈيىنى ئاللا ئاتا ئاللا ئاسماندىن
زېمىنغا چۈشۈرگەن بولسا، ئىنشا ئاللا بۇنى چوقۇم تاپمىز،
لېكىن ئاقىللار «بۆككە لايىق باش بولۇش كېرەك» دېگە-
نىكەن. مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، ھاياتنىڭ سەلتەنەتلىك
كۈنلىرىنى تېتىپ كەلدىلە، بۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلەرنى
قانداق ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن باش قاتۇرۇپ، ئۆمۈرلىرىنى
ئۈچكە بۆلۈپ، ئۈچ يىل تەمىنى تېتىپ باققان بولسا؟
يەنى بىرىنچى يىلى ئۆز تەڭمۇشلىرى بىلەن، ئىككىنچى يىلى
ئوتتۇرا ياشلار بىلەن، ئۈچىنچى يىلى سەبىيلەر بىلەن بىرگە
مەشرەپ ئويىناپ تەجرىبە ھاسىل قىلسا، قېنى تەجرىبىلە-
رىگە ئاساسەن ئىش قىلايلى ...

— ئاقىلدارلارنىڭ مەسلىھەتى داندۇر، — دەپ قوشۇ-
لۇپتۇ سۇلايمان ئەلەيھىسسالام.

سۇلايمان ئەلەيھىسسالام بىرىنچى يىلنى تەڭمۇشلىرى
بىلەن ئۆتكۈزۈپ ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك خاتىرىلەرنى قال-
دۇرۇپتۇ. ئوتتۇرا ياشلىقلار بىلەن ئۆتكۈزگەن يىلدىكى
تەسراتى ئوتتۇراھال بوپتۇ. يەنى ياشلارنىڭ يېرىمى سۇ-
لايمان ئەلەيھىسسالام بىلەن بولسا، يېرىمى ئۆزلىرىنىڭ
كۆڭۈل خۇشى بىلەن بوپتۇ. ئۈچىنچى يىلى سەبىيلەر بىلەن
ياشىغان تۇرمۇشىدىن سۇلايمان ئەلەيھىسسالام تولمۇ خا-
ۋاتىرلىنىپ قاپتۇ. توغرىسى ئۇ: «ئادەم ئارتۇق ياشاپ
كەتسە، تەڭمۇشلىرىدىن ئايرىلىپ، خارلىنىپ قالىدىكەن» -
دېگەن خۇلاسىگە كېلىپ، «ئابىھايات» نى تېپىش ئىشىنى
ئەمەلدىن قالدۇرۇپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئابدۇشۈكۈر ئىمىن باھاۋۇدۇن تارىخ
تەييارلىغۇچى: ئاسىمجان ئوبۇلقاسىم («ئىلى دەرياسى»
ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى)

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەھتەمىن

«ئىز» رومانىدىكى مەدەنىيەت ئىزلىرى توغرىسىدا

ئابدۇرۇھى ئابىدۇر

2005.5

چىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتكەنلىكىدۇر. مىسالكى، چىگىز ئايماتوف، مۇختار ئەزىزوف، گارسىيا ماركۇز قاتارلىق ئەدەبىيات پىشۋالىرى ئۆز مىللىتى، ئۆز رايونى مەدەنىيىتىنى زامانىۋى تەپەككۈر يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ كۆزەت-كەن، تەتقىق قىلغان ۋە فازغانلاردۇر، مەن ئۇشۇ ماقالەمنى «ئىز» رومانىدىكى مەدەنىيەت ئىزلىرىغا بېغىشلايمەن.

قومۇل تارىختا ئۇيغۇر ئەجدادلىرىمىز ئەزەلدىن بىلا شاپ ئاۋۇغان ماكانلارنىڭ بىرى بولمىش ئۆزىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى تىل ئامىللىرى، ئۆرپ - ئادەتلىرى، قوشاق - بېيىتلىرىنى ساقلاپ كەلمەكتە. قومۇل ئۇيغۇرلىرى تا بۈگۈنگە قەدەر ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوۋ - چىلىق، چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق مەدەنىيىتىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەپ تەۋەرۈك سۈپىتىدە پەرۋىشلىمەكتە، رومان دەل مۇشۇ رايوندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كۈنكىرتلاشتۇرغاندا، تاغ ئۇيغۇرلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ماتېرىيال قىلغان. روماندا قومۇل تاغ ئۇيغۇرلىرىنىڭ كىيىنىش، تاماقلنىش، ئىسسىنىش، توي، ئىسىم قويۇش قاتارلىق ئۆرپ - ئادەتلىرى، يەرلىك ماقال - تەمسىل، قوشاق - بېيىتلىرى مۇ-

مەرھۇم شائىر، يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ «ئىز» ناملىق تارىخىي رومانى ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى تارىخىي رومانچىلىققا ئۇل سالغان ئەل سۆيگەن رومانىدۇر. مەزكۇر رومان نەشر قىلىنغاندىن كېيىن خەلقىمىزنىڭ باھار ئەگىزىگە تەشنا قاغىچىراق قەلبى بىر قېتىم قانغاندەك بولدى. ئۇلار روماندىن ئۆز تىلىدىكى گۈزەللىك، كامالەتنى ھېس قىلدى؛ ئۇلار روماندىكى گۈزەل ئۆرپ - ئادەتلەر، يېقىملىق خەلق قوشاقلىرى، تەمسىل - ئۆگۈتلەردىن ھۇزۇرلاندى.

ۋەھالەنكى، خەلقىمىز قەلبىنى زىلزىلىگە سېلىپ تىرا - ئىزنىڭ كۆپلۈكىدە چىمپىيۈنلۈقنى قولدىن بەرمەي كېلىدۇ. ۋاتقان ئۇشۇ ئەسەرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى كۆپىنچە ھاللاردا ئەجدادلارنىڭ كۈرەش ئىزلىرىنى يورۇتقانلىقىغا باغلاپ ئىزاھلاندى. مەدەنىيە كۆپ، دەلىل يۈزە بولدى. ئەسەردە ئىپادىلەنگەن مەدەنىيەت ئىزلىرىدىكى ئىزچىللىق، خاسلىق، قەدىمىيلىك يېتەرلىك شەرھىنى تاپالمىدى. ئەمەل - يەتتە مەلۇم مىللەت ئەدەبىياتىنى باشقا مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن پەرقلەندۈرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل مەزكۇر مىللەت ئەدەبىياتىدا مىللىي مەدەنىيەت ئىزلىرىنىڭ قانداق

ئۆزىگە خاس تۇرمۇشى روشەن ئەكس ئەتكەن. قوشاق-
لاردىكى تىل ۋە ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرەمۇ قويۇق
يەرلىك پۇراققا ئىگە. مەسلەن:

دەردى يوق دەمەن مېنى،
دەردىم ئىچىمدە بىر تۇلۇم.

... ..

يامغۇر ياغلاق،

ئۆچكە ساغلاق،

ئاسماندىكى مومىلارنىڭ ئەمچەكلىرى دوملاق.

يامغۇر ياغلاق، ئۆچكە ساغلاق،

ئاسماندىكى مومىلارغا پىشلاق بىلەن ياغ قايماق.

قازنىم قازنىم قاينايدۇ،

ئاپام ماڭا بەرمەيدۇ.

قازاندا گۆش، تاۋاقتا تۆش،

مۇشۇكۇم ئۇنى مارايدۇ.

قاتار - قاتار كۆرۈنگەنلەر،

كارىز دارىخى،

... ..

بازارلاردىن ئات ئالدۇق،

ساغرىسى ئالا.

يۇقىرىقى مەلىدىن قىز ئالدۇق،

ئالتۇندەك بالا.

بىرى لەنخار، بىرى مىخار،

قاملىشىپ قالار.

قوچۇرانىڭ ① يىلىمدەك

چاپلىشىپ قالار.

2. روماندا قومۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئوۋچىلىق ۋە

چارۋىچىلىق تۇرمۇشىغا خاس بۇيۇملار ۋە ئادەتلەر لايى-

قىدا بايان قىلىنغان بولۇپ، ئەسەرنىڭ مەدەنىيەت ئۆز-

گىچىلىكىنى بېيىتقان، ئەسەردىكى مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈ-

نۇشىنى كونكرېتلاشتۇرغان. ئوۋچىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ

دەسلەپكى ئىگىلىك شەكلى، قومۇل تاغ ئۇيغۇرلىرى

ناسۋەتلىك بابلاردا جايدا ئىپادىلەنگەن، بۇ ئەسەرنىڭ
مەدەنىيەت چىنلىقىنى كۈچەيتكەن، مەدەنىيەت قاتلىمىنى
روشەنلەشتۈرگەن.

1. ئەسەردە تاغ ئۇيغۇرلىرىغا خاس ئوخشىتىش، ما-

قال - تەمسىل ۋە قوشاقلار جايدا قىستۇرۇلغان.

① ئوخشىتىشلاردا قومۇلنىڭ تەبىئىي مۇھىتى ۋە ئە-

گىلىك شەكلى ئالاھىدە گەۋدىلىنىدۇ. مەسلەن: «قىزنىڭ

مۇشتەك بېشىغا تاغدەك ئېغىر كۈنلەرنى سالغىنىنى كۆر-

مەمدىغان»، «بۇ قىزنىڭ تاغدەك ئىگىسى بار»،

«قۇرئان تىلاۋەت قىلىنىشى بىلەن بالىلارمۇ تىنجىپ

چوڭلارنىڭ يانلىرىغا بوتىلاقتەك چۆكۈشتى»، «قارىغاي-

نىڭ يىلىمدەك چاپلاشماق»، «ئەگەر تۆمۈر ئاكام باش

بولمىغان بولسا بىز تۆگىنىڭ مايىقىدەك چىچىلىپ كەت-

مەسمىدۇق» قاتارلىق مىساللاردىكى ئوخشىتىشلار ئەسەر

تىلىنى قويۇق يەرلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلغان، ھەم-

مىمىزگە مەلۇمكى، دېھقانچىلىق ئاساس قىلىنغان رايون-

دىكى ئۇيغۇرلاردا يۇقىرىقى ئوخشىتىشلار كەم ئۇچرايدۇ.

ئۇچرىسىمۇ شارائىتقا ماسلىرى ئىشلىتىلىدۇ. مەسلەن،

«تۆگە مايىقىدەك چىچىلماق» دېگەن ئوخشىتىش

«قۇمدەك چىچىلماق» دەپ ئىپادىلىنىدۇ.

② ئەسەردە بارلىق ئۇيغۇر يۇرتلىرىدا ئورتاق قول-

لىنىلىدىغان ماقالىلاردىن باشقا ئاز قوللىنىلىدىغان ۋە قول-

لىنىلمايدىغانلىرىمۇ ئۇچرايدۇ. مەسلەن: «ئىتتىن بولغان

قۇربانلىققا يارماپتۇ»، «قوغۇننىڭ ئىچىدىن ئادىغىنى

يامان»، «ئەقلى ھوشى بولمىسا، گۈلدەك جۇۋان ئىتقا

يلاق»، «ئۇي ئۆلتۈرگەن پالتا مۇجۇقتا قاپتۇ»، «خۇدا

ساقلىغاننى بۆرە يېمەس، يەي دېسىمۇ چىشى ئۆتمەس»

قاتارلىق ماقال - تەمسىللەردە يەرلىك خۇسۇسىيەت كۆ-

رۈنۈپ تۇرىدۇ، بولۇپمۇ بۇلاردىن «ئىتتىن بولغان قۇر-

بانلىققا يارماپتۇ»، «ئۇي ئۆلتۈرگەن پالتا مۇجۇقتا

قايتۇ» دېگەن ماقالىلار قومۇلدىن باشقا جايدا قوللىنىل-

مايدۇ.

③ روماندىكى قوشاقلاردا قومۇل تاغ ئۇيغۇرلىرىنىڭ

① قوچۇرا - قارىغاي.

M
I
R
A
S

خەلقىمىزنىڭ ئوۋچىلىق تۇرمۇشى دەۋرىدىكى بىر قىسىم تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ساقلاپ قالغان. مەسلەن: غاڭ-جۇغا، بۆكتۈرمە، چايچۆش (چاي ئىچىدىغان تېرە ئەس-ۋاب)، ياغاچ چۆچەك، تېرە خۇرجۇن، دوشالقىلىق مەل-تىق (دوشالقىسى يەنى شىرقى ئىرغايىدىن ياسىلىدىغان مەلىتىق)، بۇلاردىن ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوۋچىلىق مەدە-نىيىتىنىڭ ساقىنىدىلىرىنى كۆرۈۋالالايمىز، روماندا تەس-ۋىرلەنگەن تۇرالغۇلاردىن چارۋىچى ئۇيغۇرلارنىڭ ئالا-ھىدىلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. مەسلەن: «... بۇ تاملىرى تاش بىلەن قوپۇرۇلغان ئاددىغىنە ئۆي ئىدى. ئۆينىڭ ئالدىدىكى بىر كىگىز ئۆي...». ئەسەردىكى مېھمان كۈتۈش ئادىتى ۋە ئوزۇقلىنىش ئادىتىمۇ دەل چارۋىچى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش شەكلىنىڭ ئىپادىسى. مەسلەن: «ئۇلار مېھماننى تۈرگە باشلاپ ئاۋۋال قايماقلىق چاي كەلتۈرىدۇ، ئاندىن ياپما (بىر خىل گۆشلۈك تاماق) كەلتۈرىدۇ، ئۇلارنىڭ كۈندىلىك يېمەكلىكلىرى: كۆجە، پىشلاق، سېرىق ياغ، چوۋات...».

ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىدىمۇ قويۇق يەرلىك خۇسۇسىيەت ئەكس ئەتكەن، مەسلەن: «قارا يىلپىز ئامانقولنىڭ تېرە شالۋۇرىنى پۇراشقا باش-لىدى»، «بېشىدىن كىگىز قالىقىنى ئالغاندا»، «قارا دۇردۇندىن تون كىيىپ بېشىغا شايدىن لېچەك سېلى-ۋالغان»، «بېشىغا دۇخاۋا جىيەكلىك دۇخاۋا دوپپا كىي-گەن، قۇلاقلىرىدىكى سۆكلىەر چاقناپ تۇراتتى»، ئە-سەردە يەنە پېرسوناژلارنىڭ كۈندىلىك پائالىيەتلىرىگىمۇ قويۇق يەرلىك تۈس بېرىلگەن. مەسلەن: «ئۆچكە تە-ۋىتىدىن يىپ ئىگىرىپ...»، «سېغىن قىلىپ، قۇرۇت قۇرۇتۇپ» قاتارلىقلار.

3. روماندا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بېشارەتلىك قاراشلىرى، توتېم قاراشلىرى، تەبىئەتكە چوقۇنۇشى، سوۋغا - سالام ئادەتلىرى، ئەنئەنىۋى تەنتەربىيىسى ۋە ئۇرۇش تەييارلىقى ھەم ماھارەتلىرى قاتارلىقلار ھەققى-دىمۇ بايانلار بېرىلگەن. مەسلەن: «بۇ بالىنى خۇدا يولىدا نىياز قىلۋەتسەك تۇرۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس! دەپ قىرىق چېچى چۈشۈرۈلىدىغان چاغدا ئوڭ دوققىم-

سىدىن ئالمىدەك يەرنى قالدۇرۇپ قويدى»، «... بىر تال نىياز چېچىنى گەجگىسىدە يۇلاڭلىتىپ شوخلۇق قە-لىۋاتقان...» دېگەن قۇرلاردىن بىز ئۇيغۇرلاردا ئەگەر بىر كىشىنىڭ ئوغلى تۇرمىغان بولسا، يېڭىدىن تۇغۇلغان ئوغلىنىڭ قىرىق چېچىنى ئالدۇرىدىغان چاغدا، بېشىنىڭ ئوڭ دوققىسىدىن بىر تۇتام چېچىنى قالدۇرۇپ قويدى. خانلىقى، بۇنىڭ نىياز قىلىش دەپ ئاتىلىدىغانلىقى، قال-دۇرۇلغان چېچىنىڭ «نىياز چاچ» دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى بىلىۋالالايمىز، ئەسەردىكى «گۈل بار يەردە تىكەن بار، زەر بار يەردە يىلان بار» دېگەن ماقال - تەمسىلدىن ئۇيغۇرلاردا «ئالتۇننى يىلان قوغداپ تۇرارمىش ياكى غايىب خەزىنىگە يىلان ھامىلىق قىلارمىش» دېگەن بېشارەتلىك قارىشىنى بىلىۋالاسىز.

تۆمۈر خەلىپە مىنگەن ئاتنىڭ دەسلەپتە ئاق بوز ئات، كىيىن كۆك بوز ئات دەپ تەسۋىرلىنىشىمۇ تاسا-دېيى ئەمەس، بەلكى خەلقىمىزنىڭ ئات توتېمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، چۈنكى ئۇيغۇرلاردىكى ئات توتېمى مانى دىنىدىكى ئاق رەڭنىڭ ئۇلۇغلىقى بىلەن بىرىكىپ، خەلقىمىزدە ئاق بوز ئات توتېمى ئومۇملاشقان (بوز - بۆرە، ئاق مەنىسىدە) ئەسەردىكى بوز ئات دەل خەلقىمىز توتېم ئېتىقادىدىكى ئوغۇزخان مىنگەن بوز ئاتنىڭ مۇ-ئەللىپ قەلىمى ئاستىدىكى يالدامىسى.

«قارىغاي تۇۋىدىن بىر سىقىم توپا ئېلىپ يارىسىغا بېسىپ قويدى» دېگەن قۇرلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ زېمىننى مۇقەددەس بىلىش قارىشى ئىپادىلەنگەن (ئۇيغۇرلاردا توپىنى كاپ ئېتىپ قەسەم قىلىدىغان ئادەتمۇ بار. نۇر رۇزىنىڭ «قىساس» ناملىق ھېكايىسىگە قاراڭ).

«ئامانقۇل پىچاقنى لەۋلىرىگە تەڭكۈزۈپ...» دې-گەن قۇردىن ۋە تۆمۈر خەلىپىنىڭ لى شۇفۇدىن قۇر-ئاننى بىسىملا ئېيتىپ لەۋلىرىگە تەڭكۈزۈپ، كۆزىگە سۈرۈپ ئىككى قوللاپ ئېلىشىدىن قىممەتلىك ئۇچۇر-لارغا ئېرىشىمىز. مانا بۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ سوۋغا قوبۇل قىلىش ئادىتى ھەققىدىكى قىممەتلىك بايانلاردۇر.

روماندا ئەينى دەۋردىكى بەيگە (بەيگە ئاتلىرىنىڭ بېشىغا قىزىل شەلپەردىن تۈگۈلگەن تورلار باغلىنىدۇ)

چاغلاردا ئاتىدىن بالغا مېراس بولۇپ كېلىۋاتقان قائىدە بويىچە قومۇل ئۇيغۇرلىرىدا مۇنداق توي بولاتتى: ئوتتۇراھال ئائىلىلەر ئوتتۇرىسىدا ئىككى تەرەپ ماقۇل-لاشقاندىن كېيىن، ئوغۇل تەرەپ تويۇلۇققا توققۇز كە-يىملىك رەخت، توققۇز تۇياق قوي، توققۇز كۆرە بۇغ-داي، توققۇز شىك گۈرۈچ، توققۇز جىك ياغ، توققۇز شىرە مېۋە - چېۋە ۋە يېتەرلىك ئوتون، كۆمۈر، تۇز، چاي قاتارلىق نەرسىلەرنى ھارۋىغا سېلىپ، قىز تەرەپكە داغدۇغا بىلەن ئاپىرىپ بېرەتتى. توينىڭ بىرىنچى كۈنى ھەر ئىككى تەرەپنىڭ مېھمانلىرى قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە چاقىرىلاتتى. بۇ «باش توي» دەپ ئاتىلاتتى. شۇ كۈنى سۇلتان يىگىت ئۆزىنىڭ قولىداشلىرى بىلەن نىكاھىغا كېلەتتى. قىزنىڭ مەھەللىسىدىكى يىگىتلەر «قىز كۆر-كى» قىلىمىز، دەپ دەرۋازىنى تۆمۈر ھارۋىنىڭ چاقى بىلەن توسۇپ ئالاتتى. يىگىت تەرەپتىن كەلگەنلەر شۇ چاقىنى كۈچەپ ئېلىشى لازىم ئىدى. ئالامسا قىز تە-رەپتىكى يىگىتلەر «ئالامغانلار» دەپ چۇقان كۆتۈ-رۈپ ئۇلارنى مەسخىرە قىلاتتى، شۇڭا ئادەتتە يىگىت تەرەپتىنمۇ خېلى ساندا ئادەم كېلەتتى، نىكاھتىن كېيىن، بۇ چاقىنى يىگىت تەرەپ ئېلىپ كېتىپ، ئارغامچا بىلەن ئېگىز دەرەخ بېشىغا ئېلىپ قويىتتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن قىز تەرەپ كېلىپ قايتۇرۇپ كېتەتتى. نىكاھ ئا-ساسلىق كۆپچىلىك جايلاشقان ئۆيدە، جامائەت ئالدىدا ئوقۇلاتتى، نىكاھ ئوقۇلىدىغان چاغدا سۇلتان يىگىت تۆت - بەش ھەمراھى بىلەن شۇ ئۆيگە كىرەتتى. نە-نىكاھتىن كېيىن يىگىتكە بىر قۇر كىيىم ياكى كىيىملىك رەخت قويۇلاتتى، بۇ «كۈيۈلۈك» دەپ ئاتىلاتتى، يە-نىكىتەر نىكاھتىن قايتقاندىن كېيىن، ئۇلارنى يىگىتنىڭ تۇغقانلىرى ياكى ئاغىنىلىرىدىن بىرەرسى ئۆز ئۆيىدە ئايرىم ئولتۇرغۇزۇپ بېرەتتى، بۇ «چاچ چۈشۈرگە» دەپ ئاتىلاتتى. يىگىتلەر كۈن بويى ئويۇن - تاماشا قى-لىپ ئولتۇرۇش ئاياغلاشقاندا ئۆي ئىگىسى سۇلتان يە-نىكىتەر بىر قۇر كىيىم ياكى كىيىملىك رەخت قويىتتى، كەچ كىرگەندە توي مەشرىپى باشلىناتتى، ئەمما مەشرەپ باشلاشتىن بۇرۇن پاشىپا بەگكە بىر كىيىملىك رەخت،

قارغا ئېتىشى، چېلىشىش دېگەندەك ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرلىرىمۇ قىستۇرما قىلىنغان؛ روماندا يەنە ئۇيغۇرلار-نىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنكى جەڭ ئا-دەتلىرىمۇ تەسۋىرلەنگەن. مەسىلەن: «مانا مېنىڭ ئاخ-دەتلىكىمۇ تەييار، تۆمۈر خەلىپە قوينىدىن بىر پارچە ئاق خەسنى چىقىرىپ، سول بىلىكىگە باغلىدى. ئاندىن توپقا قاراپ يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى، - بۇ مېنىڭ كە-پەنلىكىم بولسۇن، ئەجلىم يېتىپ شېھىت بولسام مېنى قايتىدىن كېپەنلىمەڭلار، قانلىق تونۇم بىلەن كۆمۈۋېد-ىڭلار ... سەپەر قۇل بىر تاشنىڭ ئۈستىگە چىقىپ تا-غاردىن بىر نەچچە توپ ئاق خەسە چىقاردى ۋە «شې-ھىتلىك مۇقامغا يېتىشىنى خالايدىغان يىگىتلەر قېنى كە-لىڭلار!» دەپ ۋارقىردى. قېرىنداشلار! - دەپ دۇئاغا قولىنى كۆتۈردى تۆمۈر خەلىپە توپنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ، - خۇدا بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلسۇن، ئا-من! - دەپ دۇئاغا قول كۆتۈردى».

4. روماندا بەزمە - مەشرەپ ۋە ئۆلۈم - يېتىم سورۇنلىرى ۋە بۇنداق سورۇنلاردا ئېيتىلىدىغان قو-شاق - بېيىتلاردىن نەمۇنەلەر بېرىلگەن بولۇپ، بىزنى قومۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆزگىچە مەشرەپ، توي مەدەنە-يىتىدىن ھۇزۇرلاندۇرىدۇ. ئاپتور يەنە ئەسەرنىڭ مۇنا-سىپ بۆلەكلىرىدە قومۇلنىڭ ئۆزىگە خاس مۇھەببەت ۋە ئۇرۇش قوشاقلىرىدىن ئۈلگىلەرنى بەرگەن بولۇپ، ئو-قۇرمەنلەرنى قومۇلنىڭ ئۆزىگە خاس ئەل ئەدەبىياتىدىن بەھرىمەن قىلغان.

ئەسەردە مۇئەللىپ ئوقۇرمەنلەرنى گاھ جەڭ مەيد-دانلىرىدا ئەرك جەڭچىلىرىگە ھەمدەم قىلسا؛ گاھ مەش-رەپ سورۇنلىرىدا قىز - چوكانلارنىڭ بۇلاقتەك كۆزلە-رىگە چۆمۈلدۈرۈپ مۇھەببەت ئەۋجىدە شاداندۇرىدۇ؛ گاھ يۈرەكنى سۇ قىلىدىغان ھازا قوشاقلىرى بىلەن دىلنى ئەزسە، گاھ پىداكارانە روھ كۈيلەنگەن قوشاقلار بىلەن قانلارنى ئوقچۇتسۇن ۋە گاھى سۆيگۈ ھەققىدە تاتلىق خىياللارغا بەند قىلىدۇ. قېنى ئەسەرگە «ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز» دەك ياراشقان تۆۋەندىكى توي ئادىتىگە قاراپ باقايلى، «كەچقۇرۇن توي باشلاندى. ئۇ

بىر قوي ۋە بىر مۇنچە مېۋە - چېۋە تەقدىم قىلىش شەرت ئىدى. بۇ «باششاپلىق» دەپ ئاتىلاتتى، ئەگەر پاششاپلىق بېرىلمىسە، ئۇلارنى يېرىم كېچىگىچە مەش-رەپ باشلاتقۇزماي، خۇپتەندىن كېيىن ھەممەيلەننى تار-قتىۋېتەتتى، ئۇنىمىغانلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى سال-دۇرۇۋالاتتى - دە، ئەتىسى ھەر بىرىگە بەش شىك بۇغداي جەرىمانە قويۇپ ئاندىن كىيىمنى قايتۇرۇپ بېرەتتى، شۇ كۈنى يىگىت تەرەپتىن ئون نەچچە ئايال بىلەن ئون نەچچە ئەر كىشى قىزنى كۆچۈرۈپ كېلىش ئۈچۈن قىز تەرەپكە توققۇز قېتىم تەزىمگە باراتتى، توققۇزىنچى قې-تىمىقى تەزىمدىن كېيىنلا قىزنى ھارۋا ياكى مەپە بىلەن كۆچۈرۈپ ماڭاتتى، قىزنىڭ مەھەللىسىدىكى يىگىتلەر بىر قانچە يەردە ئارغامچا تۇتۇپ يول توسۇيتتى. يىگىت تە-رەپتىن توققۇز غېرىچ كېلىدىغان بىر ئەر كەك قوي بەر-گەندىلا، يولنى ئېچىپ بېرەتتى. بۇ ئەر كەك قوينى يول توسقان يىگىتلەر ئۆزلىرى سويۇپ يەيتتى، قىز كۆچۈرۈپ كېلىنگەندىن كېيىن يىگىتلەر قىزنى ئاق كىگىزگە ئولتۇر-غۇزۇپ، ئۈچ يەرگە يېقىلغان ئوتنىڭ ئۈستىدىن توققۇز قېتىم چۆرگىلىتىپ ئاندىن ھۇجرىغا ئېلىپ كىرىشەتتى.

توينىڭ ئىككىنچى كۈنى يىگىت تەرەپ قىزنىڭ ئاتا-ئانىسى ۋە ئائىلىسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى، ئەلە - مە-ھەللىسىنى توپغا چاقىراتتى. بۇ «يۈز ئاچقۇ» دەپ ئاتى-لاتتى. بۇ كۈنى قىز تەرەپ سويۇلغان قوينىڭ ئۆپكەسىدىن ئىككىنى قۇيۇپ، ئىسسىق پېتى ئېلىپ كېلەتتى. ئارىلىق يىراق بولۇپ سوۋۇپ قالغان بولسا، قايتىدىن ئىسسىتپ يىگىت بىلەن قىزنىڭ بېشىنى جۈپلەپ ئۇنىڭ ھورىغا تۇ-تاتتى. بۇنىڭدىن مەقسەت، بۇ ئىككى ياشنىڭ ئۆمۈرلۈك بولۇپ كېتىشىنى تىلەش ئىدى، ئەر مېھمانلار يانغاندىن كېيىن، يۈزىگە چۈمپەردە سېلىنغان قىزنى ئايال مېھمان-لارنىڭ قېشىغا ئېلىپ چىقاتتى. قىزنىڭ ئانىسى ئۆز قىزىنى، ئوغۇلنىڭ ئانىسى ئۆز ئوغلىنى تەرىپلەپ بېيىت ئېيتىشات-تى، قىز تەرەپتىن ئېيتىلغان بېيىت مۇنداق ئىدى:

ئاققىنە ياغلىق ئىچىدە

بىر تۈگۈن گۈل ساقلىدىم.

گۈلنى ئېلىپ باشمىغا

تاج قىلىپ سانجىدىم.
ئەل - خالايقى ئولا كەلدى،
ھېچ كىشىگە باقمىدىم.
شۇنچە خەقلەر ئىچىدە
ئۆزلىرىگە ساقلىدىم.
بالا قىلسىلا ئايدەككەنە،
بويى قىرچىن تالدەككەنە،
كىشى كۆرسە گۈلدەككەنە،
خىزمەت قىلار ئەردەككەنە.
ئوغۇل تەرەپتىن مۇنداق بېيىت ئېيتىلاتتى:
بىزمۇ ئوغۇل چوڭ قىلدۇق موللا ئالىم،
جېنىم بالام تولۇن ئايىم.
كېچە - كۈندۈز تىلىۋېدۇق،
ئەمدى بەردى خۇدايىم.

بازارلاردىن ئات ئالدۇق،

ساغرىسى ئالا.

يۇقىرى مەھەللىدىن قىز ئالدۇق،

ئالتۇندەك بالا.

بىرى لەنخار، بىرى مىخار قاملىشىپ قالار،

قوچۇرنىڭ يىلىمىدەك چاپلىشىپ قالار.

شۇنىڭدىن كېيىن خالىسلاردىن بىرەيلەن مۇنداق بې-

يىت ئېيتاتتى:

تاغدىن چۈشتى تاش بېلىق،

سۇدىن چىقتى ئاي بېلىق.

بىر - بىرىگە خوپ لايىق،

نەدىن چىقتى بۇ لايىق.

ھەيران قالار خالايقى.

ئاندىن يەڭگە ئاياللار قىزغىن كۈلكە ۋە ئويۇن چاقە-

چاقلار بىلەن، قىزنىڭ يۈزىدىن پۈركەنجىنى ئالاتتى - دە،

شۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ يۈزى ئېچىلغان بولاتتى. بۇ چاغدا

يىگىت ئائىلىسى قىزغا كىيىم - كېچەك ياكى كىيىملىك

رەخت ياكى زىبۇزىننەتلەرنى تەقدىم قىلاتتى. چوڭ ياش-

لىق ئاياللاردىن بىر - ئىككىسى ئورنىدىن تۇرۇپ، توپنى

مۇبارەكلەپ بېيىت ئېيتاتتى، قالغانلارمۇ ھەر بىر مىسرا-

نىلك ئاخىرقى سۆزلىرىنى تەكرارلىشىپ بېرەتتى:

ئەتىگەن قوپار بولغاي،

تۈنۈك ئاچار بولغاي.

توققۇز ئوغۇللۇق، بىر قىزلىق بولغاي،

قوتاندا قويلۇق بولغاي،

ئېغىلدا كاللىق بولغاي.

ئۇچى ئوزارغاي، تۇۋى يېپىلغاي،

قۇدۇققا تاش چۈشكەندەك بولغاي.

قوچۇرا يىلىمدەك يېپىشقاي،

خۇدايىم مارەك قىلغاي.

تويىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى قىز تەرەپ يىگىت تەرەپنى ۋە

ئۆزىنىڭ تۇغقانلىرىنى چايغا چاقىراتتى، بۇ، «چىلاشقا»

دەپ ئاتىلاتتى. توققۇزىنچى كۈنى قىز تەرەپ يىگىت بى-

لەن ئۇنىڭ ئاتا- ئانىسىغا توپغا ئېيتاتتى. بۇنىڭدىن

مەقسەت، كۈيۇغۇل ۋە قۇدىلار بىلەن ئوبدانراق تونۇ-

شۇش ئىدى». يۇقىرىقى توي ئادىتىدىن ئەجدادلىرىمىز-

نىڭ ئۈچىنچى مۇقەددەس بىلىش، توققۇزىنچى مۇقەددەس بى-

لىش قاراشلىرىنى، ئاق رەڭگە، ئوتقا تۇنىشىشكە مانى

دىنى ۋە تەبىئەت ئېتىقادچىلىقىغا مەنسۇپ ئادەتلىرىنى ۋە

چارۋىچىلىق تۇرمۇشىغا خاس بايلىق ۋە ئائىلە قاراشلى-

رىنى كۆرۈۋالالايمىز.

روماندا مەشرەپلەر مۇنداق تەسۋىرلەنگەن: «سورۇن

ھازىرلانغاندىن كېيىن قىز - ئوغۇل، ئەر - ئايال بىر -

بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرىدۇ، ئارىدىن بىرەيلەن (ئەر)

تۇرۇپ، ئىككى پىيالە ئوتتۇرىسىغا بىر تال شام يېقىلغان

پەتنۇسنى كۆتۈرۈپ، سورۇننى بىر ئايلىنىپ خالىغان بىر

قىزنىڭ ئالدىغا بارىدۇ - دە، بېيىت بىلەن چاي تۇتىدۇ:

پوتا سالدىم ئۆزلەڭگە،

قاراپ قويسىلا بىزلەڭگە.

قىز پەتنۇسنى ئالماي تۇرۇپ، جاۋابەن مۇنداق بېيىت

ئېيتىدۇ:

گۈللا بولسا گۈل ئەمەس،

گۈلنىڭ قېتى بولمىسا.

پوتا سالسا ھېسابمۇ،

قوشما بېيىتى بولمىسا.

يىگىت جاۋابەن مۇنداق بېيىت ئوقۇيدۇ:

كۆككەنە كەپتەر ئەمەسمەن،

كۈندە - كۈندە كەلگىلى.

ئايدا - يىلدا بىر كېلەر مەن،

ئاي يۈزۈڭنى كۆرگىلى.

ئاي يۈزۈڭنىڭ شولسى،

چۈشتى چىنە پىيالگە.

رەھىمىڭىز كەلمەيدىكەن،

بىز غېرىب بىچارىگە.

ئاندىن قىز پەتنۇسنى ئېلىپ، تەزىم قىلىپ، پەتنۇس -

تىكى پىيالنىڭ بىرىنى قولغا ئالىدۇ، ئىككىنچىسىنى چاي

تۇتقۇچى يىگىت ئېلىپ، ئىككىيلەن تەڭلا بىر يۇتۇمدىن

ئىچىشكەندىن كېيىن، پەتنۇس قىزنىڭ قولغا ئۆتسىدۇ،

قىزمۇ ئوغۇلدەك سورۇننى بىر ئايلىنىپ، مەلۇم يىگىتكە

بېيىت ئوقۇپ، پەتنۇس بىلەن چاي تۇتىدۇ». ئىسلام دد-

نىغا ئېتىقاد قىلىۋاتقان شارائىتتا مۇنداق ئەر - ئايال،

قىز - ئوغۇلنىڭ ئارىلاش ئولتۇرۇپ مەشرەپ ئوينىشىدىن

قومۇلدا ئىسلام روھى بىلەن ئۇيغۇر ئۆرپ - ئادىتىنىڭ

تەبىئىي بىرىكىپ يەرلىك خاسلىققا ئىگە ئۇيغۇرچە ئىسلام

مۇھىتى شەكىللەنگەنلىكىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس.

ئەسەردىن كۆرۈشمىزچە، قومۇل ئۇيغۇرلىرىدا بۇددىزم،

مانى چۈشەنچىلىرى، تەبىئەت ئېتىقادچىلىقى ئادەتلىرى ۋە

توتېم ئېتىقادىنىڭ ئىسلام يېپىنچىسى ئاستىدا ساقلىنىشى

بىرقەدەر گەۋدىلىك. ئەل ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرىدىن رو-

ماندا مۇنداق تەسىرلىك قوشاقلار بېرىلگەن:

جان بالام، جېنىم بالام،

چۆللەردە جان بەرگەن بالام.

ئون گۈلۈڭنىڭ بىرىسمۇ،

ئاچىلماي سۇلغان بالام.

يىگىرىمگە تولماي ياشىڭ،

نەلەردە قالغاندۇ باشىڭ.

يىغلاپ قالدى قېرىنداشىڭ،

ئارماندا قالدۇققۇ بالام.

M
I
R
A
S

تال چۈشكەن ئېگىلىپ،
زەپىراندەك سارغىيىپ.
يۈرەك - باغرىم ئېزىلىپ،
ھەسرەتتە قالدىمغۇ بالام.

بۇ ھازا قوشاقلىرى شەكىل جەھەتتىن مەھمۇد قەش-
قەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى ھازا قوشاقلىرى
بىلەن قاپىيە ۋە رىتىم جەھەتتە پۈتۈنلەي ئىزچىللىقنى
ساقلىغان:

ئالىپ ئەرتۇغا ئۆلدىمۇ،
ئىسىز ئاچۇن قالدىمۇ.
ئۆزلەك ئۆچىن ئالدىمۇ،
ئەمدى يۈرەك يىرتلۇر.

روماندا سۆيگۈ تېپىپ تۇرىدىغان، كىشىنى مەست
قىلىدىغان مۇنداق مۇھەببەت قوشاقلىرى بېرىلگەن:

قاتار - قاتار كۆرۈنگەنلەر
كارىز دارىخى.
بىزنىڭ يارىنى كۆرسەتمىگەن
يولنىڭ يىرىقى.
قاتار - قاتار ئۇچقان تۇرنا
شارغا ① بارامسەن.

مەن يارىمغا خالتا بېرەي،
ئالغاچ كېتەمسەن.
ساماۋەردىم بولسىدى،
چايلىرى قايناپ تۇرسىدى.
بىر چىنە چايىنى ئىچكۈچە،
يارىم ئويىناپ تۇرسىدى.

ئەسەردە يەنى مۇنداق جەڭ قوشاقلىرىمۇ دىققەتكە
سازاۋەردۇر:

ساماۋەرنىڭ سازى مەن،
چۆلدە ئۇچقان غازى مەن.
دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ،
ئۆلگەنمىگە رازىمەن.

شار - شەھەر

قاراغۇ تۈن، قارىياغاچ
مېنىڭ يولدىشىم،
شىلدىرلىسا يوپۇرماق
تۈكلەر بېشىم.
دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ
مەن ئۆلەر بولسام،
مەن غەربىنى ياد ئېتەرەمۇ
جان قېرىندىشىم.
ھاي - ھاي باتۇرلار،
ھوشيار بولۇڭلار.
دۈشمەنلەر يېتىپ كەلدى،
جەسۇر بولۇڭلار.

مەن ئۆلسەم ئۆلۈكۈمنى
تاغدا قويۇڭلار.
تاغ يولى يىراق كەلسە
باغدا قويۇڭلار.
يۈزۈمنى قىبلە سايان
ئاچىپ قويۇڭلار،
بېشىمغا بىر دەستە گۈل
سانجىپ قويۇڭلار.

تارىخىي رومان مەلۇم تارىخىي دەۋرنىڭ بەدىئىي
كارىتىشى، مەلۇم خەلقنىڭ مەلۇم تارىخىي دەۋردىكى
قەلب خاتىرىسى، شۇڭا تارىخىي رومانلاردا شۇ دەۋردىكى
خەلقنىڭ تارىخى يېزىلغاندىن باشقا تېخىمۇ مۇھىمى شۇ
دەۋردىكى فولكلور مەدەنىيىتىنىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈشى لا-
زىم. تەسۋىرلەر ئەينى دەۋر ئالاھىدىلىكىگە، كىشىلەرنىڭ
ياشاش شارائىتىغا، مەدەنىيەت پىسخىكىسىغا ئۇيغۇن بو-
لۇشى لازىم. مەرھۇم ئەدىپىمىز يۇقىرىقى جەھەتلەردە
يولنى تولىمۇ ئۇتۇقلۇق باسقان ۋە كېيىنكىلەرگە مۇۋەپ-
پەقىيەتلىك ئۈلگە كۆرسىتىپ بەرگەن.

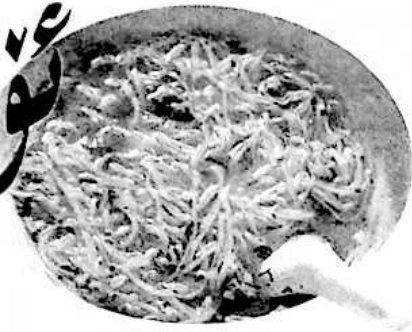
(ئاپتور: غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - مەدە-
نىيەت تارقىتىش ئىنستىتۇتىدىن)

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەھمۇتىيىن

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تائامى - تۆتماچ (چۆپ) نىڭ

تۆتمۈشى

ئابلز مۇھەممەد سايرامى

مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى. تارىختا ھەر بىر مىللەت ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتى، تۇرمۇش شارائىتى، دىنىي ئېتىقادى ھەم ئەنئەنىۋى كۆز قارىشى قاتارلىقلارنىڭ تەسىرىدە يېمەك - ئىچمەك جەھەتتە ئۆزگىچە مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىنى شەكىللەندۈرگەن. ئەجدادلىرىمىزنى مەسىلەن ئالساق، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنى ياخشىلاش يولىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى جەريانىدا، تەبىئىي نەرسىلەرنى يىغىپ ئوزۇقلىنىشتەك ئىپتىدائىي ھاياتىيەتتە تەدرىجىي ھالدا ئوۋچىلىق، كۆچمەن چارۋىچىلىق ھاياتىغا قەدەم قويۇپ، گۆش، سۈت قاتارلىقلارنى ئىستېمال قىلىدىغان بولغان. كېيىنچە ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ۋە ئەقلىي ئىقتىدارىنىڭ ئۆسۈپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، ئەجدادلىرىمىز ئوتتىن پايدىلىنىپ يېمەكلىكلەرنى پىششىقلاپ ئىشلەپ ئوزۇقلىنىدىغان ئادەتنى يېتىلدۈرگەن. كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرلىشىشى، تېرىقچىلىقنىڭ پەيدا بولۇشى، ئوۋچىلىقتىن ھايۋان كۆندۈرۈشكە ئۆتۈش - تىن باشلاپ نوقۇل گۆش ۋە سۈتتىن ئىشلەنگەن يېمەكلىكلەرنى ئىستېمال قىلىشتىن، ئۇنلۇق يېمەكلىكلەرنى

تۆتماچ (چۆپ) - ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەدىمكى مەشھۇر تائاملىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇ يېشىللىقلىكى، سېشىللىقلىكى، قۇۋۋەتلىكلىكى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ تۇرمۇش شارائىتى ھەم يېمەك - ئىچمەك ئادىتىگە ماس كەلگەنلىكى بىلەن خەلقىمىز تۇرمۇشىدا ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن.

تۆتماچ (چۆپ) قەدىمدە ياكى ھازىرقى دەۋردە بولمىسۇن، ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئانا تومىيلىك تەلپىنى قاندۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتى، ئىقتىسادىي تۇرمۇشى ۋە يېمەك - ئىچمەك مەدەنىيىتى جەھەتتىكى تۇرمۇشنىڭ ئۈزلۈكسىز ياخشىلىنىشىدا، جۈملىدىن، بەدەن سۈپىتى، ئەقلىي ھەم جىسمانىي ئىقتىدارى، تەپەككۈر چوڭقۇرلۇقى ھەم قەدىمىي - قامىتىنىڭ يېتىلىشى قاتارلىق جەھەتلەردە پائال رول ئويناپ كەلگەن.

مەلۇمكى، يېمەك - ئىچمەك ئىنسانلارنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك ئېھتىياجى، شۇنداقلا مىللىي مەدەنىيەتنىڭ

ئىستېمال قىلىشقا قاراپ تەرەققىي قىلغان. ئەجدادلار ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ئىلى، جۇڭغار، تارىم بوستانلىقلىرىدىكى مۇھىتقا ئاساسەن، تۇراقلىق ئولتۇراقلىشىپ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دەۋرگە قەدەم قويغاندىن كېيىن، دانلىق زىرائەت يېمەكلىكلىرىنى (يەنى ئۈنلۈك تاماقلارنى) ئىستېمال قىلىش ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتكەن. بۇنىڭدا بۇغداي، ئارپا، تېرىق قاتارلىقلار ئاساسىي خام ئەشيا قىلىنغان.

1959 - يىلى بارىكۆل ناھىيىسىنىڭ شىرىننى يېزىسى تەۋەسىدىكى يېڭى تاش قورال دەۋرىگە خاس قەدىمكى ئىزنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمىدىن كۆمۈرگە ئايلانغان بۇغداي دانلىرى تېپىلدى ①. بۇ ئىزدىن تېپىلغان بۇغداي دانلىرى ھازىرغا قەدەر شىنجاڭدا تېپىلغان دانلىق زىرائەتلەر ئىچىدە ئەڭ قەدىمكىسى ھېسابلىنىدۇ.

1979 - يىلى ئارخېئولوگلار كۆنچى دەريا ساھىلىدىكى جايلاردىن 42 قەدىمكى قەبرىنى قازغان. بۇ قەبرىلەردىن جەسەتلەر بىلەن بىللە، كەندىر چۈنقىلىرى ۋە باشقا ئۆسۈملۈكلەردىن ناھايىتى زىچ توقۇلغان كىچىك سېۋەتلەرگە ئون نەچچە تالدىن يۈز نەچچە تالغىچە بۇغداي دانلىرى سېلىنغان. بۇ يادىكارلىقلارنىڭ دەۋرى 3800 - 4000 يىللار ئارىلىقىدا، دەپ قارالغان ②.

1985 - يىلى ئارخېئولوگىيە خادىملىرى چەرچەندىكى زاغۇنلۇق قەدىمكى قەبرىستانلىقىنى قازغاندا، بىر قەدىمكى قەبرىدىن تەبىئىي مومياغا ئايلانغان بىر ئەر، بىر ئايالنىڭ جەستى تېپىلغان. بۇلارنىڭ ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن قەبرە ئىچىگە ساپال قاچا، ئۇرچۇق، ياغاچ تاغاق، سۆڭەك قوشۇق، يۇلغۇن زىخقا ئۆتكۈزۈلگەن پاقان گۆشى كاۋىپى، تېرىق ئۇنىدا قىلىنغان توقاچ نان قاتارلىقلار قويۇلغان. ئارخېئولوگلار بۇ يادىكارلىقلارنى بۇنىڭدىن 3 مىڭ يىلدىن 6 مىڭ يىل بۇرۇنقى دەۋرلەرگە خاس ئىكەنلىكىنى مۇقىملاشتۇرغان ③. ھازىرغىچە يۈرگۈزۈلگەن ئارخېئولوگىيەلىك قېزىش ۋە تەكشۈرۈشلەردە دىيارىمىزنىڭ باشقا جايلاردىنمۇ مۇشۇ خىلدىكى ئۈنلۈك يېمەك - ئىچمەككە دائىر يادىكارلىقلار خېلى كۆپ تېپىلدى ④. يۇقىرىقىدەك بىر قاتار ئارخېئولوگىيەلىك ئىسپاتلارغا ئاساسەن ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئەجدادلىرىمىز ئەڭ كەم دېگەندىمۇ 4 مىڭ يىل ھەتتا ئۇنىڭدىن بۇرۇنلا

ئۈنلۈك يېمەكلىكلەردىن نان يېقىپ، ئاش (چۆپ) ئېتىپ يېيىشكە ئادەتلەنگەن.

مەلۇمكى، ئۆرپ - ئادەت، جۈملىدىن، يېمەك - ئىچمەك ئەڭ ئادىتى تارىخىيلىققا، ئەنئەنىۋىيلىككە، مىللىيلىككە ۋە ۋارىسچانلىققا ئىگە بولىدۇ. چۈنكى، ئوزۇقلىنىش ئادىتىنىڭ شەكىللىنىشى، تەرەققىياتى ۋە ئەنئەنە بولۇپ داۋاملىشىشىنىڭ مىللىي تۇرمۇشتا ئالاھىدە ئەھمىيىتى بار. بىز خۇددى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ناھايىتى قەدىمكى ئەنئەنىۋىي يېمەكلىكى بولغان تۇتماچ (چۆپ)نى ئىستېمال قىلىش ئادىتىنى ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدا نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان ئەنئەنە بولۇپ داۋاملىشىپ كەلگەن يېمەك - ئىچمەك مەدەنىيىتى ھادىسىسى دەپ قارىغىنىمىزدا، تۇتماچنىڭ ناھايىتى ئۇزاق تارىخىي يىلتىزغا، ئەنئەنىۋىيلىككە، ۋارىسچانلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

ھازىرغىچە ئۇيغۇرلار يېمەك - ئىچمەك ئادىتىدە مۇھىم ئورۇننى تۇتۇپ كەلگەن ئەنئەنىۋىي تائامى بولغان تۇتماچ يەنى چۆپ ئەجدادلىرىمىز قەدىمكى ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئۆزلىرىنىڭ شۇغۇللانغان ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى، تۇرمۇش شارائىتى، جۇغراپىيەلىك مۇھىتى، دىنىي ئېتىقادى، ئەنئەنىۋىي كۆز قارىشى ھەم يېمەك - ئىچمەك ئادىتى ئاساسىدا ئۆز يېرىنىڭ ئەۋزەللىكىگە يارىشا شەكىللەندۈرگەن بىر خىل ئېسىل تائامى بولۇپ، ئۇ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ئىستېمال قىلىش، ئىسلاھ قىلىش ھەم تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدا داۋاملىشىپ تەدرىجىي دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن ھەم نۇرغۇن تۈرلەرگە بۆلۈنگەن. مەسىلەن: نارىن چۆپ، قولداما، يىمىرما، ئۆكۈز تىلى چۆپ، قۇشقاچ تىلى چۆپ، ئاتۇش چۆپى، ياغلىما چۆپ، قايماق چۆپ قاتارلىقلار ئەنە شۇ قەدىمكى تۇتماچ (چۆپ)تىن تەرەققىي قىلىپ چىققان يېيىشلىك، سىڭىشلىك، قۇۋۋەتلىك چۆپلەر ئىكەنلىكى شۈبھىسىز.

يۇقىرىدا نامى ساناپ ئۆتۈلگەن خىلمۇ خىل چۆپلەر - نىڭ ھەممىسى گەرچە قەدىمكى تۇتماچتىن يەنى بىر يىل - تىزدىن تەرەققىي قىلىپ، شاخلاپ چىققان بولسىمۇ، ئەمما، ئۇ دەۋر تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ خىلمۇ خىل مەزمۇن ۋە شەكىللەر بىلەن راۋاجلىنىپ كەلگەچكە، بۇ چۆپلەرنىڭ تەبىئىيلىنىش ئۇسۇلى، تەمى، تەسىرى قاتارلىقلار ئۆزگىچە بولۇپ بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ.

مەسلەن: ئۇيغۇر خەلقى تۇرمۇشىدا ۋە يېمەك - ئىچمەك ئادىتىدە ئۇزاق يىللاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن ئۆكۈز تىلىنى ماسالغا ئالماق، ئۇ ئۇن، تۇخۇم، گۆش، سەۋزە، چامغۇر، پىياز، شوخلا، تۇز، پالەك، سامساق، يۇمغاقسۇت ۋە بىر قىسىم دورا - دەرەمەكلەر بىلەن تەييارلىنىدۇ. بۇنى تەييارلاش ئۇسۇلى مۇنداق بولىدۇ: ئاۋۋال قوۋۇرغا ياكى تۆش گۆشى قاقتەك چوڭلۇقتا توغراپ سوغۇق سۇغا سېلىپ قايىتىلىدۇ. قايناپ كۆپۈك چىققاندا، ئۇششاق توغراغان پىيازنى سېلىپ گۆشنى يېرىم پىشۇرۇپ، ئادالاپ - يۇيۇلغان سەۋزە، چامغۇر، شوخلا قاتارلىقلار ئوتتۇرىدىن ئىككى قىلىپ توغراپ سېلىنىدۇ، ئاندىن سۇس ئوتتا چىم - چىم قايىتىپ پىشۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن تۇخۇم قۇيۇپ يۇغۇرۇلغان خېمىرغا ياخشى ئىشلەپ، پىلتە قىلىنىدۇ ھەم پىلتىنى ئۆكۈز تىلى شەكلىدە كېسىپ قايناۋاتقان شورپىغا سېلىنىدۇ. ئاندىن تۇز تەمىنى تەڭشەپ، پالەك، يۇمغاق - سۈت قاتارلىقلار ئارىلاشتۇرۇلۇپ پىشۇرۇلىدۇ. ئاخىرىدا پىشقان گۆش، چۆپ، سەۋزە، چامغۇر قاتارلىقلار لىگەن - تاۋاقلارغا سۈزۈلۈپ داستىخانغا قويۇلىدۇ، شور - پىسى ئايرىم كەلتۈرۈلىدۇ.

چۆپنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا مۇنداق مەزمۇن بار:

تۇتماچ (tutmaq) چۆپ. تۈركلەرنىڭ ئاتاقلىق تا - ماقلىرىدىن بىرى. بۇ تاماق زۇلقەرنەين ۋاقتىدا پەيدا بولغانىكەن. ئۇنىڭ جەريانى مۇنداق ئىكەن: زۇلقەرنەين قاراڭغۇلۇقتىن چىققاندا، ئەسكەرلىرىنىڭ ئوزۇقى تۈگەي دەپ قالغان، ئۇلار ئاچلىقتىن زۇلقەرنەينگە زارلىنىپ «بىزنى ئاچ قويما» دېگەن مەنىدە «بىزنى تۇتما ئاچ» دەپ خىتاپ قىلغان ۋە «بىزنى قويۇۋەت، يۇرتىمىزغا كې - تەيلى» دېگەن. زۇلقەرنەين دانىشمەنلەر بىلەن كېڭىشىپ، ئاخىرى مۇشۇ تاماقنى تاپقان. بۇ تاماق بەدەنگە قۇۋۋەت بېرىپ، يۈزىنى قىزارتىدۇ ۋە قورساققا ئۇزاق تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۆزىنى يەپ، شورپىسىنىمۇ ئىچىدۇ. تۈركلەر بۇ تا - ماقنى كۆرۈپ، ئۇنى «تۇتماچ» (tutmaq) دەپ ئاتىغان. بۇ سۆزنىڭ ئەسلى مەنىسى «تۇتما ئاچ» بولۇپ، ئىككى «1 - ئېلىق» نىڭ بىر قىلىپ ئوقۇلۇشى نەتىجىسىدە «تۇتماچ» بولۇپ قالغان. بۇنىڭ مەنىسى «ئۆزۈڭنى ئاچ

تۇتما، مۇشۇ تاماقنى قىلىپ يە» دېمەكتۇر ⑤ .

دېمەك، «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ ئاپتورى مەھ - مۇد قەشقەرى يۇقىرىدىكى بايانى ئارقىلىق «تۇتما ئاچ» دېگەن تاماق (چۆپ) نامىنىڭ ئاھاڭ ئۆزگىرىش جەريانىنى تەھلىل قىلىپ، ئاھەرىپنىڭ چۈشۈپ قېلىشى بىلەن «تۇتما ئاچ» سۆزىنىڭ «تۇتماچ» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدىغان بولغانلىقىنى قەيت قىلغان. بۇ يەردىكى يەنە بىر مۇھىم ئۇچۇر، تۇتماچنىڭ ئاپىرىدە بولغان ۋاقتى بولۇپ، «چۆپ تۈركلەرنىڭ ئاتاقلىق تاماقلاردىن بىرى، بۇ تا - ماق زۇلقەرنەين ۋاقتىدا پەيدا بولغانىكەن» دېگەن دەۋر ئۇقۇمى بار سۆزدىن قارىغاندا، «تۇتماچ» دېگەن تاماق مىلادىدىن ئىلگىرىكى 3 - 4 - ئەسىردىلا مەۋجۇت ئىدى. چۈنكى، ئىسكەندەر زۇلقەرنەين مىلادىدىن ئىلگىرىكى 329 - يىلى ھىندىقۇش تاغلىرىدىن ھالقىپ ئۆت - تۇرا ئاسىياغا كىرگەن. مەھمۇد قەشقەرى يەنە «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا: «زۇلقەرنەين ئۇيغۇر ئېلىگە يېقىن - لاشقاندا، تۈرك خاقانى ئۇنىڭغا قارشى 4 مىڭ ئادەم ئە - ۋەتەن...» ⑥ دەپ ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا كىرگەنلىكىنى يازغان.

تۇتماچنىڭ نامى ۋە قانداق تائام ئىكەنلىكى ھەققىدە قەدىمكى ئۇيغۇرچە، تۈركچە ۋە پارىسچە لۇغەت - كىتاب - لاردىمۇ تىلغا ئېلىنغان. مەسلەن: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتو - نوم رايونلۇق قەدىمكى ئەسەرلەرنى رەتلەش ئىشخانىسى تۈزۈپ باسقۇرغان «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى لۇغىتى» دە «tutmaq» «بىر خىل يېمەكلىك» ⑦، دەپ چۈشەندۈ - رۈلگەن.

«تۈرك سۆزلۈكى ئوكيانۇسى» دا تۇتماچنى «گۆش ۋە قېتىقتىن تەييارلىنىدىغان بىر خىل يېمەكلىك» دەپ ئىزاھلىغاندىن تاشقىرى، تۇتماچ ئىنگىلىز تىلىدا «freshmade pastry Gut in strips and cooked with meat and yogurt» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى ئەس - كەرتلىگەن ⑧ .

1974 - يىلى نەشر قىلىنغان «تۈرك - ئىنگىلىز تىلى لۇغىتى» (TURKISH AND ENGLISH LEXICON) نىڭ 493 - بېتىدە «تۇتماچ (tutmac) گۆش ۋە قېتىقتىن تەييارلىنىدىغان بىر خىل يېمەكلىك» دەپ ئىزاھلىغان بولسا، 1251 - بېتىدە «دۈملەپ پىشۇرۇلغان قوي گۆشىگە

«كېيىنكى خەننامە. بەش بۇيۇم نەپىسرائى» دا: «پا- دىشاھ جانابلىرى خەن لىڭدى خۇ (غۇز - ئۇيغۇر) كىيە- مى، خۇ ئۆيى، خۇ كارىۋىتى، خۇ لوڭقىسى، خۇ نېيى، خۇ ئۇسسۇل - مۇزىكىسىغا ھېرىسمەن ئىدى. پايتەختتە ئاق- سۆڭەكلەر بەس - بەستە خۇلارنى دوراپ تەقلىد قىلىشات- تى» دەپ يېزىلغان. تارىختا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ شە- مالى ۋە غەربىدىكى خۇسۇسەن غەربىي دىياردىكى خەلقلەر ئومۇملاشتۇرۇلۇپ «خۇلار» (胡人) دەپ ئاتالغان. ئامېرىكىلىق تارىخشۇناس لاۋفېر: «خۇ خېتى بىلەن ئا- تالغان خەلقلەر خەن سۇلالىسىنىڭ ئادىتى بويىچە تۈركىي قەبىلىلەرنى كۆرسىتەتتى» ⑮ دەپ يازغاندەك، ئۇ چاغ- دىكى خۇلار غەربىي يۇرتلۇقلارغا قارىتىلغانىدى. خەن لىڭدى پادىشاھ ياخشى كۆرىدىغان «خۇ غىزا - تائاملى- رى» ئىچىدە ئۇيغۇر چۆپى يەنى گۆش ۋە سەۋزە، چام- خۇر ھەم چۆپ بىلەن قىلىنىدىغان تۇتماچ بار ئىدى.

لىڭ خۇ يازغان: «خەن - تاڭ دەۋرىنىڭ يېمەك مە- دەنىيەت تارىخى» دېگەن كىتابتىكى بايانلارغا قارىغاندا، دىيارىمىزنىڭ نان، توقاچ، قاتلىما، مانتا، بەنشە (تۈگۈر)، ھورنان، بۇغداي ئېشى (تۇتماچ)، تاتلىق ئۇماچ، ھالۋا، ئۇزۇن چۆپ (ئۇگرە)، شورپا، ھېسىپ، كاۋاپ قاتارلىق غىزا تائاملىرى خەن دەۋرىدىن باشلاپ يىپەك يولى بوي- لاپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تارقىلىپ كىرىشكە باشلىغان. بۇ ئۇيغۇر غىزا - تائاملىرى دەسلەپتە خان - پادىشاھلار، ئوردا ئەمەلدارلىرى، پۇلدار باي ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسى- دىكىلەرنىڭ بەس - بەستە كۆز - كۆز قىلىپ يېيىشىدىغان ئادىتىگە ئايلانغان بولسا، كېيىنچە پايتەخت جاھانئەتچىل- كى، ئاندىن پۇقرالارمۇ يەيدىغان ئادەتكە ئايلانغانلىقى ھەلۈم.

گۇباۋ ئەپەندى غەربىي يۇرتتا ياشىغان خەلقلەرنىڭ جۇڭگو يېمەك - ئىچمەك مەدەنىيىتىگە قوشقان تارىخىي تۆھپىلىرى ھەققىدە توختىلىپ كېلىپ: «بۇغداينى ئۇن تارتىش ۋە ئۇندىن غىزا - تائام تەييارلاش ئۇسۇلى چىن، خەن سۇلالىلىرى زامانىدىن كېيىن غەربىي يۇرتتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئىچكى جايلارغا تارقالغان. ئىچكە- رىدە شۇ دەۋردىكى بايلار سۆك، گۆشنى ئىستېمال قىلسا، كەمبەغەل - نامراتلار پاتاقنى ئىستېمال قىلغان. سۆك ئاق ئاشلىق ھېسابلانغان. پاتاق ھاراقنىڭ چىرىندىسى يەنى

نوقۇت، پۇرچاق قاتارلىقلار ئارىلاشتۇرۇلۇپ تەييارلىنىد- دىغان يېمەكلىك» دەپ ئىزاھات بېرىلگەن ۋە ئۇنى ئىنگلىزچە (A dith of stewed mutton in gobbets swith chich - peas) دەيدىغانلىقى ئىزاھلانغان ⑯ .

1892 - يىلى نەشر قىلغان «پارسچە - ئىنگلىزچە چوڭ لۇغەت» (F. STEINGASS: PERSIAN - ENGLISH DICTIONARY) نىڭ 333 - بېتىمىدە: «تۇتماچ» (tutmac) نىڭ مەنىسى شورپا بىلەن چۆپتىن تەييارلىنىد- ىغان ئاشنى كۆرسىتىدۇ» دەپ ئىزاھ بېرىلگەن ھەم ئۇنىڭ ئىنگلىزچە «Vermicellisoup» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى ئەسكەرتىلگەن ⑰ . مەزكۇر لۇغەتنىڭ كىرىش سۆزىدە، سىرتتىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلۈكلەرنىڭ ئالدىغا شۇ سۆز مەنسۇپ بولغان تىلنىڭ بىرىنچى ھەرپى ۋەكىل قىلىپ كۆرسىتىلگەن. مەسىلەن: A (ئەرەب تىلى)، G (گىرېك تىلى)، H (ھىندى تىلى)، M (موڭغۇل تىلى)، T (تۈركىي تىلى)، R (رۇس تىلى) قاتارلىقلار. ئەمما تۇتماچ (tutmaq) دېگەن سۆزنىڭ قايسى تىلغا مەنسۇپلۇقى ھەققىدە ھېچقانداق ۋەكىل ھەرپ كۆرسىتىلمىگەن.

تۇتماچ يەنى چۆپ ھەققىدە ئېلىمىزنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلىرىدە پۈتۈلگەن خەنزۇچە تارىخىي خاتە- رىلىرىدىمۇ ھەر خىل مەلۇماتلار تىلغا ئېلىنغان. بولۇپمۇ غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر دىپلوماتى جالڭ چيەن- نىڭ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 138 - يىلى بىرىنچى قېتىم، 119 - يىلى ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا قىلغان سەپىرىدىن كېيىن، يىپەك يولىنىڭ ئېچىلىشى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى خەلقلەر بىلەن غەربىي يۇرتتىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا مەدەنىيەت، سەنئەت ئالماشتۇرۇشى بىر يېڭى تارىخىي باسقۇچقا قەدەم قويغانىدى. ئەينى ۋا- قىتتا جالڭ چيەن دىيارىمىزدىن مۇقىدلىق نەغمىسى قاتار- لىق نەغمە ۋە يالغۇزەك، نەي، بۇرغا قاتارلىق چالغۇلار- نى ⑱ ، ئانار، ئۇزۇم قاتارلىق مېۋىلەرنى ⑳ ، سەۋزە، تۇرۇپ، يۇمىغاقسۇت، ماش - پۇرچاق قاتارلىق كۆكتات- لارنى ㉓ ، يۈزىگە كۈنجۈت سېپىلگەن نان - توقاچ قا- تارلىق يېمەكلىكلەرنى ㉔ ئېلىپ كېتىپ ئۇلارنى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك خەلقىگە تونۇشتۇرغان. بۇ يېمەكلىك تائاملار ئارىسىدا تۇتماچ (ئەينى ۋاقىتتا بۇغداي ئېشى < 麦饭 > دېگەن نام بىلەن ئاتالغان) بولغانلىقى ھەلۈم.

M
I
R
A
S

ئاھالىلىرى ئارىسىغا تارقىلىپ، يەرلىك كىشىلەرنىڭ ياق- تۇرۇپ ئىستېمال قىلىشىغا ئېرىشىپ كەلگەن. غەربىي جىن سۇلالىسىدە ئۆتكەن ئەدىب شۇ جىي «غۇز تائامى ھەق- قىدە قاپىيلىك پروزا» دېگەن ئەسىرىدە چۆپ يەنى تۇتماچنى مەدھىيلىگەن بولسا، «تەيپىڭ شىڭگو يىللىرىدا خان يارلىقى بىلەن تۈزۈلگەن كىتابلار قامۇسى» دا خەن دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ئۆتكەن جاۋجى شىمالىي دېڭىز تەرەپلەردە خۇ تائاملىرى سودىسى بىلەن بېيىپ كەتكەن- لىكى تىلغا ئېلىنغان. شەرقىي جىن سۇلالىسىدە ئۆتكەن داڭلىق خەتتات ۋاڭ يى ياش چېغىدا ئۇيغۇر تائاملىرىنى يەپ باققانلىقىنى، بولۇپمۇ چۆپنىڭ ناھايىتى تەملىك، مەزىلىك بولىدىغانلىقىنى ئەسلىپ ئۆتكەن. تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن قەشقەرلىك بۇددا ئالىمى، يازغۇچى خۇيىلان (737 - 820) ئۆزىنىڭ «بارلىق نوم سۆزلۈكلىرى شەر- ھىسى» ناملىق كىتابىدا: «پولۇ، نان - توقاچ، قاتلىما، چۆپ، كاۋاپ قاتارلىقلار ئۇيغۇر يېمەكلىكى بولۇپ، غەر- بىي يۇرتتىن تارقىلىپ كىرگەن» دەپ يازغان¹⁷.

شاڭ دا ئەپەندىنىڭ «تاڭ دەۋرىدىكى چاڭئەن ۋە

ئاشلىقنىڭ سۈزۈندىسىدىن ئىبارەت بولۇپ قارا ئاشلىق ھېسابلانغان. بۇغداي ئېشى ياۋايى دېھقاننىڭ غىزاسى، دەپ قارالغان. «جىجىۋىيەن (急就篇) دە «نان - تو- قاچ، قاتلىما (饼馅)، بۇغداي ئېشى (麦饭)، «تاتلىق ئۇماچ ياكى ھالۋا» (甘谷羹) دېگەن غىزا - تائاملار يېزىلغان بولسا، بۇنىڭغا تاڭ سۇلالىسى زامانىدا ئۆتكەن يەن شىڭگو «بۇغداي ئېشى (تۇتماچ يەنى چۆپ) يارغۇد- چاقتا تارتىلغان بۇغداينىڭ ئۇنى بىلەن تەييارلىنىدۇ. بۇغداي ئېشى، پۇرچاق ئۇمىچى ياۋايى دېھقاننىڭ غىزا- سىدۇر» دەپ ئىزاھ بەرگەن»¹⁶ دەپ يازغان. دېمەك، خەن - تاڭ دەۋرلىرىدە دىيارىمىزدىن ئىچكى جايلارغا تارقالغان تۇتماچ تۈركىي تىلىدىكى تۇتماچ (tutmaq) دېگەن ئەسلى نامى بىلەن ئەمەس، بەلكى «بۇغداي ئې- شى» (麦饭) دېگەن نام بىلەن ئاتالغان.

خەن (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 206 - يىلىدىن مىلا- دىيە 230 - يىلىغىچە)، ۋېي (230 - 265) دەۋرلىرىدىن باشلاپ «غۇز تائاملىرى» (胡食) دېگەن نام بىلەن ئاتالغان ئۇيغۇر تائاملىرى (يەنى تۇتماچ) ئوتتۇرا دىيار

غەربىي يۇرت مەدەنىيىتى» ناملىق ئەسىرى قاتارلىقلار. دىكى بايانلارغا قارىغاندا، تاڭ دەۋرىدىكى پايتەخت چاڭئەندە ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇرلار مىڭ تۇتۇندىن ئاش-قان بولۇپ، بىر قانچە كۈچىدا ئۇيغۇر مەھەللىلىرى شەكىللەنگەن ⑱. بۇ ئۇيغۇر مەھەللىلىرى ناھايىتى ئاۋات بولۇپ، كېچە - كۈندۈز قاينام - تاشقىن كەيىپات ۋە يېمەك - ئىچمەك سودىسى قىزىپ كەتكەن. ئۇيغۇر مەھەللىلىرىنىڭ ھەممىسىلا پولۇ (粟)، تۇتماچ (بۇغداي ئېشى)، نان - توقاچ ساتىدىغان داڭلىق ئاشپۇزۇلار، شورپا دۇكانلىرى، كاۋاپخانلار، لوپنۇر ھارقى، تۇرپان ۋە كۇچاننىڭ ئۈزۈم ھارقى دۇكانلىرى، ئۇيغۇر بىناكارلىقىغا خاس شەكىلدە سېلىنىپ بېزەلگەن مەيخانلار، بەزى مەيخانلار، مال سارايللىرى، مېھمانخانىلار ۋە دەڭلىرى بولغان. بۇ ئۇيغۇر مەھەللىلىرىدە ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسۇللىرى ۋە تىياتىرلىرى قويۇلۇپ تۇرغان ⑲. «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» نىڭ 232 - جىلدىغا قارىغاندا، تىيەنباۋ يىللىرى (713 - 756) دىن كېيىن پايتەخت چاڭئەنگە كەلگەن ساقاللىق ئۇيغۇرلار 4 مىڭدىن ئاشقان بولۇپ، شەھەر كوچىلىرىنى ئۇيغۇر يۇرتى قاپلىغانىكەن. يېمەك - ئىچمەك جەھەتتە يەنىلا غەربىي يۇرتتىن يىپەك يولىنى بويلاپ لويياڭ، چاڭئەندە لەرگە ئۈزۈلمەي كىرىپ تۇرغان ئۇيغۇر تائاملىرى بازار تېپىپ، يەرلىك خەلقلەرنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەن. ئۇيغۇر يېمەك - ئىچمەك مەدەنىيىتى، بولۇپمۇ، نان - توقاچ، بۇغداي ئېشى (تۇتماچ)، ئۆپكە - ھېسىپ، كاۋاپ ۋە كۇچا، تۇرپان ئۈزۈم ھارقىلىرى تاڭ سۇلالىسى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان 300 يىلغا (618 - 907) يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ۋېي، جىن، جەنۇبىي - شىمالىي سۇلالىلەر ۋە سۈي سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئاساستا داۋاملىق راۋاجلانغان ھەمدە تاڭ دەۋرى يېمەك - ئىچمەك مەدەنىيىتىگە مۇھىم تۆھپە قوشقاندى. ئۇيغۇر يېمەك - ئىچمەكىگە بولغان قىزىقىش تەيزۇڭ، گاۋزۇڭ، شۈەنزۇڭ پادىشاھتىن تاكى بەزى ۋاڭ، گۇڭلارغىچە، ئايماق - مەھكىمىلەر ئەمەلدارلىرىدىن تاكى پۇقرالارغىچە ئومۇمىي ئاھالە ئىچىدە بىر ئىجتىمائىي مەدەنىي ھاۋاغا ئايلانغاندى.

سۇڭ سۇلالىسى (960 - 1279) دەۋرىگە كەلگەندە، ئۇيغۇرلار بىلەن سۇڭ سۇلالىسىنىڭ سودىسىنىڭ گۈللىنىدۇ.

شىگە ئەگىشىپ، ئۇيغۇر يېمەك - ئىچمەكلىرى يەنە بىر زامان مودىغا ئايلانغان. مىڭ يۈەنلاۋنىڭ «شەرقىي ئاس-ئاندا ساقلانغان خاتىرىلەر» دېگەن كىتابىدا شىمالىي سۇڭ خانلىقىنىڭ مەركىزى كەيپەڭنىڭ ئاۋات مەنزىرىسىنى تەسۋىرلىگەندە، كەيپەڭ شەھىرىدىكى يېمەكلىكلەر دۇكانلىرىدا ئۇيغۇر نان - توقاچلىرى، چۆپلىرى، ھېسىپ، كاۋاپلىرى سېتىلىدىغانلىقى، كىشىلەر بەس - بەستە ئېلىپ يېيىشىدىغانلىقى قەيت قىلىنغان.

بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش لازىمكى، تاڭ سۇڭ دەۋرى يېمەك - ئىچمەكىگە دائىر تارىخىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا، دىيارىمىزدىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تارقىلىپ كىرگەن تۇتماچ (چۆپ) دەۋرلەرنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئىچكى جايلاردىكى يەرلىك خەلقلەرنىڭ تۇر-مۇش ئېھتىياجىغا ئاساسەن خام ماتېرىياللىرى، تەييارلاش ئۇسۇلى جەھەتتە ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر ھاسىل قىلغان ھەمدە تۇرمۇش كۆپەيگەنلىكى مەلۇم.

يۈەن سۇلالىسى (1279 - 1368) دەۋرىدە نەچچە تۈمەنلەپ ئۇيغۇر زىيالىيلىرى، ئالىملىرى، ھەربىي - مەمۇرىي شۇنداقلا ھەر خىل ھۈنەر - كەسپ ئەھلىلىرى ئىچكىرىگە يۆتكەپ ئاپىرىلىپ پايتەخت تاپىدۇ (ئەينى زاماندىكى بېيجىڭ شەھىرىنىڭ نامى، مەنىسى ئۇلۇغ پادىشاھت) ۋە ھەرقايسى ئايماقلاردا يۈەن سۇلالىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇلغاندى ⑳. بۇلارنىڭ ئارىسىدا نۇرغۇن داڭلىق ئاشپەزلەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى، قوسقۇيغا ئوخشاش «يېمەك - ئىچمەك دەستۇرى» ناملىق مەخسۇس كىتاب يازغان ئوزۇقلۇقشۇناسلارمۇ كۆزگە كۆرۈندۈگەندى ㉑. شۇڭا يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە تۇتماچ دېگەن بۇ تائام ئۇيغۇر تىلى بويىچە ئەينەن «تۇتماچ» (秃秃麻失) دەپ ئاتالغاندى ھەم خەنزۇچە تارىخنامىلەرگەمۇ شۇنداق پۈتۈلۈشكە باشلىغان. مەسىلەن: يۈەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپتە مەلۇم ئاپتور تەرىپىدىن يېزىلغان «تۇرالغۇدا مۇقەررەر ئىشلىنىدىغان ئىش تۈرى ئومۇمىي توپلىمى» (居家必用事类全集) دا: «تۇتماچ (秃秃麻失) گۆش شورپىسىغا سېلىنىدۇ. خېمىرى ئالغان بىلەن بېسىپ نېپىزلىتىلىپ، قازانغا سېلىپ پىشۇرۇلدۇ، چۆپ سۈزۈلۈپ ئۈستىگە توغراغان گۆش بېسىلدۇ، بەك يېيىشلىك ھەم تەملىك بولىدۇ» ㉒ دەپ

يېزىلغان.

يۈەن سۇلالىسى ئوردىسىدا ئائام تەييارلاش ئۇستا-
زى بولغان ھەم «ئائام تەييارلاش دەستۇرى» (饮膳
正要) ناملىق يېمەك - ئىچمەك ھەققىدىكى مەخسۇس
كىتاب يازغان مەشھۇر ئۇيغۇر ئائامشۇناسى قوسقۇي
تۇتماچ ھەققىدە توختىلىپ: «تۇتماچ (秃秃麻失)
بەدەنى قۇۋۋەتلەپ باھنى كۈچەيتىدۇ. ئالتە جىڭ ئاق
ئۇندا تۇتماچ قىلىشقا بولىدۇ. بىر سان قوي گۆشى
توغراپ سوغۇق سۇغا سېلىنىپ پىشۇرۇلىدۇ، ئاندىن
شورپىسىنىڭ خۇرۇچلىرى سېلىنىپ، تۈز تەمى تېتىلىپ
تەڭشىلىدۇ ۋە پىياز، سامساق، يۇمغاقسۇت قاتارلىقلار
سېلىنىپ پىشۇرۇلىدۇ» ②۴ دەپ يازغان.

ياپونىيە ئالىمى شياۋ تىەنتۇڭ «جۇڭگو يېمەكلىك-
رى تارىخى ھەققىدە تەتقىقات» دېگەن ئىلمىي ماقالىلەر
تۈپلىمىدىكى «ئائام تەييارلاش دەستۇرى ھەققىدە»
دېگەن ماقالىسىدە تۇتماچ قاتارلىق ئون نەچچە خىل
ئۇيغۇر ئائاملىرى ھەققىدە توختالغان. ئەمما بۇ ئائام-
لارنىڭ كېلىش مەنبەسىنى بىلمىگەچكە: «ئۇنىڭدىكى
نۇرغۇن ئائاملار يات ئەللەرنىڭ غىزا - ئائاملىرى بو-
لۇپ، غەيرىي تەم - پۇراقتا تەييارلىنىدىكەن، بۇ غىزا -
ئائاملىرىنىڭ ناملىرىمۇ غەيرىي بولۇپ، ئۇ پارس تىلىمۇ،
ئەرەب تىلىمۇ ياكى تۈرك تىلىمۇ ئايرىۋېلىش قىيىن» ②۵
دەپ يازغان.

لى چۇنفاڭ ئەپەندى تەرجىمە قىلىپ، ئىزاھلاپ
نەشرگە تەييارلىغان قوسقۇيىنىڭ «ئائام تەييارلاش دە-
ستۇرى»دىكى تۇتماچقا بەرگەن ئىزاھاتىدا: «تۇتماچ
秃秃么思 ياكى 秃秃麻失 دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئۇ ئوت-
تۇرا ئاسىيا ۋە جەنۇبىي ئاسىيادىكى خۇيزۇلارنىڭ ئەج-
دادلىرى ئۆز يۇرتلىرىدىن ئېلىپ كەلگەن بىر خىل غىزا.
قەدىمىي كورىيىنىڭ «قەدىمكى ئىشلارغا تولۇقلىما» نام-
لىق كىتابىدا تۇتماچ مۇنداق ئىزاھلانغان: «تۇتماچ بىر
خىل ئۇزۇپ تاشلايدىغان ئاش، تەييارلاش ئۇسۇلى خې-
مىرنى يېيىشقا ئوخشايدۇ. خېمىرى يۇمىلاق ھەم كىچىك
ئۇزۇلىدۇ، ئاندىن سوغۇق سۇغا چىلاپ سۇزۇپ ئېلىپ
ئالغان بىلەن بېسىپ نېپىزلىتىلىدۇ، ئۇ قازانغا سېلىپ
پىشۇرۇلغاندىن كېيىن لېگەنگە سۇزۇلىدۇ، ئاندىن سېرىق
ماي بىلەن گۆشكە ئارىلاشتۇرۇپ قورۇلۇپ تۈزى تەڭ-

شىلىدۇ. ئازراق قورۇلغاندىن كېيىن، ئاچچىق - چۈچۈك
شورپىغا ئارىلاشتۇرۇلۇپ سامساق قاتارلىق تەم تەڭشە-
گۈچلەر بىلەن تەمىنى تەڭشەيدۇ ۋە ئاخىرىدا باھبۇك
زىخ بىلەن سانجىپ يېيىلىدۇ» ②۶ .
دېمەك، كورىيىنىڭ يۇقىرىدىكى تارىخىي خاتىرىسىگە
قارىغاندا، تۇتماچ ئەينى ۋاقىتتا كورىيىگىمۇ تارقالغان
ھەم خۇرۇچلىرى ۋە تەييارلاش ئۇسۇلىدا كورىيىلىكلەر-
نىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلىغا خاس ئۆزگەرتىلىپ، ئىسلاھ قى-
لىنغانلىقى مەلۇم بولىدۇ.

تۇتماچ چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىمۇ ئىچكى ئۆلكە-
لەردە داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ، راۋاجلىنىپ، كىشىلەر-
نىڭ قەدىرلەپ ئىستېمال قىلىشىغا ئېرىشىپ كەلگەن.
چىڭ دەۋرىگە دائىر تارىخىي خاتىرىلەردە تۇتماچنىڭ
بەزىدە «مۇشۇك قۇلقى» (猫耳杂) دەپ ئاتالغان.
لىقى تىلغا ئېلىنغان. تۇتماچنىڭ نېمە ئۈچۈن «مۇشۇك
قۇلقى» دەپ ئاتىلىشىدا مۇنداق بىر رىۋايەت توقۇلغان:
بىر قېتىم پادىشاھ چىيەنلۇڭ جەنۇب تەرەپكە بېرىپ
خاھجۇنى ساياھەت قىلىۋاتقاندا، ئازراق سوغۇق تېگىپ
توڭلىغان ھەم چۆپ ئاش ئىچكۈسى كەلگەن. شۇنىڭ
بىلەن ئۇ ئولتۇرغان كېمىنىڭ خوجايىنى ئۆز قىزىنى
دەرھال چۆپ ئاش ئېتىشكە بۇيرۇغان ۋە ئۇ قىز پادى-
شاھنى ياخشى كۈتۈش ئۈچۈن دەرھال چۆپ ئاش (-
تۇتماچ) ئەتكەن. چىيەنلۇڭ چۆپ ئېشىنى ئىچىپ ھۇ-
زۇرلىنىپ، مەجەزى ياخشى بولۇپ قالغان ھەم ئۇ بۇ
قىزدىن بۇ ئائامنىڭ نېمە دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى سورد-
غان. شۇ ئەسنادا قىز خىجىل بولۇپ، جىددىيلىشىپ
تۇرغاندا، ئالدىدا بىر مۇشۇكنىڭ مياڭلىقىنى كۆرگەن
ھەم دەرھال ئۇنىڭغا قاراپ «مۇشۇك قۇلقى» دەپ
جاۋاب بەرگەن، شۇنىڭدىن باشلاپ تۇتماچنىڭ نامى
«مۇشۇك قۇلقى» بولۇپ قالغانىمىش ②۷ .

دىيارىمىزدا بولسا، تۇتماچ يەنى چۆپ قەدىمكى
دەۋرلەردىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە ئىستېمال قىلىنىپ
كەلدى ۋە دەۋر تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ئۇنىڭ تۈرىمۇ
كۆپەيدى. ھازىرقى كۈندە نارىن چۆپ، ئۆكۈز تىلى،
ئاتۇش چۆپى، ياغلىما چۆپ، قايماق چۆپ، قولداما،
يىمىرما قاتارلىق ناملار بىلەن ئاتىلىۋاتقان ھەرخىل
چۆپلەر ئەنە شۇ ئىسكەندەر زۇلقەرنەين زامانىسىدىكى

M
I
R
A
S

«تۇتماچ» تىن تەرەققىي قىلىپ كەلگەن چۆپلەر ئىكەنلىكى شۈبھىسىز. ئىزاھاتلار

① ۋۇ جېن: «شىنجاڭنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى بىر نەچچە ئورۇندىكى يېڭى تاشقورال دەۋرىگە تەۋە ئىزلار»، «ئارخېئولوگىيە» 1964 - يىلى 7 - سانغا قاراڭ.

② شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئورنى: «كۆنچى دەرياسى بويىدىكى گۇمۇگۇ قەدىمىي قەبرىستانلىقىنى قېزىش ۋە دەسلەپكى تەتقىقات»، «شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى - ئارخېئولوگىيە خىزمىتىدىكى يېڭى ھادىسىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 - يىلى خەنزۇچە نەشرىگە قاراڭ.

③ «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 1986 - يىلى 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىكى سانىغا قاراڭ.

④ ئابلىز مۇھەممەد سايرامى: «قەدىمكى ئۇيغۇر ئائىلىلىرىغا ئائىت ئارخېئولوگىيەلىك مەلۇماتلار»، «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1993 - يىلى 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىكى سانىدا دېگەن ماقالىسىگە قاراڭ.

⑤ مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 1 - توم 590 - ، 591 - بەتلەر، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىلىدىكى ئۇيغۇرچە نەشرىگە قاراڭ.

⑥ قۇربان ۋەلى: «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز»، 212 - بەتكە قاراڭ.

⑦ «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى لۇغىتى»، 1989 - يىلى 10 - ئاي، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى ئۇيغۇرچە نەشرىگە قاراڭ.

⑧ «تۈرك سۆزلۈكى ئوكيانۇسى»، 1974 - يىلى ئىستامبول تۈركچە نەشرىگە قاراڭ.

⑨ «تۈرك تىلى - ئىنگلىز تىلى لۇغىتى»، 1974 - يىلى نەشرىگە قاراڭ.

⑩ ف. ستېئېن گاس: «پارسچە - ئىنگلىزچە چوڭ لۇغەت»، 1892 - يىلى لوندون، ئىنگلىزچە نەشرىگە قاراڭ.

⑪ ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن: «ئۇيغۇر مۇقام خەزىنىسى»، 79 - بەتكە قاراڭ.

⑬ ، ⑫ ئابلىز مۇھەممەد سايرامى: «يۇرتىمىزدىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە تارقالغان دورا ئەشپالىرى» («خوتەن تېببىي ئالىي تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 1997 - يىلى 2 - ، 3 - ، 4 - سانلىرى بىلەن 1998 - يىللىق 1 - سانلىرىدا) دېگەن ماقالىسىگە قاراڭ.

⑭ لىك خۇ: «خەن، تاڭ دەۋرىنىڭ يېپەك - ئىچمەك مەدەنىيەت تارىخى»، 73 - ، 74 - بەتلەر، بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1995 - يىلى 2 - سان 66 - بەتكە قاراڭ.

ۋېرسىيىسى نەشرىياتى، 1998 - يىلى خەنزۇچە نەشرىگە قاراڭ. ⑮ لاۋفېر (ئامېرىكا): «جۇڭگو - ئىران توغرىسىدا»، 1964 - يىلى 1 - ئاي، شائۇۋ باسماخانىسى خەنزۇچە نەشرىگە قاراڭ.

⑯ گۇباۋ: «جۇڭخۇا مىللەتلەرنىڭ ئومۇمىيلىقى توغرىسىدا»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، ئۇيغۇرچە، 1985 - يىلى 3 - سان، 50 - بەتكە قاراڭ.

⑰ ۋاڭ زىخۇي: «سۈي، تاڭ، بەش دەۋرىدىكى ئاشپەزلىك تارىخى تىزىملىرى»، 1991 - يىلى شەنشى پەن - تېخنىكا نەشرىياتى خەنزۇچە نەشرىگە قاراڭ.

⑱ ، ⑲ ئابلىز مۇھەممەد سايرامى: «تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە پايتەخت چاغئەندە شەكىللەنگەن ئۇيغۇر مەھەللىلىرى» («شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى سانىدا)، «ئۇيغۇرلارنىڭ تاڭ سۇلالىسى پايتەختى چاغئەندىكى سودا - تىجارىتى»، «شىنجاڭ يېزا - بازار پۇل - مۇئامىلىسى» 1998 - يىللىق 1 - ، 3 - ، 4 - سانلىرىدا) ۋە «ئۇيغۇرلارنىڭ يېپەك - ئىچمەك مەدەنىيىتى»، («ئاسىيا كىنىدىكى گېزىتى» نىڭ 1994 - يىلى 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىكى سانىدا) قاتارلىق ماقالىلىرىگە قاراڭ.

⑳ ئابلىز مۇھەممەد سايرامى: «يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن ئۇيغۇر ئەدىبلىرى» ناملىق كىتابىغا قاراڭ. 1991 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى، 185 - ، 189 - بەتلەر.

㉑ ، ㉒ ئابلىز مۇھەممەد سايرامنىڭ يۇقىرىقى كىتابىدىكى قوسقۇي تونۇشتۇرۇلغان ماقالىسىگە ۋە «يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە پايتەخت بېيجىڭدا شەكىللەنگەن ئۇيغۇر مەھەللىسى»، («ئۇيغۇر رۇمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 1994 - يىلى 5 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىكى سانىدا) دېگەن ماقالىسىگە قاراڭ.

㉓ «تۇرالغۇدا مۇقەررەر ئىشلىنىدىغان ئىش تۈرى ئومۇمىي توپلىمى»، چۆلۈكتۈك ئىزاھلاپ نەشرىگە تەييارلانغان نۇسخىسى، 1986 - يىلى 10 - ئاي، جۇڭگو سودا نەشرىياتى خەنزۇچە نەشرىگە قاراڭ.

㉔ ، ㉕ قوسقۇي: «تائام تەييارلاش دەستۇرى»، لى جۇنفاڭ ئىزاھلاپ نەشرىگە تەييارلانغان نۇسخىسى، 1988 - يىلى 2 - ئاي، جۇڭگو سودا نەشرىياتى خەنزۇچە نەشرىگە قاراڭ.

㉖ شاۋ تىيەنيۇڭ (ياپونىيە): «جۇڭگو يېپەكلىكلەر تارىخى ھەققىدە تەتقىقات»، گاۋ گۈيلىن تەرجىمىسى، 1987 - يىلى 1 - ئاي، جۇڭگو سودا نەشرىياتى خەنزۇچە نەشرىگە قاراڭ.

㉗ «خۇيزۇ تەتقىقاتى»، 1995 - يىلى 2 - سان 66 - بەتكە قاراڭ.

«مۇھەررىرى: خۇرسەئىي مەھمۇت»

ئۇيغۇرلارنىڭ قەۋرە مەدەنىيىتى ھەققىدە

غالب: خوجىئاپىدۇللا

M
I
R
A
S

كېسەكلىرى بىلەن ياكى ۋاپات بولغۇچىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان بۇيۇملىرى بىلەن دەپنە قىلاتتى. ھەتتا بەزىلەر ئەينى دەۋرنىڭ تەبىئەت ھادىسىلىرى ۋە تۇرمۇش ھادىسىلىرى سىزىلغان رەسىملەر ھەمدە تۈرلۈك قول ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرى، دېھقانچىلىق بۇيۇملىرى قا- تارلىقلار بىلەن بىللە دەپنە قىلىنغان، بۇ خىل بۇيۇملار ئۇيغۇرلار ياشاپ ئۆتكەن ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەرنىڭ مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئۇزاقتىن بۇيان، ئارخېئولوگىلار مەدەنىيەت ئىزلىرىد- مىزنى ئاۋام خەلققە نامايان قىلىشتا، قەدىمكى قەبرىلەرنى ئارخېئولوگىيىلىك قېدىرىپ تەكشۈرۈش ئارقىلىقىمۇ يورۇ- تۇپ كەلدى. ئۇيغۇرلارنىڭ كونا تاش قورال دەۋرى، يېڭى تاش قورال دەۋرى، بۇددىزم دەۋرى ۋە ئىسلامىيەت دەۋ- رىگە ئائىت مەدەنىيەت ئىزلىرىنى يورۇتۇشتا كۆپىنچە قە- دىمىي قەبرىلەردىن قېزىۋېلىنغان مەدەنىي يادىكارلىقلارغا مۇراجىئەت قىلىندى. بىزنىڭ نۇرغۇن مەدەنىيەت ئىزلىرىد- مىز ھېلىمۇ قەدىمكى قەبرىلەردە كۆمۈلۈپ ياتماقتا.

ئۇيغۇرلار ئىسلامىيەت دەۋرىگە كەلگەندە، مېيىتىنى

ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ ئۆزلىرىنىڭ تۈرلۈك مە- دەنىيەت ئىزلىرىنى قەبرىلەر ئارقىلىقىمۇ ئىپادىلەپ كە- لگەن. ئۇيغۇرلار يىراق قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە، مەيلى كۆپ خۇدالىق دەۋرىدە بولسۇن، ياكى بۇددا دىنى دەۋرىدە بولسۇن ۋە ياكى ئىسلامىيەت دەۋرىدە بولسۇن، جەسەتنى تۇپراققا كۆمۈشكە ئادەتلەنگەن.

مىللىتىمىزنىڭ بۇ خىل ئۆرپ - ئادىتى نۇرغۇن مىل- لەتلەر بىلەن پەرقلىنىدۇ. ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان ھەر- قايسى جايلارنىڭ ھەممىسىدە بەلگىلىك قەبرىستانلىق بولسۇن. ئۇيغۇر قەبرىستانلىقلىرى كۆپىنچە تاغ باغرىدە- رىغا، ئەگەر تاغ يىراق بولسا يول بويلىرىغا، ئەل يۇرتقا يىراقمۇ ئەمەس، يېقىنمۇ ئەمەس جايلارغا ئورۇنلاشتۇ- رۇلغان قەبرىستانلىققا مېيىتىنى ئورۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەر دەپ ئايرىماي قويىدۇ. ئۇيغۇرلار قەبرىستانلىق- لارنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ، يول ياساش، كۆ- چەت تىكىش ۋە قەبرىلەرنى رەتلىك قاتۇرۇش قاتارلىق ياخشى ئادەتلەرنى تاكى ھازىرغىچە ساقلاپ كەلمەكتە.

ئۇيغۇرلار ئىسلامىيەت دەۋرىدىن بۇرۇن، مېيىتىنى

كېچەكلەرى بىلەن قويمايدىغان بولدى. بەلكى ئۇنى پاكىز يۇيۇپ - تاراپ ئاق كېپەنگە ئوراپ يەرلىككە قويدىغان بولدى. بۇنىڭ مەنىسى «ئادەم بۇ دۇنياغا قانداق كەلگەن بولسا شۇنداق كەتسۇن»، «ئادەم ئەسلىي تۇپراقتىن كەلگەن يەنە تۇپراققا كېتىۋاتىدۇ» دېگەنلىك بولۇپ، تەبىئەت دۇنياسى بىلەن جانلىقلارنىڭ تەبىئىي قانۇنىيىتىگە ھۆرمەت قىلىنغان.

ئۇيغۇرلار ۋاپات بولغۇچىنىڭ ھايات چېغىدا نېمە ئىش قىلىشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنى ئىززەت ھۆرمىتى بىلەن دەپنە قىلىشنى بىر خىل ئېسىل پەزىلەت دەپ قارايدۇ. ۋاپات بولغۇچىنىڭ يامان كېيىنى قىلىشتىن پەرھىز قىلىدۇ. ۋاپات بولغۇچى ھايات چېغىدا بەزى يامان ئىشلارنى قىلىپ قويغان بولسىمۇ، ئۇنى ئەپۋ قىلىپ، ئىززىتى بىلەن دەپنە قىلىش بىر خىل ئىجتىمائىي ئادەتكە ئايلانغان. ئۇيغۇرلار «بۇ دۇنيادا ئازمايدىغان، خاتالىق ئۆتكۈزۈۋالمايدىغان ئادەم بولمايدۇ» دېگەن ھەقىقەتنى چوڭقۇر چۈشەنگەن. ئۇيغۇرلار ۋاپات بولغۇچىنى «مەرھۇم»، دەپ ئاتايدۇ. ۋاپات بولغۇچىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۇنىڭ تاۋۇتى جامائەت تەرىپىدىن تاكى قەبرىستانلىققىچە كۆتۈرۈپ ئاپىرىش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئۇيغۇرلار مەيلى ئۆزى تونۇسۇن ياكى تونۇمسۇن، بەزى قول ئىلكىدە يۇل يوق كىشىلەرنى جامائەت پۇل چىقىرىپ خالىس دەپنە قىلىشنى بىر خىل ئېسىل ئەخلاق دەپ قارايدۇ. بىز بۇنىڭدىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئادەمگەرچىلىككە، ئىنسانپەرۋەرلىك روھىغا باي بىر مىللەت ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلالايمىز.

ئۇيغۇر قەبرىلىرىنىڭ قاتۇرۇلۇشى باشقا مىللەتلەرنىڭ قەبرى قاتۇرۇشى ئادەتلىرى بىلەن ناھايىتى روشەن پەرقلىنىدۇ. ئۇيغۇر قەبرىلىرىگە، مىللىتىمىزنىڭ يىراق قەدىمكى زامان دەۋرلەردىكى ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش، گۈزەللىك قاراشلىرى ۋە ئۆزىگە خاس مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكلىرى سىغدۇرۇلگەن.

ئۇيغۇرلار مەرھۇملارنىڭ قەبرىسىنى قاتۇرغاندا، قەبرىستانلىقنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشىگە، رەت تەرتىپىگە ھۆرمەت قىلىدۇ. ئۇيغۇر قەبرىستانلىقىنىڭ ھەر قاندىقىغا خېلى كەڭلىكتە بىر مۇكەممەل يول ئېلىنىدۇ. قەبرىلەرنىڭ ئارىلىقىمۇ ئادەم ماڭالىغىدەك يول قويۇلىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئاۋام خەلق مەرھۇملارنىڭ روھىنى يات ئېتىپ تۇرۇشىغا قۇلايلىق يارىتىلىدۇ.

ئۇيغۇر قەبرىلىرىنى يىراقتىن قاراپلا قايىسىنىڭ ئەر،

قايىسىنىڭ ئايال، قايىسىنىڭ ياشانغان كىشى، قايىسىنىڭ كىچىك بالا ئىكەنلىكىنى بىر قاراپلا پەرقلىنىدۇ. گىلى بولىدۇ. ئۇيغۇر قەبرىلىرىدىكى بۇ خىل ئالاھىدىلىك، قومۇل، تۇرپان قەبرىستانلىقلىرىدا ناھايىتى گەۋدەلىك ئىپادىلەنگەن. ئۇيغۇرلار ئادەتتە ئەرلەرنىڭ قەبرىسىنى ئىككى پەلەمپەي قىلىپ، ئۇنىڭ ئۈستى تۇلۇق شەكىلدە قاتۇرۇلىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى، بىرىنچى پەلەمپەي خامانى، ئىككىنچى پەلەمپەي خامان ئۈستىگە يېيىتىلغان بۇغداي پاخىلىنى، ھەممىنىڭ ئۈستىدىكى بۇغداي تېپىدىغان تۇلۇقنى بىلدۈرىدۇ. بۇ بولسا ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ ئاساسلىق تالا ئىشىنى قىلىدىغانلىقىنى، دېھقانچىلىق تۈرۈمۈشىدىكى ئېغىر ئىشلارنى قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇرلار ئادەتتە ئاياللارنىڭ قەبرىسىنى ئۈچ پەلەمپەي قىلىپ قاتۇرىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى: بىرىنچى پەلەمپەي ھويلا - ئاراملارغا سېلىنىدىغان سۇپىنى، ئىككىنچى پەلەمپەي سۇپىنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان سۇپىنى، ئۈچىنچى پەلەمپەي سۇپى ئۈستىگە قويۇلغان ئاشتاختىنى، ئەڭ ئۈستىدىكى ئاشتاختىنىڭ ئۈستىگە قويۇلغان نوغۇچى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئاساسلىق ھويلا - ئارام، ئۆي ئىشىنى قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇرلار ياشانغان كىشىلەرنىڭ قەبرىسىنى باشقا قەبرىلەرگە قارىغاندا چوڭراق قىلىپ قاتۇرىدۇ. نارەسە دىلەرنىڭ قەبرىسى نىسبەتەن كىچىكرەك قىلىپ قاتۇرىدۇ. بوۋاقلارنىڭ قەبرىسى تېخىمۇ كىچىك قىلىپ قاتۇرىلىدۇ. بۇنداق قەبرىلەرنىڭ تۇلۇقىنىڭ ئۈستىگە بوۋاق شەكىلدە ھەيكەل قاتۇرۇپ قويغان ئەھۋاللارمۇ بار. ئۇنىڭدىن باشقا بەزىلەرنىڭ يۇرت ئىچىدىكى ئىناۋىتى، سا-لاھىيىتى ۋە ئىقتىسادىغا قاراپ گۈمبەز قاتۇرىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

بىز بۇلاردىن مىللىتىمىزنىڭ قەدىمكى زاماندىن تارتىپ ئەر - ئايال ئىشىنىڭ بىر - بىرى بىلەن روشەن پەرقلىنىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا قەبرىلەرنىڭ قاتۇرۇلۇشى ئۇلارنىڭ دېھقانچىلىق تۇرمۇشى بىلەن شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئېستېتىك قاراشلىرى ۋە گۈزەل ئارزۇ - ئارمانلىرى بىلەن ناھايىتى زىچ مۇناسىۋىتى بارلىقىنى چوڭقۇر چۈشىنىشەلەيمىز.

ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ قەبرىستانلىقنى بىر خىل مۇقەددەس جاي دەپ قارايدۇ. قەبرىستانلىقلارغا دەرەخ تىكىپ باغۇ - بوستانلىق قىلىشنى خاسىيەتلىك ئىش دەپ

تۇتۇش ئىدى (ھېلىھەم تۇرپان - قومۇل خەلقلىرى ئارد- سىدا، قەبرىگە دەرەخ تىكىلمىگەن بولسا، مەرھۇمنىڭ بېشى ئاپتاپتا قاپتۇ، دەپ ئېغىر كۆرىدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇت).

يېقىنقى يىللاردا قاتۇرۇلۇۋاتقان قەبرىلەرنىڭ كۆپىد- چىسى تەرتىپسىز، قالايمىقان، ئەر - ئايال، چوڭ - كى- چىكىنىڭ پەرقى يوق. ئۈرۈمچىدىكى گۈلساي قەبرىستان- دىمىدا ھازىر قاتۇرۇلۇۋاتقان قەبرىلەرگە قارايدىغان بول- ساق، ھەممىسىگە بىر خىل چېرتىۋۇز سىزىلىپ، شەكلىنىڭ ئويۇخشاش قاتۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. ئەمەل- يەتتە بۇ قەبرىلەرنى قاتۇرۇشتا، مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە سەل قارالغان. تۇرپان، قومۇل قەبرىستان- دىمىدا، جەسەتنى لەھەتكە قويۇپ بولغاندىن كېيىن، دەرھال كېسەك بىلەن قوپۇرۇپ، ئۈستىنى سامانلىق لاي بىلەن پۇختا سېپىۋېتىدۇ. بۇنىڭدىكى مەقسەت ئىت، مۇ- شۇك، يىلان - چاپان، قۇرت - قوڭغۇزلارنىڭ لەھەتكە كىرىپ جەسەتكە خېمىخەتەر يەتكۈزۈپ قويماستىكى، بې- جىرىم تۇرۇشى كۆزدە تۇتۇلغان. ئادەم بۇ دۇنياغا قانداق كەلگەن بولسا، ئۇ دۇنيادىمۇ شۇنداق ياتسۇن دېگەن قا- راش ئالغا سۇرۇلۇپ، مەرھۇمغا ئىنسانپەرۋەرلىك ھېس- سىيات، چوڭقۇر مۇھەببەت بىلدۈرۈلگەن. بۇنىڭ ئۈچۈن تۇرپان، قومۇل قەبرىستانلىقلىرىدىكى قەدىمكى جەسەتلەر ناھايىتى بېجىرىم ۋە پۇختا ساقلانغان. ئەمما ئۈرۈمچى- دىكى گۈلساي قەبرىستانلىقىدا، مۇتلەپ كۆپ ساندىكى قەبرىلەردە لەھەتنىڭ ئاغزىنى كېسەك بىلەن قوپۇرۇپ قويۇپلا سېپىماي توپا تۆكۈۋېتىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇمۇ مىللىتىمىزنىڭ قەبرە مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە توغرا ۋا- رىسلىق قىلىنمىغانلىقىنىڭ مۇھىم بەلگىلىرىنىڭ بىرى بو- لۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى، قەبرە قاتۇرۇشۇمۇ بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى بولۇپ، ئۇ بىر مىللەتنىڭ ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. قەبرە قاتۇرۇشتا مىللىتىمىزنىڭ قەدىمدىن بۇيان ئىزچىل ۋارىسلىق قىلىپ كېلىۋاتقان ئېسىل ئەنئە- نىلىرىگە ھۆرمەت قىلىشىمىز ئىنتايىن زۆرۈر. ئۇيغۇرلار- نىڭ قەبرە مەدەنىيىتىمۇ مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت بايلى- قىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى بولۇپ، بۇ ھەقتە تەتقىقاتلارنى قانات يايدۇرۇش ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئادىبىس: قوراللىق ساقچى قىسىم ئۈرۈمچى كوماندىرلار مەك- تىپى مەدەنىيەت كاپىدىراسى

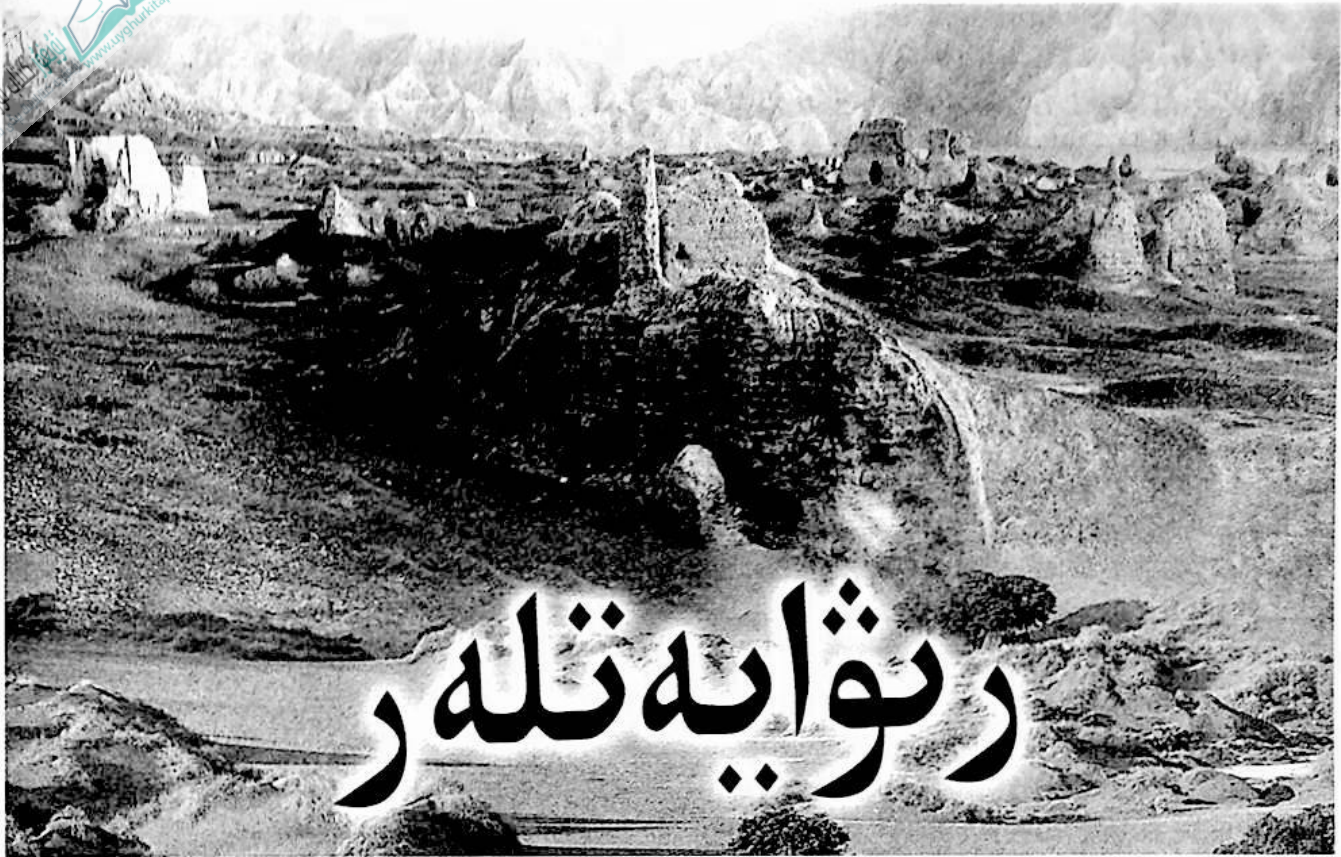
مۇھەررىرى: نۇرئىسا باقى

قارايدۇ. يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بىرەر قەبرىستانلىقنى كۆرسە ئۇنىڭغا قاراپ دۇئا قىلىپ، ئۆزىنىڭ ياخشى تىل- كىنى ئىپادىلەيدۇ. قەبرىلەرگە قولنى سانچىپ سۆزلەش- تىن، قالايمىقان چاقچاق قىلىشتىن، ناخشا ئېيتىشتىن، قەبرىستانلىقنىڭ قەشىدا ئىسپىرتلىق ئىچمىلىكلەرنى ئى- چىشتىن، تاماكا چېكىشتىن، قەبرىستانلىقتا ئۆزئارا سوقۇ- شۇپ تىللىشىشتىن، قەبرىگە قاراپ سېيىشتىن پەرھىز قىلىدۇ

ئۇيغۇرلار ھېيت - بايراملاردا ئۆزلىرىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ، قوۋم - قېرىنداشلىرىنىڭ، مەشھۇر ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ، مىللىتىمىزدىن چىققان مەشھۇر قەھرىمان- لارنىڭ قەبرىسىنى يوقلاشنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ. قەب- رىستانلىققا چىققاندا ئۇلارنى پاكىز سۇيۇرۇپ تازىلاپ، ئۈستىگە دان چېچىپ قويدۇ. قول كۆتۈرۈپ چوڭقۇر سۈكۈتتە دۇئا قىلىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى ئۆزلىرى يوقلاپ كېلەلمىگەن ۋاقىتتا، ئۇچار قۇشلارنىڭ يوقلاپ تۇرۇشىنى ئۇمىد قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ مەرھۇملارغا بولغان چوڭقۇر سېغىنىشىنى، گۈزەل ئەسلىمىلىرىنى ۋە مۇقەددەس تىلەكلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەجدادلارنىڭ رو- ھىنى ئەسلىپ، ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىغا ۋە تۇرمۇشىغا بەخت تىلەيدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ خىل ئېسىل ئادىتى، ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئىتتىپاقىنى كۈچەيتىدۇ. ئۇرۇق - تۇغقان، قوۋم - قېرىنداشلار ئارا ئىناقلىق، مېھرىبانلىق، ئىنسانىي مۇھەببەتنى كۈچەيتىپ، ئائىلىگە بەرىكەت، تۇرمۇشقا گۈزەللىك بېغىشلايدۇ. ئەۋلادلارنىڭ دىلىغا ئىنساپ ئاتا قىلىدۇ.

ئۇيغۇر قەبرىستانلىقلىرى قەدىمدىن بۇيان تۈزۈلۈشى ۋە ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن باشقا مىللەت قەب- رىستانلىقلىرىدىن پەرقلىنىپ، نۇرغۇن مەدەنىيەت مەز- مۇنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ھازىر قايتا نەزەر سالىدىغان بولساق، نۇرغۇن يېتەرسىز تەرەپ- لەرنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالايمىز.

ئالدى بىلەن بىز كۆكەرتىشنى ياخشى قىلالمىدۇق. بىزنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكى قەبرىستانلىقلىرىمىز دەل - دەرخسىز قاقاسلىقتا تۇرماقتا. مىللىتىمىزنىڭ قە- دىمدىن تارتىپ قەبرىنى قاتۇرۇپ بولۇپلا دەرەخ تىكىپ قويدىغان ياخشى ئادىتى بار ئىدى. بۇنىڭدىكى مەقسەت، بىر تەرەپتىن مەرھۇمنىڭ بېشىنى ئاپتاپتا قويماستىكى، بۇ ئارقىلىق مەرھۇمغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش، يەنە بىر تەرەپ- تىن قەبرىستانلىقنىڭ مۇھىتىنى گۈزەللەشتۈرۈپ، زىيا- رەتكارلارنىڭ ئېستېتىك ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى نەزەردە

رېۋايەتلەر

20055

دولان ھەققىدە رېۋايەت

دولان خەلقى مەكت، مارالبېشىنى ئاساس قىلغان بو- لۇپ، يەكەن دەرياسى، تارىم دەرياسىنى بويلاپ، يەكەن- نىڭ «تاسقۇما»، قاغىلىقنىڭ «جاڭگىلەسكى» دېگەن يې- رىدىن ئاقسۇنىڭ «ئاۋات»، «ئايكۆل»، «قاراتال» دىن بۇگۈر، لوپنۇر، تاكى قومۇل ۋادىلىرىغىچە تارقىلىپ ئول- تۇراقلاشقان.

رېۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە: دولان خەلقى تەكلىماكان باغرىدىكى قۇملۇق، چۆل - جەزىرىلەردە ياشىغاچ «دو- لان» سۆزى «دالا» دېگەن سۆزدىن ئۆزگەرگەن دېيىل- سە، يەنە بىر رېۋايەتتە «دالان» سۆزىدىن كېلىپ چىققان دېيىلگەن. يەنە بەزىلەر رېۋايەت قىلىپ «دولان» دېگەن سۆز موڭغۇلچە «دولو»، «داۋالا» («يەتتە») دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان، دېيىشىدىكەن. يەنە بەزى رېۋا- يەتلەردە «دولانغۇت» قەبىلىسىدىن، «دولانگېت»، «تۇران» دېگەن سۆزنىڭ بۇزۇپ ئېيتىلىشىدىن كېلىپ چىققان، دېيىشمەكتە.

دولان خەلقى چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق، دېھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولۇپ، قە- دىمكى زامانلاردا ئاساسەن ئوۋچىلىق، بېلىقچىلىق بىلەن ھايات كەچۈرگەنىكەن، ئۇلارنىڭ مازار - ماشايخىلارغا بولغان ئېتىقادى ناھايىتى كۈچلۈك. قانداق مازار بولۇ-

شىدىن قەتئىينەزەر، ھەممىنى ئۇلۇغلايدۇ. بولۇپمۇ «ئوردا خېنىم»، «قىزىلجى خېنىم»، «تاباق ئاتتى ما- زار»، «قوبۇلۇق ئاتام» قاتارلىق مازارلارغا بەكرەك تا- ۋاپ قىلىدۇ.

ئات - ئېشەك مىنىپ «تاباق ئاتتى مازار» ① دىن ئۆتكەن دولانلار ئاتايتەن تاياق ئېتىپ مازارغا بولغان ئېتىقادىنى ئىپادىلەيدىكەن. باشقا يۇرتتىن بۇ جايغا كەل- گەن كىشىلەر ئۇلارنىڭ بۇ ئادىتىنى كۆرۈپ «ئاچا توغ- راقنى كۆرۈپ مازار غوجام دېگەن دولان، قاشقا توڭگۇزنى كۆرۈپ مېنىڭ كالام دېگەن دولان» دەپ قوشاققا قاتقا- نىكەن.

دولان خەلقى سەنئەت سۆيەر، ناخشا - ئۇسسۇل، مەشرەپكە ئامراق خەلق. سىرتتىن مېھمان كەلسە قوي سويۇپ «ئۇچا» تارتىپ كاتتا زىياپەت تەييارلاپ «دولان مەشرىپى» ئۆتكۈزۈپ مېھمان قىلىدۇ.

بىر كۈنى دولاندىكى ھەزىلكەش قوشاقچى بايچەك باينىڭ ئۆيىگە مېھمان كەپتۇ. ئۆي ئىگىسى لەيلىخان مېھماننى كۆرۈپ بايچەك بايغا:

ئۆيگە مېھمان كەپتۇ،
ئاش ئېتەيمۇ بەگچەك؟
نان ياقايمۇ بەگچەك؟
كاۋاپ ئېتەيمۇ بەگچەك؟

دەپ سورايتۇ. بايچەك باي ئايالغا:
قارا قوينى سويايلى،
گۆش سېلىپ خولۇپ ئەت.
قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل،
خۇدايىم بەرگەن لەيلەك.

دەپ جاۋاب بېرىپتۇ، بۇ قوشاقنى ئاڭلىغان مېھمانلار
ئۇلارنىڭ ئۇستا قوشاقچى ئىكەنلىكىگە ھەم مېھماندوست
ئىكەنلىكىگە قايىل بولۇشۇپتۇ.
ئېيتىپ بەرگۈچى: مەكت ناھىيىسىدىن مۇھەممەد
تۇردى.

غوجاھاشمىخان ھەققىدە رىۋايەت

دولان خەلقى «بىزنىڭ ئاتا - بوۋىمىز دەرۋىتتىن
كەلگەن» دەپ رىۋايەت قىلىشىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىشىچە قەدىمكى زاماندا يەكەن دەريا -
سنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىدا بۈك - باراقسان توغراقلىق، چى -
خانلىق، يۇلغۇنلۇق ئۆسكەن بولۇپ يەرلىرى ئىنتايىن
مۇنبەت، سۇلىرى ئەلۋەك، ياۋايى ھايۋانلار ناھايىتى كۆپ
ئىكەن. «دەرۋىت» دېگەن جايدىن غوجا ھاشمىخان ئى -
سىملىك بىر كىشى نۇرغۇن كىشىلەرنى باشلاپ بۇ يۇرتقا
ئوۋ قىلىشقا كەپتۇ.

ئوۋچىلار غوجا ھاشمىخاننىڭ باشچىلىقىدا جاڭگال،
توغراقلىق، چىغانلىق، يۇلغۇنلۇقلارنى ئارىلاپ ئوۋ قى -
لىپتۇ. ئوۋ قىلغاندىمۇ مول قىلىپتۇ. ئوۋ قىلغان ياۋايى
ھايۋانلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ئۇلار مىنىپ كەلگەن ئاتلىرى
كۆتۈرەلمەي قاپتۇ. بۇ يەرنىڭ ئوۋچىلىق ۋە دېھقانچىلىققا
باپ كېلىدىغان مول تەبىئىي شارائىتىغا قاراپ قايتىپ كە -
تىشكە كۆزى قىيمىغان بىرقانچە ئون «دەرۋىت» لىك
ئوۋچىلار مۇشۇ زېمىندا ئولتۇراقلىشىپ قېلىشقا غوجا ھا -
شمىخاندىن ئىجازەت ئېلىپ، گەمە كولاپ ئولتۇراقلىشىپ
قاپتۇ، غوجاھاشمىخان بىر قىسىم ئوۋچىلارنى ئېلىپ قايتىپ
كېتىپتۇ.

ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئوۋچىلار توغراق، چىغان،
يۇلغۇنلارنى كېسىپ بىنەم ئېچىپتۇ. ئۆستەك چىپىپ دەر -
يادىن سۇ باشلاپ كېلىپ يەرلەرنى سۇغىرىپتۇ. ئېلىپ
كەلگەن ئوزۇق - تۈلۈكلەر ئىچىدە ئاز - تولا بۇغداي بار
ئىكەن، بۇغداينى يەتكەن يەرلەرگە چېچىپ بۇغداي تې -
رىپتۇ. كېيىنچە بۇ جاينىڭ ئىسمى «ئوي بۇغداي» ②
دەپ ئاتىلىپتۇ، يەنە بىر يىلى غوجاھاشمىخان يەنە نۇرغۇن

ئوۋچىلارنى باشلاپ كېلىپ ئوۋ قىپتۇ. بۇ قېتىم نۇرغۇن
بۇغداي، قوناق، كېۋەز، چامغۇر قاتارلىق زىرائەت ئو -
رۇقلىرىنى ئېلىپ كەلگەنىكەن، يەرلەرگە ئۇرۇق چېچىپ
دېھقانچىلىق قىلىپتۇ، دەرياغا يېقىن بىر جايدا چامغۇر نا -
ھايىتى ئوخشىغانىكەن، بۇ جاينىڭ ئىسمى «چامغۇر -
لۇق» ③ قوبۇپتۇ. يەنە بىر جايدا كېۋەز تېرىغانىكەن،
كېۋەز مايىلىرى ئوخشاپ، پاختىدىن پاتمان - پاتمان
ھوسۇل ئاپتۇ، بۇ جاينىڭ ئىسمى «پاختىلىق» دەپ
ئاتاپتۇ.

ئەسلىدىنمۇ بۇ يۇرتتا نۇرغۇن ئادەملەر بولۇپ،
ئۇلارمۇ چارۋا باقىدىكەن. ئوۋچىلىق، بېلىقچىلىق بىلەن
تىرىكچىلىك قىلىدىكەن، ناخشا - ئۇسسۇل، مەشرەپكە
ئامراق ئىكەن، ھەر كۈنى مەشرەپ بولۇپ تۇرىدىكەن،
لېكىن دېھقانچىلىق قىلىشنى بىلمەيدىكەن، ئاشلىق ئىزدە -
تايىن قىس ئىكەن. ئۇلار غوجاھاشمىخاننىڭ يېتەكچىلى -
كىدە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ، باغۋەنچىلىك ۋە
قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپتۇ. يىللار
ئۆتۈپ بۇ يۇرت ناھايىتى ئاۋاتلىشىپتۇ، سىرتتىن كېلىپ
ئولتۇراقلىشىدىغانلار كۆپىيىپتۇ، ئاستا - ئاستا كىچىك
بازارلار پەيدا بوپتۇ. سودا - سېتىق، ئېلىم - سېتىم
ئىشلىرى راۋاجلىنىپ خەلقنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن پارا -
ۋانلىشىپتۇ، بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرگەن خەلق غوجا
ھاشمىخاندىن رازى بوپتۇ.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن غوجا ھاشمىخان قې -
رىپ - مۇكچىسىپ ھالىدىن كېتىپتۇ. بىر كۈنى غوجاھا -
شمىخاننىڭ يۇرتى «دەرۋىت» دىكى ئۇرۇق - تۇغقانلى -
رى چۈشكە كىرىپتۇ. يۇرتىنى، يۇرتتىكى ئۇرۇق -
تۇغقانلىرىنى، دوست - بۇرادەرلىرىنى سېغىنغان غوجا -
ھاشمىخان سەبەر تەييارلىققا كىرىپتۇ. يۇرتتىكى
خەلق غوجاھاشمىخاننىڭ قايتىپ كېتىشىگە چىدىماي
ئالدىنى توسۇپ يالۋۇرۇپتۇ. غوجاھاشمىخان خەلققە تە -
سەللى بېرىپ، يۇرتىغا بېرىپ يەنە كېلىدىغانلىقىنى ئېي -
تىپتۇ. يۇرت بېگى:

— غوجا ھاشمىخان، بۇ يۇرتقا كېلىپ پۇقرالارغا كۆپ
ئاتىدارچىلىق قىلغان ئىدىلە، ئەمدى كەتسە قاچان قايتىپ
كىلەرلا؟ يۇرت ئۆزلىرىگە بەكمۇ ئېھتىياجلىق ئى -
دى — دەپ سورايتۇ.

غوجاھاشمىخان يۇرت خەلقىگە پەقەت چىدىماي:
— مەن كەتكەندىن كېيىن يولۇمغا قاراڭلار، قۇم

M
I
R
A
S

چېچەكلىگەندە، تۆگە قۇيرۇقى يەرگە يەتكەندە، قوينىڭ دۈمبىسىدە قۇشقاچ ئۇۋىلىغاندا قايتىپ كېلىمەن،— دەپ جاۋاب بېرىپتۇ — دە، يولغا راۋان بوپتۇ.

شۇنىڭدىن بۇيان دولان خەلقى دائىم غوجاھاشمخاندە نىڭ يولغا قارايدىكەن. يازدا قۇمنىڭ چېچەكلىشىگە، كۈزدە تۆگىنىڭ قۇيرۇقى يەرگە تەگكەن — تەگمىگەندە — كىگە، قىشتا قوينىڭ دۈمبىسىدە قۇشقاچ ئۇۋىلىغان — ئۇ — ۋىلىمغانلىقىغا قارايدىكەن.

شۇنىڭدىن تارتىپ غوجاھاشمخان ھەققىدىكى رىۋايەت دولان خەلقى ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ ھېكايە، چۆچەك بولۇپ تارقىلىپتۇ. قوشاچلار مۇنداق دەپ قوشاق توقۇپ ئۆي — ئۆيلەردە، مەھەللە — مەھەللىلەردە ئوقۇشۇپ يۈرۈپتۇ.

«دەرۋىت» دىن كېلىپ يەر ئاچقان غوجام،

بۇغداي تېرىپ ئاش ئالغان غوجام.

ئوتياش تېرىپ ياشناتقان غوجام،

قادىر ئاللا بىزگە بەخت يار قىلغان غوجام.

«چامغۇرلۇق» دا ئىزىڭىز قالدى غوجام،

«ئوي بۇغداي» دا ئېشىڭىز قالدى غوجام.

«پاختىلىق» دا ئىگىرگەن يىپىڭىز قالدى غوجام،

توشەمىزدە ④ تاتلىق سۆزىڭىز قالدى غوجام.

«دەرۋىت» دېگەن نەدە دەپ يولغا قارايمىز غوجام،

تۆگە قۇيرۇقى يەرگە تەگدىمۇ دەپ يەرگە ھەم قا-

رايمىز غوجام.

قۇشقاچ ئۇۋىلىدىمۇ دەپ قوي دۈمبىسىگە قارايمىز

غوجام،

سىزگە ئاللادىن ھەر كۈنى قۇت تىلەيمىز غوجام.

مەكتەپ ھەققىدە رىۋايەت

1

رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە: بۇرۇنقى زاماندا، تەكلىما-

كاندا ناھايىتى باياشات، گۈزەل، روناق تاپقان، ھەممە

يېرى ئالتۇن، كۈمۈش بىلەن تولغان شەھەرلەر بار ئىكەن.

زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىشىلەرنىڭ تائەت —

ئىبادىتى ئاجىزلاپ، ئىمانى سۇسلىشىپ، ئۆزئارا جې-

دەل — ماجىرالار كۆپىيىپ، ئىنساپ يوقلىقىغا باشلاپتۇ.

ئەتراپى بۇلاڭ — تالاڭ، ئۆلۈم ۋەھمىسى قاپلاپ كەت-

كەن بىر كۈنى كېچىسى، ئۇشتۇمتۇت ئاسماندىن قۇم —

بوران چىقىپ، نەچچە كېچە — كۈندۈز قۇم يېغىشقا باش-

لاپتۇ. بۇ ۋاقىتتا ئاشۇ شەھەرلەرنىڭ بىرىدە ئېتىقادنى يوقاتماي، تائەت — ئىبادەت بىلەن شۇغۇللانغان، ئادەم — لىرى تولىمۇ ئاق كۆڭۈل بىر قوۋم بولۇپ، ئۇلار ئال- لائىتالادىن بۇ بالا — قازادىن قۇتۇلۇشقا مەدەت تىلەپتۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا شۇ ئان ئاپئاق ساقاللىق بىر بوۋاي پەيدا بولۇپ: «ئالائىتاللا بۇ ئۆز نېسىۋىسىگە شۈكۈر قىلمىغان ئاسىي بەندىلەرگە غەزەپلىنىپ، قۇم ياغدۇرۇش بالاسى بەردى، سىلەر بولسا ئۇلار ئۆز نېسىۋەڭلەرگە شۈكۈر قىلىپ، ئالائىتالانى ئەستىن چىقارمىغىنلار ئۇ — چۈن، ئالائىتاللا سىلەرنى بۇ بالا — قازادىن ساقلاپ قې- لىشىنى ئەمىر قىلدى» دەپ قولدىكى ھاسا تايىقنى يەرگە سانجىپ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى چۆرگىلەشنى، ھاسا چۆكۈپ كەتسە يەنە تارتىپ چىقىرىپ، يىقىلىپ چۈش- مەستىن داۋاملىق چۆرگىلەشنى، قۇم يېغىش توختىغاندىن كېيىن كۈن پېتىشقا قاراپ مېڭىپ، سۈيى ئەلۋەك، يېرى مۇنبەت بىر جايغا ئورۇنلىشىشنى بۇيرۇپتۇ، شۇنداق قىلىپ بۇ قوۋمدىكى كىشىلەر قول تۇتۇشۇپ، ھېلىقى كىشى بەرگەن ھاسا تايىق ئەتراپىنى چۆرگىلەپ يەتتە كېچە — كۈندۈزنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن قۇم يېغىش توختاپتۇ. لېكىن ئەتراپى پۈتۈنلەي قۇم بېسىپ، شە- ھەرلەردىن ھېچقانداق ئەسەر قالماپتۇ. چۆرگىلەۋېتىپ يىقىلىپ چۈشكەن نۇرغۇن كىشىلەرمۇ قۇم ئاستىدا قې- لىپ، پەقەت يەتتە ئادەملا ساق قېلىپ، كۈن پېتىشقا قاراپ مېڭىپ ئاران دېگەندە بىر دەريانىڭ بويىغا يېتىپ كەپتۇ. بۇ يەردە ياشايدىغان خەلق ناھايىتى مېھمان- دوست، مەرد كىشىلەر ئىكەن. ئۇلار بۇ مۇساپىرلارغا ئاۋۋال ئوزۇق — تۈلۈك بېرىپتۇ. كېيىن ئۆزلىرىنىڭ ئۆي — ماكانلىرىنى بوشىتىپ بېرىپ كۆچۈپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ جاي «مەردلەر كۆچكەن جاي» دې- گەن مەنىنى بېرىدىغان «مەرتىگەن» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپتۇ.

ئۇزاق يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ نام ئاستا — ئاستا «مەرگېت»، «مەركىت»، «مەكت» دېگەن ناملارغا ئۆزگىرىپ كىشىلەر تەرىپىدىن «مەكت» دەپ ئاتىلىدۇ. ھان بوپتۇ. «مەكت» دېگەن نام شۇ رىۋايەتتىن قالغاندەك.

2

مەكت خەلقى مۇنداق رىۋايەت قىلىدۇ: چىڭگىزخان غەربكە يۈرۈش قىلغاندا چىڭگىزخان قوشۇنىنىڭ سانغۇنى

شۇنىڭ بىلەن خەلق مەركىتى گېۋىرنىڭ باتۇرلۇق ۋە خەلق سۆيەر ئۇلۇغ ئوبرازىنى مەڭگۈ خەلق قەلبىدە ئا-
بىدە قىلىپ تىكلەش ئۈچۈن بۇ جاينىڭ ئىسمىنى «مەر-
كت» دەپ ئاتاپتۇ. مەركىتى گېۋىرى ئۆلگەندىن كېيىن
كىشىلەر بۇ قەھرىماننى مەركىتى بازىرىنىڭ شىمالىي تەرىپ-
پىدىكى «داۋزاقۇم»غا دەپنە قىلىپ گۈمبەز ياساپتۇ. بۇ
گۈمبەز يېقىنقى يىللارغىچە ساقلىنىپ «مەركىتى گېۋىرى
گۈمبىزى» دەپ ئاتىلىپتۇ.

يىللار ۋە زاماننىڭ ئۆتۈشى بىلەن خەلق بۇ مىللىي
قەھرىماننى مەڭگۈ ياد ئېتىپتۇ. «مەركىتى» دېگەن نام
ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ، تىللاردا داستان بولۇپ كۆپلە-
نىپ، كېيىنچە «مەركىتى» دېگەن سۆزگە ئۆزگىرىپتۇ. مەركىتى
ناھىيىسىنىڭ نامى شۇ رىۋايەتتىن قالغانىكەن.

① «تاياق ئاتتى مازار» مەركىتى ناھىيىسىنىڭ «قىزىل ئا-
ۋات» يېزىسىدا.

② «ئوي بۇغداي» مەركىتى ناھىيىسى «يانتاق» يېزىسىدىكى
كەنت ئىسمى.

③ «چامغۇرلۇق» مەركىتى ناھىيىسى «بازار جەمى» يېزىسى-
دىكى بىر كەنت ئىسمى.

④ توشەمىز—مەيدىمىز كۆڭلىمىزدە سۆزىڭىز قالدى دېگەن
مەنىدە.

⑤ «چىن دەيدىغان مازىرى» مەركىتى ناھىيە بازىرى ئەتراپ-
دىكى مازارنىڭ نامى.

ئېيتىپ بەرگۈچى: مەركىتى ناھىيىسىدىن قانداق ھوشۇر
توبىلىغۇچى: مۇتەللىپ سېيىت

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەھمۇت

چىن ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ كېلىپ مەركىتى ناھىيىسىنىڭ
«ھاڭغېتلىق» دېگەن يېرىگە چۈشكۈن قىپتۇ. چىن قو-
شۇنى چۈشكۈن قىلغان جاينى مەركىتى خەلقى «قالماق
جىلغىسى» دەپ ئاتاپتۇ.

چىن قوشۇنلىرى «قالماق جىلغىسى»نى تايانچ بازا
قىلىپ، مەركىتى خەلقىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ، نۇرغۇن
بىگۇناھ خەلقىنى تۇتقۇن قىلىپ ئېغىر ئەمگەككە ساپتۇ ۋە
ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈپتۇ. خوتۇن-قىزلارغا باسقۇنچى-
لىق قىلىپتۇ. مال-كالىلارنى بۇلاپ-تالاپ، ئۆلتۈرۈپ
يەپ، مەركىتى زېمىنىنى قۇرۇتۇۋېتىپتۇ. چىننىڭ زۇلۇمىغا
چىدىمىغان ئەل-يۇرت پالۋان يىگىت مەركىتى گېۋىرنىڭ
باشچىلىقىدا جەڭگە ئاتلىنىپ چىن قوشۇنىغا قاقشاتقۇچ
زەربە بېرىپتۇ. جەڭ ئىنتايىن كەسكىن، مۈشكۈل ۋە جا-
پالىق بولۇپتۇ. نۇرغۇن ياشلارنىڭ قېنى دەريا بولۇپ ئې-
قىپتۇ. شۇ قېتىمقى جەڭدە مەركىتى گېۋىرى ئىنتايىن با-
تۇرلۇق كۆرسىتىپتۇ. مەركىتى گېۋىرى نەچچە يىل خەلقىنى
باشلاپ جەڭ قىلىش ئارقىلىق ئاخىرى چىن قوشۇنلىرىنى
مەغلۇپ قىلىپتۇ. چىن چىنىنى ئۆلتۈرۈپ كۆمگەن جاينىڭ
ئىسمى «مازارى چىن»، «چىن دەيدىغان مازىرى» ⑤
دەپ ئاتىلىپتۇ.

چىن قوشۇنى مەركىتى گېۋىرى تەرىپىدىن يوقىتىلغان-
دىن كېيىن مەركىتى گېۋىرنىڭ نامى ئەل ئىچىدە شۆھرەت
قازىنىپ «دولاننى مەركىتى ئاپتۇ، دولان مەركىتىنىڭ شە-
ھىرىگە ئايلىنىپتۇ» دېگەن سۆز-چۆچەكلەر تارقىلىپتۇ.

ماقالە توپۇل قىلىش ئورنىدىكى بىلگۈرگۈ

زۇرۇنلىمىز نەشر قىلىنىپ بۈگۈنگە قەدەر ئوقۇرمەنلەر، ئاپتورلار ۋە ھەرقايسى ساھەدىكى
قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشىپ كەلدى. زۇرۇنلىمىزدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مە-
دەنىيەت تەتقىقات، ئۆرپ-ئادەت، كىيىم-كېچەك، يېمەك-ئىچمەك، خەلق ناخشىلىرى، مۇقام،
خەلق ئويۇنلىرى، مەشرەپلىرى، قول ھۈنەر-سەنئەت، دىنىي ئېتىقاد... قاتارلىق مەزمۇنلاردا ما-
قالە ئېلان قىلىندۇ.

ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، زۇرۇنلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ماقالىلەر ئۇنۋان باھالاشتا ئېتىراپقا ئېرىد-
شىدۇ. شۇڭا ئاپتورلارنىڭ بىز بىلەن يېقىندىن ئالاقە قىلىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

ھۆرمەت بىلەن: «مىراس» زۇرۇنلى تەھرىر بۆلۈمى

تېلېفون نومۇرى: 4554017 — (0991)

مەسئۇلىيەتسىز كۆرۈنۈشنىڭ كېرىكى يوق

پاتەنسا داۋۇت

مەترووزى نۇرىنىڭ «دادا، ئەمدى سىزدە ئوقۇيمەن» ناملىق ئەسىرىنى ئوقۇشتىن تۇغۇلغان ئويلار)

ئىلە تەربىيىسى، مەكتەپ تەربىيىسى ۋە جەمئىيەت تەرىپىدىن يېسىدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپ تەربىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بۇ ئۈچ تەرەپ تەربىيىسى تەلىم - تەربىيە جەريانىدا بىر - بىرىنى تولۇقلايدۇ، بىر - بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ، بىر شەخسنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىش جەريانىدا بۇ ئۈچ تەرەپ تەربىيىسىنىڭ ئۆزىگە خاس رولى بار. ئۇنداقتا دۇنيا ئېلىپكېتىرون، ئۈچۈر دەۋرىگە قەدەم قويغان، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن تېز بولۇۋاتقان، مەۋجۇتلۇقنى ساقلاش قىيىنلىشىپ كەتكەن، يەر شارىدا شىش قىممەت قارىشىمىز، ئەخلاق قارىشىمىز، ئېتىقاد - مېزغا توختاۋسىز تەسىر كۆرسىتىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە بىزنىڭ مەكتەپلەر مائارىپىمىز، ئائىلە مائارىپىمىزنىڭ ئەھۋالى زادى قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ بۇ ئىككى مائارىپ ئەۋلادلارغا نېمىنى بېرەلدى، نېمىنى بېرەلمىدى؟ ئىككى كىشى ماسلاشتىمۇ يوق؟ ھەر ئىككىسى ھەر بىر ئەۋلاد - نىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە قانداق تەسىر كۆرسىتىدۇ ھەم كۆرسىتىۋاتىدۇ؟ تەربىيىلەۋاتقان ئەۋلادلىرىمىز قانداق قىممەت قارىشىغا، ئېتىقادقا ئىگە بولۇۋاتىدۇ؟ مانا بۇ بىز

«مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق 6 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «دادا، ئەمدى سىزدە ئوقۇيمەن» ناملىق ئەسەرنى ئوقۇتقۇچىمىزنىڭ ئوقۇپ بېرىشى بىلەن ئاڭلىدىم. ئاندىن كېيىن ژۇرنالدىن بىرنى سېتىۋېلىپ قايتا - قايتا ئوقۇپ چىقتىم. ئەسەر قىسقا، پەقەت ئىككى بەت، ئەمما ئەسەرنىڭ ۋەزنى ئېغىر. ئەسەرنىڭ تىلى ئاددىي، چۈشەنچىلىك ئەمما ئاشۇ ئاددىي تىلنىڭ كەينىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقنى ئادەمنى چوڭقۇر ئويلىنىشقا، مۇلاھىزە قىلىشقا، پەكر قىلىشقا ھەم پىكىر ئالماشتۇرۇشقا ئۈندەيدىغان ھەم ئويلىمىساق، پىكىر يۈرگۈزمىسەك بولمايدىغان مەسىلە. ئەسەردە ئاپتور «ئۆزى» (يەنى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن 26 ياشلىق يىگىت) بىلەن دادىسىنى سېلىشتۇرۇپ، «دادا، ئەمدى سىزدە ئوقۇيمەن» دېيىش ئارقىلىق ئالدىمىزغا چوڭ بىر مەسىلىنى تاشلىغان. ئۇنداقتا بۇ مەسىلە قايسى؟ بۇ مەسىلە دەل بىزدىكى مەكتەپلەر مائارىپى ۋە ئائىلە مائارىپىنىڭ بۈگۈنى. ھەممىمىزگە مەلۇم، مائارىپ - ئادەم تەربىيىلەيدىغان ئىجتىمائىي پائالىيەت جەريانى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئا -

ئويلىمىساق، مۇھاكىمە قىلمىساق بولمايدىغان مەسىلىلەر- دۇر. ئەسەردە دەل مۇشۇ تېمىلار ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان بولۇپ بۇ جەھەتتە ساقلانغان ئەجەللىك ئاجىزلىقلار ياخ- شى ئىپادىلەپ بېرىلگەن.

شۇنى ئېتىراپ قىلماي بولمايدۇكى، بىزنىڭ مەكتەپلەر مائارىپىمىزدا ئۇزاقتىن بۇيان باشلانغۇچ مەكتەپتىن تاكى ئالىي مەكتەپكىچە بولغان بىر پۈتۈن سىستېما ئىچىدە ئوقۇتۇشىمىز تەييار بىلىملەر دۆۋىسى بولغان كىتاب ۋە تۆت تام بىلەن قورشالغان سىنىپ ئارقىلىقلا ئېلىپ بېرىل- دى. نەزەرىيىۋى بىلىملەر تەكرار - تەكرار سۆزلىنىپ ئو- قۇغۇچىلارنىڭ كاللىسى نەزەرىيىۋى بىلىم ئامبىرىغا ئايد- لىنىپ، ئون نەچچە يىللىق ئوقۇش جەريانىدا ئىمتىھانغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئۆگىنىدىغان، ئۆلچەملىك جاۋاب- لار ئارىسىدا تىپىرلاپ يۈرىدىغان ھالەت شەكىللەندى. بالىلارنىڭ خاسلىقى، قىزىقىش - ھەۋەسلىرى، ئىنتىلىد- ىنى نەزەردىن ساقىت قىلىندى. ئۇلارنىڭ ئۆگەنگىنى، ئۆگىنىدىغىنى ئۆز رېئاللىقى، ياشاۋاتقان تەبىئىي ۋە ئىج- تىمائىي مۇھىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىدى. باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرىشتىن بۇرۇن ئاتا - ئانىسىدىن تىنماي سو- ئال سوراپ، چۇرقۇرۇشۇپ يۈرۈۋىدىغان سەبىيلەر مەك- تەپكە كىرگەندىن باشلاپ كىتابىي بىلىملەرگە مەھكەم يې- پىشىپ ئاستا - ئاستا تەسەۋۋۇر - خىيال قانىتى، تەپەككۈر قانىتى بوغۇلۇشقا باشلىدى. تەپەككۈر يېڭىلىقى، ئىجادىي- لىق، يېڭىلىق يارىتىش روھى ۋۇجۇدلاردىن يىراقلاشتى، ئەتراپلىق تەرەققىي قىلىش تەربىيىسى ئېلىپ بارىمىز دەپ كۆچەپ جار سالساقمۇ ئەمما تەربىيىلەنگۈچىلەرگە ئىند- سانپەرۋەرلىك، ئەدەپ - ئەخلاق، شەرمى - ھاي، باتۇر- لۇق، جاسارەت، غۇرۇر تەربىيىسى، مۇھىت ئېڭى، تەبىئەت قارىشى، مۇستەقىللىق ئېڭى يېتىلدۈرۈش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشىمىز يېتەرلىك بولمىدى. ئارىمىزدا ئۆگەنگەن بىلىمى بىلەن ئۆزى ياشاش جەريانىدا دۇچ كەلگەن ئاددىي بىر مەسىلىنى ھەل قىلالمايدىغانلار، نەچچە يىل ئۆگەنگەن ئەدەبىيات بىلىملىرىدىن پايدىلىنىپ بىرەر بەتلىك ئىلتە- ماس، بىرەر بەت ماقالىنى قاملاشتۇرۇپ يازالمايدىغانلار، يىلاپ ئۆگەنگەن فىزىكا بىلىمىدىن پايدىلىنىپ ئاددىي توك ھادىسىسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدىغانلار ... نۇرغۇن. مانا ئەمدى ئەسەردە تىلغا ئېلىنغاندەك ئەتراپ- مىزدا (ئەلۋەتتە ئۆزىمىز مۇ شۇنىڭ ئىچىدە) «مەھەللىدە توي - تۆكۈن بولسا پۈلۈدىن كېيىنلا قايتىدىغانلار»، «دادام ۋاپات بولغۇچىنىڭ تەربىيىنى قىلىپ تاۋۇتىنى كۆ- تۈرۈپ قايتىمسا مېنىڭ ئۇنداق جايلاردا كۈلۈپ سالما-

غىمىنىڭ ئۆزى بىر ئىش ...» دەيدىغان، ۋۇجۇدىدا ئىند- سانپەرۋەرلىك، مېھىر - مۇھەببەت، مېھىر - شەپقەت تۈي- غۇسى سۇسلىشىپ كەتكەنلەر، «مەن سەھرا قوينىدا چولك بولۇپمۇ توخۇ بىلەن قويدىن باشقا ھەممىدىن قورق- مەن»، «كەچ كىرىشى بىلەن تالا - تۈزگە چىقىشتىنمۇ قورقىمەن» دېگەن سۆزنى بىمالال دېيەلمەيدىغان توخۇ يۈرەكلەر، «مەن توپتوغرا 26 ياشقا كىردىم، مېنىڭ ئۆز پۇلۇمغا ئالغان بىرەر ۋېلىسىيىتىمۇ يوق» دەيدىغان، يىگىت بولۇپ يېتىلگەن تۇرۇپمۇ ياشاش يولىدا تىرد- شىپ - تىرىشىپ باقمايدىغان مۇستەقىللىق روھى كەم- چىل ئادەملىرىمىز ساماندىك.

ئەلۋەتتە، مەن يۇقىرىقىلارنى دېيىش ئارقىلىق مەك- تەپلەر مائارىپىنى ئىنكار قىلماقچى ئەمەس ھەم مەكتەپلەر مائارىپىنى ئىنكار قىلىشقا ھېچكىمنىڭ ھەققى يوق. بىز مەكتەپلەر مائارىپى ئارقىلىق پەن - تېخنىكا ئىگىلەيمىز، ئەجدادلار قالدۇرغان پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئىلمىي يوسۇندا ئۆگىنىمىز، شۇ ئارقىلىق ئۆزىمىزنى، دۇنيانى چۈشىنىمىز، بىلىمىدىن ئىبارەت قۇدرەتلىك قورالغا ئىگە بولىمىز، قىسقىسى مەكتەپلەر مائارىپى بىزنىڭ بۈگۈنىمىز ۋە ئەتىمىز ئۈچۈن، مەۋجۇتلۇقىمىز ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم. ئابدۇقادىر جالالىدىن مۇئەللىمنىڭ بىر قېتىملىق نۇتقىدا تىلغا ئېلىشىچە:

«مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش» دېگەن كىتابتا مۇنداق دېيىلگەنىكەن:

«مەكتەپنىڭ رولى: ① خاسلىق يېتىلدۈرۈش، ② مەلۇم مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى داۋاملاشتۇرۇش، ③ قىم- مەت قاراش يېتىلدۈرۈشنىڭ ۋاسىتىسى».

بىز مەكتەپلىرىمىزنىڭ رېئال ئەھۋالى، تەربىيىلىنىۋات- قان ئەۋلادلارنىڭ تەقدىرى - قىمىتى، جەمئىيىتىمىزدە يۈز بېرىۋاتقان تۈرلۈك ئىجتىمائىي مەسىلىلەر، كۈنسىرى ئې- غىرلىشىۋاتقان ئەخلاق ئېتىقاد كىرىزىسى ئۈستىدە يۇقىرىقى كىتابتا ئېيتىلغىنى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئويلاپ باقساقلا ئۆزىمىزنىڭ نېمىدە كەتكۈزۈپ، نېمىنى يوقىتىپ قويغىند- مىزنى، مائارىپىمىزنىڭ نېمىلەرنى قىلغىنىنى ۋە قىلىۋاتق- نىنى ھەر ھالدا ھېس قىلالايمىز. «دادا، ئەمدى سىزدە ئوقۇيمەن» دېگەن بۇ ئەسەر مەكتەپلەر مائارىپىدا ساقل- مىۋاتقان مەسىلىلەرنى، مەكتەپلەر مائارىپىنىڭ قىلالمايدىغانلى- رىنى ۋە قىلىشقا تېگىشلىكىنى بىزگە ئەسكەرتىپ ئۆتتى.

ئەمدى مەن «دادا، ئەمدى سىزدە ئوقۇيمەن» ناملىق ئەسەرنى ئوقۇش جەريانىدا ھېس قىلغان، ئويلىغان يەنە بىر مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتەي: ئادەم پۈتكۈل ھاياتىدا

M
I
R
A
S

ئائىلىدىن ئايرىلالمايدۇ، بىز ئائىلىدە ئايرىدە بولۇپ، ئاتا - ئانا قېرىنداشلىرىمىزدىن ئېرىشكەن مېھىر - مۇھەببەت بۆشۈكىدە ئۆسۈپ - يېتىلىپ مۇستەقىل بولۇپ ئۆز ئالدىمىزغا ئائىلە قۇرىمىز، پەرزەنتلىك بولىمىز، پەرزەنت - لىرىمىزگە بىز مۇ ئاتا - ئانىمىز بىزگە بېغىشلىغاندەك ئەڭ خالىس مېھىر - مۇھەببىتىمىزنى بېغىشلايمىز، ئائىلىدىن ئېرىشكىنىمىزنى ئائىلىگە بېغىشلايمىز.

ئۇنداقتا ئائىلە تەربىيىسى ئادەمنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشى، خاراكتېرىنىڭ شەكىللىنىشى قاتارلىقلاردا قانداق رول ئوينايدۇ؟ ئاتا - ئانا بولغۇچى ئاتىلىق، ئانىلىق مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيەتنى ئۈستىگە ئالغۇچى بولۇش سۈپىتى بىلەن بالىغا مېھىر - مۇھەببەتنى قانداق شەكىلدە، قايسى ئۇسۇلدا، قانداق ئەمەلىي ھەرىكەت بىلەن يەتكۈزۈشى كېرەك؟ بىزنىڭ ئائىلە مائارىپىمىز نېمىلەرنى قىلدى ۋە نېمىلەرنى قىلىشى كېرەك؟

ئەسەردىكى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن يىگىت 26 ياشقا كىرگەن بۈگۈنكى كۈندە ئاخىر دادىسىدا ئوقۇش نىيىتىگە كەپتۇ. ئۇنىڭدىكى ئىنسانىي كەمتۈكلۈكلەرنى ئاتا - شۇ مېھرىبان، ئىشچان، ئاق كۆڭۈل، خالىس نىيەت دادىمۇ ئويلىمىغان ئىكەن. يىگىت دادىسىدىكى ئىنسانىي خىس - لەتلەرنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدىن بارا - بارا يىراقلاپ كېتىۋات - قىنىدىن ئازابلىنىپ «مەن يېڭىۋاشتىن شۇ جاپاكەش دا - دامدا قايتا ئوقۇسام بولغۇدەك ... ئۆزۈمنى يوقىتىپ قو - يۇشتىن ئۆزۈمنى تارتىمەن» دەپتۇ. بۇ يەردە ئادەمنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان يەنە بىر مەسىلە بار، يەنى، ئاشۇ جاپاكەش دادا ئوغلى 26 ياشقا كىرگەچە ئۇنىڭدا يېتىل - ۋاتقان خاراكتېرگە دىققەت قىلمىغانىدۇ؟ ئۇنىڭغا كۆيۈم، مېھرىبانلىق تەربىيىسى بەرمىگەنمىدۇ؟ «كۈندۈزگە قان - داق مۇئامىلە قىلسا كېچىگىمۇ شۇنداق مۇئامىلە قى - لىش» قا، «كېچىلىرى قورقماي تالاغا چىقىش» قا يېتەك - لىمىگەنمىدۇ؟ مال سويغاندا، گۈلگە گۈل كەلتۈرۈپ ئۇ - لاق ئۇلغاندا، كۆچەت قويغاندا ... بالىسىنى ئەگەشتۈرۈپ شۇ ئىشلارنى قىلىشنى ئۆگەتمىگەنمىدۇ؟ دۇتار، تەمبۈر - لارنى راسا سازلاپ چالغاندا ئۆزىنىڭ يۈرەك پارىسىنى ئالدىدا ئولتۇرغۇزۇپ باقمىغانمىدۇ؟ ئات چېپىپ، ئوغلاق ئوينايدىغان دادا بالىسىغا توخۇ، قويدىن باشقا ھايۋانلارنى شۇ قوينى كەڭ سەھرادا بېقىشنى، ئۇلارغا يېقىنلىشىشنى، ھېچبولمىغاندا ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىدىكى ئايرىلماس ھايۋان - ئېشەككە مىنىشنى بولسىمۇ ئۆگىتىپ قويمالغان - مىدۇ؟ يېزىنىڭ چىرايلىق ئايدىڭلىرىدا، سۇ تۇتقان كې - چىلەردە، خامانلىقتا، پادا باققان جاڭگاللىقلاردا، بۇغداي -

لىقتا، قوناقلىقتا، باغلاردا، داللىلاردا ... قىسقىسى ئادەمنى تەبىئەتنىڭ بىر قىسمىغا ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان يېزا تۈر - مۇشدا بۇ يىگىت 26 يىل جەرياندا يۇقىرىقىلارنى پەقەت ئۆگىنەلمىگەنمىدۇ؟

ئەجىبا، شۇلارنىمۇ مەكتەپ مائارىپى ئۆگىتىشى كې - رەكمۇ؟ بۇ يەردە ئائىلە مائارىپىنىڭ رولى نەدە قالدى؟ ئىككى خىل تەربىيە ئاستىدىكى شەخسنىڭ سۈبىيىكىتىپ تىرىشچانلىقىچۇ؟

راست، ئۆتمۈشتە بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ھازىرقىدەك ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە مەكتەپلەردە ئوقۇمايمۇ نۇرغۇن بىلىملەرنىڭ بىر قىسمىنى ئاتا - ئانا، قوۋم - قېرىنداشل - رىنىڭ يېتەكلىشى بىلەن تۇرمۇش ئەمەلىيىتى جەريانىدا ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپتىكەن، يىگىتلىرىمىز باھادىر، مەرد، قولى گۈل، غۇرۇرلۇق، قىزلىرىمىز شەرمى - ھايالىق، چىۋەر - چاققان، ئىشچان بولۇپ يېتىشىپتىكەن، ئوۋ ئوۋلاش، جانبازلىق، چەۋەندازلىق، مىسكەرلىك، باغۋەند - چىلىك، چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ قىلا - لاپتىكەن. بوۋا - مومىلىرىنىڭ ئوچاق ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئېيتقان پەلسەپىۋى ھېكمەتكە، سېھرىي تەركىبكە باي رى - ۋايەت، چۆچەك، داستانلىرىدىن روھىي ئوزۇق ئېلىپ مە - نىۋى دۇنياسىنى بېيىتىپ، گۈزەل ئارزۇ - ئارمان، تىلەك - لەر بىلەن ئەتە ئۇچۇن كۈرەش قىلالايدىغان باتۇر ئوغ - لانلار يارىلىپتىكەن. ئۇلار قالدۇرغان ئېسىل مەدەنىيەت مىراسلىرىدىن بىز پايدىلىنىپ، پەخىرلىنىپ يۈرۈپتىمىز، ئەمما ھازىرچۇ؟

بىزدە ساقلىنىۋاتقان يەنە بىر مەسىلە ئائىلە مائارىپى - دىكى سۇسلىق، بېپەرۋالىقتۇر.

ئاتا - ئانا بالىنىڭ بىرىنچى ئۇستازى، ياخشى ئائىلە مۇھىتى بالا ئۈچۈن ئەڭ ياخشى مەكتەپ. بالىنىڭ مە - جەز - خاراكتېرى، ئەخلاق قارىشى، قىممەت قارىشى، ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ يېتىلىشىدە ئائىلە ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئاتا - ئانىنىڭ بۇ جەھەتتىكى يېتەكچىلىك رولىغا ھەرگىز سەل قارىغىلى بولمايدۇ.

بىزنىڭ رېئاللىقىمىز قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ بىز ھازىر شۇنچىلىك بىغەم، بېپەرۋا بولۇپ كەتتۇقكى، بالا تۇغۇل - دى، ئۇنى ياخشى كىيىندۈرۈش، ياخشى يېڭۈزۈش، يېشى توشسا مەكتەپكە مەجبۇرىي ياكى ئىختىيارىي ئاپىرىپ بې - رىش، بالام مەكتەپتە دەپ ئۇنىڭ باشقا ئىشلىرى بىلەن كارى بولماي، بالىنىڭ تەربىيىلىنىشىنى مەكتەپكىلا تاشلاپ قويۇش، بالدا قانداق خاراكتېر يېتىلىۋاتىدۇ، نېمىنى ئۆگىنىۋاتىدۇ، نېمىگە قىزىقىۋاتىدۇ، نېمىلەرنى ئويلاۋا -

تېدۇ، بۇلار بىلەن كارى بولماسلىق ... بىزدە ساقلىنىۋاتقان ئېغىر مەسىلىلەرنىڭ بىرىدۇر.

بىرلىرىمىز بەزمە، قاتار چايدا ئالدىراش، بىرلىرىمىز «رەڭلىك ئولتۇرۇش» نىڭ دەرىدە ئاۋارە، بىرلىرىمىز قىستاپ كېلىۋاتقان ئىقتىسادىي بېسىملەر غېمىدە، بىرلىرىمىز ئېتىز - ئېرىق، باغ - ۋاران ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش ... ئۆيىدىكى پەرزەنت نېمە كويىدا، بۇنى ئويلاشقا ۋاقىت يوق، خۇددى بالا مەكتەپنىڭ بالىسىدەك، ئۇنىڭ تەقدىرى - ئىستىقبالى بىزگە مۇناسىۋەتسىزدەك، «بىر ئەۋلادنىڭ تەربىيىسى رولىنىڭ تاشلىنىشى كېيىنكى بىر ئەۋلاد ئۈچۈن قېزىلغان زىندان، پەرۋاسزلىق يېڭى بالا - قازاغا ھامىلدار» ① بۇ خىل بېپەرۋالىق، بېغەملىك قانداق ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ؟ بۇ، ئەسەردە ئېيتىلغاندەك قورساقتىكى ئوماچ ئۆزىگە ئايان، كۆيۈم، مېھىر - شەپقەت، ۋاپانى ئۇنۇتقان، شەخسىيەت - چى، مۇستەقىللىق ئېڭى ئاجىز، «توخۇ بوغۇزلاش ئەمەس بەكە تۇنۇشتىمۇ قولى تىترەيدىغان»، قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان لايغەزەل، ئىچەرمەن - چېكەرمەنلەر كۆپەيسە، ئەتىۋۇ؟ ئەتىمىز نېمە بولماقچى؟ بۈگۈنكى كۈندە يامراپ كەتكەن ئەخلاق بۆھرانى، ئېتىقاد ۋەيرانچىلىقىدا ئاتا - ئانىلارنىڭ باش تارتالمايدىغان مەس-ئۇلىيىتى بار، ئەلۋەتتە!

ئۇلۇغ پەيلاسوپىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ مۇنداق دېگەن:

«تۇغۇلسا ساڭا ئاي كەبى قىز - ئوغۇل،

ئاڭا تەربىيىچى سەن ئۆزۈڭلا بول.»

بىز رېئاللىقتىن قاقشىمايلى، زارلاشنى قويۇپ، ھەر بىرىمىز ئۆزىمىز ئۈستىدە ئويلىنىپ باقايلى، ئاتا - ئانا بولساق ئۆزىمىز ئۈستىدە ئويلىنايلى، ئاتا - ئانىلىق مەس-ئۇلىيەت، مەجبۇرىيەت نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟ بالغا بولغان ھەقىقىي كۆيۈنۈش زادى قانداق بولىدۇ؟ بىزنىڭ ۋۇجۇد-دېمىزدا نېمىلەر بار؟ بالىمىزغا نېمىلەرنى بېرەلەيدۇ؟

«ئادەم زاتىنىڭ ئادەمىيلىكى ئۇنىڭ ئۇچار قۇشلاردىن يىرتقۇچلارغىچە پۈتكۈل جانلىقلار دۇنياسىدىكى ئاتا - ئانا بولغۇچىغا ئورتاق بالا تۇغۇش، ئۇنى ئاچ - يالىڭاچلىقتىن ساقلاش، ھىمايىسىگە ئېلىشتا ئەمەس، بەلكى ھاياتىنىڭ داۋامى بولغان بالىلىرىنى جاپالىق ئەجىر - تەربىيە بىلەن كەلگۈسىدىكى ئانا زېمىننىڭ گۈللەندۈرگۈچى خوجىلىرىغا ئايلاندۇرۇشتا ... رېئاللىقنىڭ كۆزنى قاماشتۇرغۇچى رەڭ-گەرەڭ چىراغلىرى ئاستىدا پەقەت توغرا ئائىلە تەربىيىسىلا بالىدىكى بۇ تەبىئىي ئىقتىدارنىڭ خىرەلىشىپ قالماستىن،

تېخىمۇ جۇلالىنىشىغا ئاساس سالدى» ② .

بۈگۈن ئوغللىمىز 26 ياشقا كىرگەندە ئۆزىدىكى ئىلا-لەتلەر توغرىلۇق سۆز ئېچىپ «دادا، ئەمدى سىزدە ئو-قۇيمەن» دەپتۇ. ئەتە قىزىمىز ئۆزىنىڭ 26 ياشقا كىرىپمۇ ئۆي تازىلاش، تاماق ئېتىش، كىرى يۇيۇشتەك ئىشلارنىمۇ ئۆگىنەلمىگىنى، ئۆيىنىڭ تۈر - پەگاسىنى ئايرىيالمىدىغان-لىقى، سەي ئاقلايدىغان پىچاق، خېمىر يايىدىغان نوغۇچ تۇتالمايدىغىنى، 26 ياشقا كىرگىچە نەچچە يىگىت بىلەن يۈرۈپ ئايرىلىپ بولغانلىقى ... قاتارلىقلاردىن ئەپسۇس-لانغان ھالدا «ئانا، ئەمدى سىزدە ئوقۇيمەن» دېسە، ئويلاپ باقايلى، بۇ بىز ئۈچۈن پەخىرلىنىدىغان ئىشمۇ ياكى ھاقارەتمۇ، شەرەپمۇ، ئۇيۇلىدىغان ئىشمۇ؟

بىز ئوقۇمىساق بولمايدۇ، بالىلىرىمىزنى ئوقۇتۇمىساق بولمايدۇ، بۇ ھەر بىر كىشى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم.

مەكتەپتە ئوقۇمىساق بولمايدۇ، چۈنكى «مەكتەپ خاسىيەتلىك كولىدۇرما، ئۇ ئۆزىنىڭ ياڭراق ئاۋازى بىلەن غەپلەت ئۇيقۇسىغا غەرق بولغانلارنى چۆچۈتۈپ ئويغىتىدۇ» ③ . «مەكتەپ نۇرانە مەشئەل. ئۇ زۇلمەت ئىچىدە تېنەپ - تەمتىرەپ يۈرگەنلەرگە پارلاق مەنزىلىنى ئايان قىلىدۇ» ④ .

ئائىلىدە ئوقۇمىساق بولمايدۇ، چۈنكى ئائىلە بىزگە مەكتەپ تەربىيىسى ئورنىنى بېسىپ بولالمايدىغان نۇرغۇن تەربىيىلەرنى بېرىدۇ.

ئاتا - ئانىمىزدا ئوقۇمىساق بولمايدۇ، چۈنكى ئۇلار بىزنىڭ پەرۋىشكارىمىز، مەدەتكارىمىز، ئۇلۇغ ئۇستازلار-رىمىز.

بالىلىرىمىزنى ئۆزىمىزدە ئوقۇتۇمىساق تېخىمۇ بولمايدۇ، چۈنكى ئۇلار بىزنىڭ يۈرەك - باغرىمىز، بۈگۈن-نەمىز، شۇنداقلا ئەتىمىز، نەسلىمىزنى نەسلىگە ئۇلغۇچى ئىز باسارلىرىمىز. ئەمما ئوقۇشىمىز، ئوقۇتۇشىمىز بۇرۇن باشلانغۇن، ئوقۇتۇش سۈپىتىمىز، يۇقىرى بول-سۇن. ئەپسۇس، نادامەت - ھەسرەتلىرىمىز، يۈرەك - باغرىمىزنى ئۆرتەيدىغان ئاچچىق ساۋاقلار شۇنداقلا ئا-زىيار.

① نۇرمۇھەمەد ئۆمەر ئۇچقۇن: «كېلەچەك، ساڭا نېمە دەيمىز؟» («شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2004 - يىللىق 2 - سان)

② نەزىرە مۇھەمەد سالىھ: «شەرق يۇلتۇزلىرىنى ئىزدەپ» 38 - بەت.

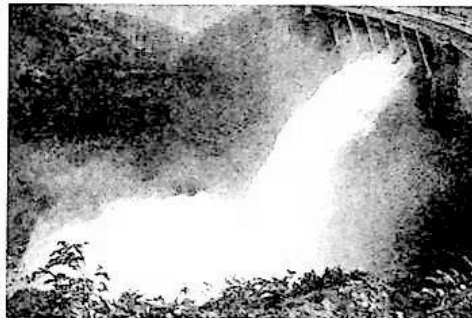
③ ④ يالقۇن روزى، مەرھەمەد سېيىت، ئابلىكىم زوردۇن: «مەمتىلى ئەپەندى» 3 - بەت.

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

بەش مەڭ يىلدا كۆزۈڭلۈپ باقمىغان يۈز ئۆلچەملىك

2005

دوڭ يېلەڭلىك

— بۇ مەن 100 مېتىر ئېگىزلىكتىكى بوشلۇقتىن تارتىپ قان خاڭجۇ، ھەممىلا يەر پىلانسىز سېلىنغان قالايمىقان قۇرۇلۇش، سېمونت ئورمان، قاپلىما ماددا بىلەن تولغان، بوش، تۈز بىرەمۇ يەرنى كۆرگىلى بولمىسا، خاڭجۇنى قانداقمۇ كۆرگىلى بولسۇن؟ بۇنىڭ نەرىمۇ باقىي ئالەم-دىكى جەننەتكە ئوخشاسۇن؟ بەئەينى دوزاخنىڭ ئۆزى. — بۇ بېيجىڭنىڭ 1984- يىلى بىلەن 2003-

2004- يىل 9- ئاينىڭ 16- كۈنى، «جۇڭگو شە-ھەرلىرى مۇنبىرى بېيجىڭ ئۇچرىشىشى» چۈشتىن كېيىنگە سوزۇلدى، يۈكۈڭجىيەن ئىسىملىك بىرىنىڭ سۆزلىگەن نۇنۇقى چارچاپ قالغان يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنى بىردىنلا روھلاندۇرۇۋەتتى. ئۇ نۇرغۇن پرويېكسىيە پلىئونكىسى بىلەن گەپنى يۇقىرىدىن تارتىلغان سۈرەتلەردىن باشلىدى.

كونىلاردا «كەشنىڭ قىلغىنى كىشىدە قالماستىن» دېگەن گەپ بار. تەبىئىي ئېكولوگىيەلىك سىستېمىنى بۇزغانىكەندە، مەز، شەھەرلىرىمىزمۇ گۇمران بولماي قالمايدۇ.

— ئىسراپچىلىق تازا ئەۋج ئالغان مۇشۇ يىللاردا، تۇپراق، بايلىق مەنبەسى، باج تاپشۇرغۇچىلارنىڭ يۇلىنى بولۇشچە ئىسراپ قىلىۋاتىمىز. مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ بىناسىغا قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭغا كەتكەن مەبلەغنىڭ ئوندىن بىر ئۇلۇشى بىلەن ئوخشاش ئىقتىدارغا ئىگە قۇرۇلۇشنى سالغىلى بولىدۇ. بۇ بىر ناما. يەندە خاراكتېرلىك ئاخبارات ئىمپېرىيىسىنىڭ ئوبرازىنى بەرپا قىلىشتۇر.

— غەربلىكلەر سۈنئىي ئېرىق — ئۆستەڭلەرنى پاچاۋا، لاپ، ئاسما كۆۋرۈكلىرىنى يەر ئاستىغا تىقشۇۋاتقاندا، بىز باغلام — باغلام پۇل خەجلىپ 100 يىل ئاۋۋال ئامېرىكا — لىقلار سادىر قىلغان خاتالىقنى ئۆتكۈزۈۋاتىمىز...

يىغىندىن بۇيان، مەن ئۇنى زىيارەت قىلىشى ئۈچۈن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى سىنىپىچە ئىزدەپ باردىم. يۈكۈڭجىيەن، 41 ياش، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى مەدەنىيەت زىيارەتچىسى ئىلمىي تەتقىقات يۇرتىنىڭ باشلىقى. «شەھەرلەرنى بېزەش ھەرىكىتى» شامىلىنىڭ دېمىگىز — ئوكيان ھالقىپ جۇڭگوغا كېلىشى ئۇخلاپ چۈشۈپ كەتمەسلىكىگە كەلگەن».

— مەن شۇ چاغدا ۋەتەنگە قايتىشقا بەك ئالدىراپ كەتتىم، — دېدى يۈكۈڭجىيەن. يۈكۈڭجىيەن دۆلىتىمىز بولمىغاچقا تۇنجى قېتىم خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى لايىھىلەش ئىلمىي دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكۈچى، ئۇ 1997 — يىلى بېيجىڭغا قايتىپ كەلگەن.

— بېيجىڭغا قايتىپ كېلىپ، جۇڭگو پىنشىن يېزىسى ئەتراپىدىكى قىستا — قىستا چىلىق بولۇپ كەتكەنلىكىنى، يوللاردا پۈتۈنلەي يۈك ئاپتوموبىللىرىنىڭ خىش، تاش، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى توشۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم، بۇنى بىر خىل قايىنما — تاشقىن مەنزىرە دېيىشكە بولاتتى. بىراق، مەن يەنە پىيادىلەر يولىدىكى دەرەخلەرنىڭ كېسىۋېتىلىشىگە كەلگەنلىكىنى، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ دەريا تېگىگە سېمونت تۆكۈۋاتقانلىقىنى كۆردۈم...

يۈكۈڭجىيەن شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ قاتتىق بىئارام

يىلىدىكى سېلىشتۇرما سۈرىتى، شەھەر توختاۋسىز تېز سۈرئەتتە كېڭەيگەن، يەر يۈزىنىڭ ھەممىلا يېرى قۇرۇلۇش رايونى، يەر يۈزى مەنزىرىسىنىڭ زور دەرىجىدە ئۆزگىرىشى كىشىنى ۋەھىمگە سالدى. كەلگۈسى بېيجىڭ — نىڭ DBC كومپيۇتېر تەقلىدىي سۈرىتى بىلەن خەلقئارا — دىكى چوڭ شەھەرلەرنىڭ يەنە بىر رىقابەتچىسى — شاڭخەي خەيلىك كومپيۇتېر تەقلىدىي سۈرىتىگە قاراپ باقايلى، ئۇلارنىڭ نىۋىيورك بىلەن شىياڭگاڭنى بىلىش دەرىجىسى كەلگۈسى جۇڭگولۇقلارنىڭ سالاھىيىتى ۋە ئاقىۋىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

— بۇلتۇر، «خاسىيەتلىك كېمە 5 —» ئالەم بوشلۇقىغا چىقىپ، جۇڭگولۇقلارنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق ئالەمگە چىقىش ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى، بىراق، ئالەم كېمىسىدىن تارتىلغان بۇ سۈرەتكە قاراپ باقايلى: بىزنىڭ شىمالىمىز — دىكى روسىيە يايىپىش، جەنۇبىمىزدىكى شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا يايىپىش، پەقەت بىزنىڭ ۋەتەنمىزلا سېرىق رەڭدە. مەن بۇ سۈرەتنىڭ گۈللىنىش ئارزۇسىدا يۈرۈۋاتقان بىر مىللەتنىڭ كۈلپەتلىك ئېغىنى ئويغۇتالغىنىنى ئۈمىد قىلىمەن.

يۈكۈڭجىيەن نۇتۇقىنى ئىللىق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ كەسكىن سۆزلىدى:

— تېز سۈرئەتتە شەھەرلىشىش كېڭىيىپ، ئەسلىدىكى ئېتىز، ئورمان، يايلاقلار يەككە — يېگانە قۇرۇلۇش رايونىغا ئۆزگىرىپ كەتتى. زېمىن مەنزىرىسىدە «بەش مىڭ يىلدىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان» ئۆزگىرىش يۈز بېرىۋاتىدۇ، بۇنداق ئۆزگىرىشتىن پەيدا بولىدىغان مىللەتلەر — نىڭ ياشاش بوشلۇقى كىرىزىسى، دۆلەت زېمىنى ئېكولوگىيىسىنىڭ بىخەتەرلىك كىرىزىسى تارىختا كۆرۈلمىگەن. بىلمەي تۇرۇپ، قىلچە قورقماي ئۆز خاھىشىمىز بويىچە چەكلىك تۇپراقنى خارلاۋاتىمىز، دەپسەندە قىلىۋاتىمىز.

— تۇپراق جانلىق نەرسە، ھاياتلىقنىڭ ئورگانىزمى. بىراق بىز ئۇنى لوق گۆش ئورنىدا كۆرۈپ بىر پارچە بىر پارچىدىن كەستۈق، ساتتۇق، تەرەققىيات سودىگەرلىرى بىر پارچە بىر پارچىدىن بۆلۈۋالدى، يەرلەر پارچە — پارچە بولۇپ كەتتى، تۇپراقنىڭ قان تومۇرىنى ئۇزۇۋەتتۈق، تاغ — دەريالارنىڭ تەبىئىي قۇرۇلمىسىنى بۇزۇۋەتتۈق.

M
I
R
A
S

2005.5

بولغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ مۇنداق دېدى:

— مەن يۈز يېرىش ئالدىدا تۇرغان مەنزىرىنى كۆر-
گەندەك بولدۇم. دۆلىتىمىزنىڭ ئومۇمىي قىياپىتىنى ئۆز-
گەرتىۋېتىدىغان شەھەرلەشتۈرۈپ ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى
باشلىنىپتۇ، بىراق، بۇنداق ئۆزگەرتىشتە مەنزىرە لايىھە-
لەش ئىدىيىسى كەم ئىدى. مەن ئۆگەنگەن كەسىپ دەل
يەر ئىشلىتىش لايىھىسى كەسىپى ئىدى. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ
60 - 70 - يىللىرىدا ئامېرىكىدا بىر قېتىم ناھايىتى چوڭ
مۇھىت ئاسراش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. كارىسنى داڭ-
لىق كىتابى «جىمجىت باھار» نى يازدى، بۇنىڭدىن قې-
لىشىمايدىغان ئىككىنچى كىتاب ماكخاگىننىڭ «لايىھە بىلەن
تەبىئىيلىكنى بىرلەشتۈرۈش» ئىدى.
— بۇ كىتاب ماڭا بەك تەسىر قىلدى، ئۇ مېنى ئەنئە-
نەۋى مەزمۇندىكى باغۋەنچىلىكتىن ھەقىقىي زېمىن مەن-
زىرىسىگە يېتەكلىدى. ماكخاگىن مۇنداق دەيدۇ: «نۇپراق
ئۆزىگە خاس قىممەتكە ئىگە بىر جانلىق سىستېما. بۇ
جانلىق سىستېما بىزگە يەر يۈزىدە نېمە قىلساق بولىدۇ-

غانلىقىنى، ئادەم بىلەن يەر ئوتتۇرىسىدىكى ماسلىقنىڭ
قانداق بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىدۇ. يەر يۈزىدىكى
بارلىق جانلىق قانۇنىيەتلىك ئورۇنلاشقان. يەرنىڭ ئەڭ
ئاستىدا گېئولوگىيەلىك ماددىلار بولىدۇ، يېپىنچا ئۆسۈم-
لۈكلەر، سۇ بار، ئۇنىڭ ئۈستىدە ھايۋاناتلار، ئۆسۈملۈك-
لەر، ئادەملەر بار، بۇلارنى ئورۇنلىشىش تەرتىپى بويىچە
قەۋەتمۇ قەۋەت ئاستىدىن ئۈستىگە تىزىپ، يەرنىڭ ماس-
لىشىشچانلىقىنى تەھلىل قىلساقلا، يەردىن قانداق پايدى-
لىنىشىنى، نېمىلەرنى ئاسراشنى بىلەلەيمىز.»
ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىنكى بىر نەچچە يىل ئىچىدە،
يۈكۈڭجىيەن 100 نەچچە شەھەرگە بارغان. شەھەرلەردىكى
ئەۋجىگە چىققان قۇرۇلۇش مەيدانلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىنى
ئېچىشتۈرۈپ، ئۇنى تەشۋىشكە سالغان: ئەسلىدىكى گۈ-
زەل تاغۇ - ئورمانلار نادانلار تەرىپىدىن «ئۈچىنى راۋان-
لاشتۇرۇش» تا يوقىتىلغان. ئەسلىدىكى كىشىنى ھاياجانغا
سالدىغان دەريا ئېقىنلارنىڭ ئەگرى - بۈگرىلىرى رە-
ھىمىزىلەرچە تۈزلىتىۋېتىلگەن، تېگىگە سېمونت ياتقۇزۇ-

لۇپ، سۈنئىي دەرياغا ئۆزگەرتىلگەن. بىر ئوبدان ئېتىزلار بىر كېچىدىلا «بىرلا تەستىق» بىلەن تەرەققىيات رايونىغا ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلگەن، ئاندىن كېيىن يەنە تاشلاپ قو- يۇلغان. ھەيۋەتلىك مەيدان ۋە مەنزىرىلىك كوچىلارنىڭ ئارقىسىدا، بىر نەچچە قەدەم نېرىدىلا سېسىق پۇراق ئەتراپى بىر ئالغان، پاسكىنا، قىستا - قىستاك كوچىلار ئەخلەت دۆۋىلىرى ... بىلەن تولغان.

«مەيدان شامىلى» جۇڭگونىڭ ھەممە يېرىدە جانلى- نىپ كەتتى، «مەركىزىي مەيدان»، «دەۋر مەيدانى» لىرى بىر - بىرىدىن ھەيۋەتلىك، بىر - بىرىدىن ئېسىل، بىراق يۈكۈمچىيەننىڭ سۆزى بويىچە مۇنداق: «ئادەمىيلىكى بولمىغان»، «ئادەمزاتسىز مەيدان» لارنى ياسىدۇق. يەتتە يىل ئاۋۋال ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن باشلاپ، يۈكۈمچىيەن شەھەر قۇرۇلۇشىدىكى نۇقتىلارنى ئۆزلۈك- سىز تەنقىدلىدى.

شەھەر ئاھالىلىرىگە بەزى پائالىيەت سورۇنلىرىنى ھازىرلاپ بېرىش ياخشى ئىش بولسىمۇ، بىراق نۇرغۇن شەھەرلەردىكى مەيدانلار تۈپتىن پۇقرالار ئۈچۈن ياسال- مان ئەمەس، شەھەرنى گۈزەللەشتۈرۈش، ئۆزىنى كۆرسە- تتىش، خاتىرىلەش ياكى يۈز - ئابروي، سىياسىي نەتىجە- لەرنى كۆز - كۆز قىلىش ئۈچۈن ياسالغان، ئۈنۈم ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى مەيدان ياساش ئۈچۈنلا سېلىنغان مەيدان- لاردۇر.

— شەھەر سىرتىدىكى ئېتىزلىقلارنىمۇ گىرانت تاش ياتقۇزۇلغان مەيدانلارنى تۇيۇقسىز ئۇچرىتىپ قالسىمىز. كۈننىڭ قىزىق تەپتىدىن، مەيدان قورقۇنچلۇق ھالەتكە كىرىدۇ، تېرىڭىزنى كۆيدۈرگەننى دېمەيلا قويايلى، بە- ئەينى چۈمۈلمۇ بېرىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان قىزىق قازاننىڭ ئۆزى. ئادەم سالقىنىدىغىدەك سايە، دەم ئالغۇدەك ئورۇندۇق يوق، سىم تور كىشىلەرنى چىملىق سىرتىدا قالدۇرىدۇ. مەيداننى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن، غايەت زور مەبلەغ كېتىشىگە قارىماي، چوڭ تىپتىكى فونتتان، رەڭگارەڭ پانۇس ۋە ھەر خىل غەلتە ئورگانلار سېلىن- ىغان. بىراق، بۇلارنىڭ ھەرىكەتلىنىپ تۇرۇشىغا كېتىدىغان خىراجەتكە بەرداشلىق بەرگىلى بولمىغانلىقتىن، بىكار تاشلاپ قويۇلغان ياكى ناگان - ناگاندا ئىشلىتىلگەن. نۇرغۇن پۇل خەجلەپ، مەرمەر تاش ۋە بىلبىارت تاشلار

ياتقۇزۇلۇپ، خۇددى سارايلاردەك بېزەلگەن بۇ مەيدان- لارنىڭ ھالغا ۋاي، قار، يامغۇر ياغدىمۇ، بولدى، ئىشنىڭ ئوخشىغىنى شۇ، غىلتا - غىلتاك مەيدانغا ئايلىنىدۇ، يا- شانغانلار، بالىلار ھەرگىزمۇ ماڭالمىدۇ. چۈنكى، مەيد- دانلار سودا سورۇنىغا ئايلىنىپ قالغاچقا، پۇقرالار قانداقمۇ ئىختىيارى پائالىيەت قىلالسۇن؟! گەرچە كېچىلىك مەيد- دان رەڭگارەڭ پانۇسلار بىلەن بېزەلگەن بولسىمۇ، كە- شىگە بۇرۇق تۇرمىلىق تەسىر بېرىدۇ...

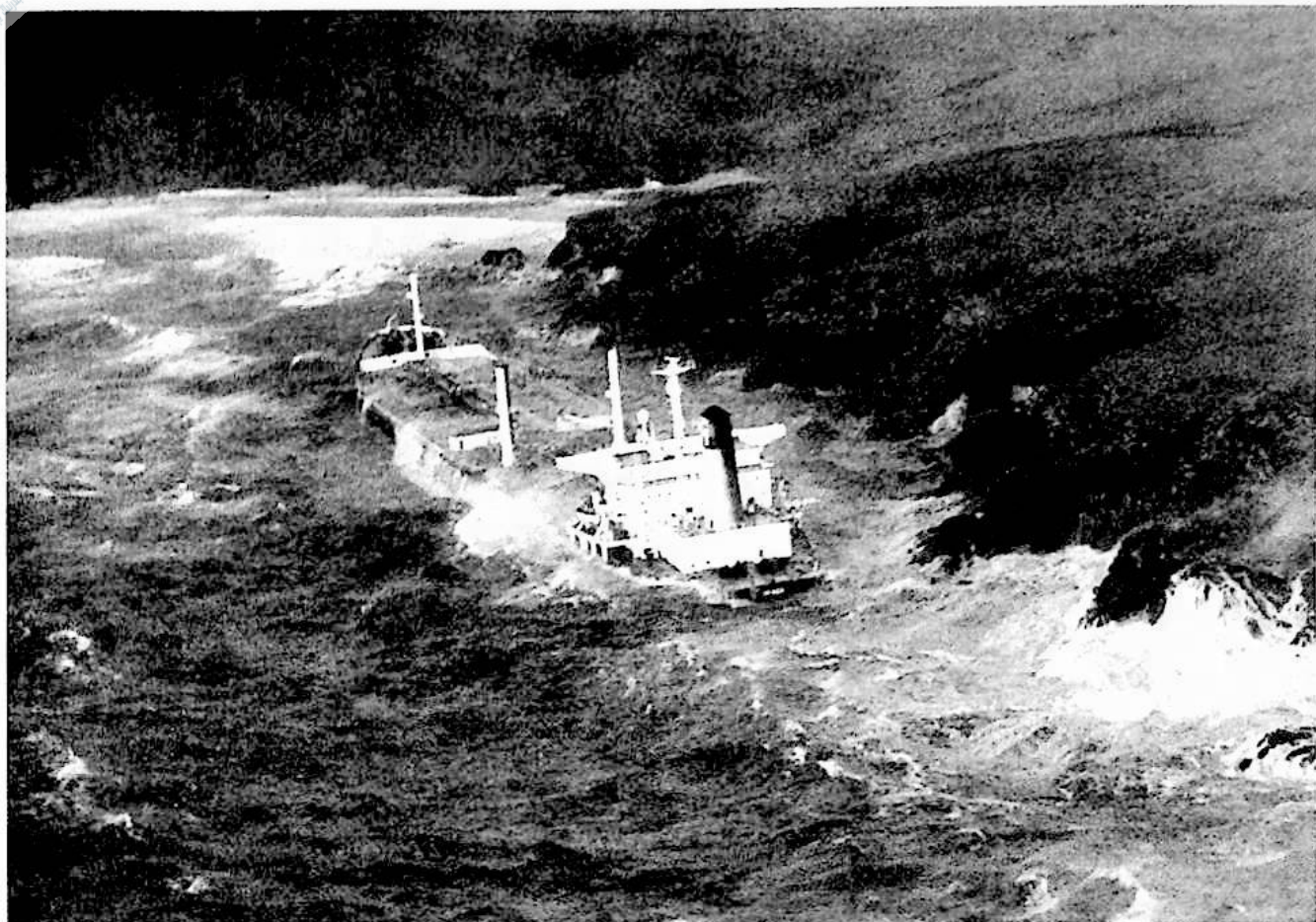
«خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىمىز» دېگەن پىلاكات ئېسىلغان شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمەت بىناسىنىڭ ئالدىدى- كى مەيدان بىر زىننەت بۇيۇمى، شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسىي بىناسى ئۈچۈن ئەڭ ياخشى كۆرۈنۈش. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، خۇددى لويس 14 نىڭ ۋېرسالنىڭ دېرىد- زىسىدە تۇرۇپ، باغچىدىكى گۈللۈكنى تاماشا قىلىغىن- دەكلا بىر ئىش.

مەيدان كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئالاقىلىشىدىغان سو- رۇن، ئۇنى ئىشلەتكۈچىلەر ئادەتتىكى پۇقرالار، « بىراق ئۇلارنىڭ شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىناسىدا ئولتۇرۇپ ئې- گىزىدىن مەيدانغا قارىيالايدىغان شەھەر باشلىقى ئەمەس، ھاۋا تەڭشىگۈچلۈك پىكاپىنىڭ ئىچىدە ئولتۇرۇپ مەيداننى ئايلىنىپ كۆزدىن كەچۈرىدىغان ئەمەلدار ۋە بايلار ئە- مەس. ئۇلار شەھەردە ياشايدىغان ئەرلەر، ئاياللار، بال- لار، ياشانغانلار، يەنە مېيىپلار ۋە كېسەللەر. مەيدان ئۇ- لارنىڭ كۈندىلىك خىزمەت، تۇرمۇش، ئۈگىنىش، كۆڭۈل ئېچىشى ئۈچۈن لايىھىلەنگەن، ئۇلار شەھەرنىڭ ھەقىقىي خوجايىنلىرى. بىراق، ھەيۋەتلىك بولۇشىغا ئەھمىيەت بې- رىلىدىغان، نامايەندە خاراكتېرلىك، خاتىرىلەش خاراكتېر- لىك ئوبراز قۇرۇلۇشلىرى ئاخىرىدا ئەھمىيىتىنى يوقاتقان زىننەت بۇيۇمى، تاشلاندىق سورۇن بولۇپ قالدۇ.

«شەھەر مەنزىرىلىك كوچىسى — شەھەر باشلىقلىرى بىلەن پىكىرلىشىش» دېگەن كىتابتا، يۈكۈمچىيەن ۋە ئۇ- نىڭ ھەمراھى لى دىخۇا ئوچۇق گەپنى قىلغان، يەنى ئە- ھلىيەتتە، شەھەر باشلىقلىرى شەھەرنى لايىھىلەنگەندە، نېمە ياساشتا رەھبەرنىڭ دېگىنى ھېساب بولىدۇ، شەھەر باشلىقلىرىنىڭ كۆز قارىشىدىكى فېئودال مۇستەبىت ئاڭ رول ئوينايدۇ.

جانابلارنىڭ ئىرادىسى، ھازىرقى دەۋردىكى شەھەر

M
I
R
A
S

2005.5

دىلىك تۇرمۇشى ۋە ئېھتىياجى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى يۇقىرىنىڭ مەمنۇنىيىتىگە، ماختى-شىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئون مىڭلىغان ئاممىنىڭ مەنپەئەتىنى قۇربان قىلىدۇ.

100 نەچچە يىل ئىلگىرى، ئامېرىكىدىمۇ كەڭ كۆلەملىك «شەھەرنى گۈزەللەشتۈرۈش ھەرىكىتى» يۈز بەرگەن. 1989 - يىلى «چىكاگو دۇنيا يەرمەنكىسى» دە چوڭ شەھەر ئوبرازىنى تىكلەش، شەھەرنى گۈزەللەشتۈرۈش ۋە شەھەر قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش پىلانى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. شۇ چاغدا كىچىك پىلان تۈزمەسلىك، دېگەن بىر سۆز مودا بولغان. چۈنكى، كىچىك پىلان كىشىلەرنى ھاياجانغا سالالمايدۇ، جەلپ قىلالمايدۇ. چوڭ پىلان تۈزۈلۈپ، ئەمەلگە ئاشسا، مەخگۇ يوقالمايدۇ، دەپ قارالغان. بىراق بۇ بىر مەيدان مەنەنچىلىك تۈسىنى ئالغان «شەھەرلەرنى گۈزەللەشتۈرۈش ھەرىكىتى» 16 يىل داۋاملىشىپلا توختىتىۋېتىلدى، ئۇنىڭ ئورنىنى ئىگىلىك، گۈزەللىك، ئىنسانىيلىق بىرلەشتۈرۈلگەن شەھەر پىلانى ئىدىيىسى ئالدى.

قۇرۇلۇشلىرى ئىچىدە «كىمىنىڭ ھوقۇقى چوڭ بولسا شۇنىڭ گېيى ئۆتىدىغان»، «يۇقىرىنىڭ گېيىنى ئاڭلايدىغان» ئەھۋال كۆرۈلمەكتە. ئەمەلدارنىڭ بۇيرۇقىغا بويىنىدىغان، ئەمەل قانۇندىن ئۈستۈن تۇرىدىغان شەھەر مەنزىرىسى قارىشى شەھەر باشلىقىنىڭ ئىرادىسىنى ئەكسى ئەتتۈرۈشكە ئۆزگەردى، شۇنداقلا ھەشەمەتلىك بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان خىلمۇخىل ئەھۋاللار، نامايەندە خاراكتېرلىك، خاتىرىلەش خاراكتېرلىك شەھەر مەنزىرىلىرى پەيدا بولدى.

سەھرايىلار ئېڭى. فېئودال مۇستەبىت جەمئىيەتتە، پادىشاھ ۋە بۇرژواكتار ئاممىنى «پادا»غا ئوخشاش ئىدارە قىلىدۇ. ماركسى مۇستەبىت تۈزۈمنىڭ بىردىنبىر پىرىنسىپى ئىنسانىيەتنى كەمىستىش، ئادەمنى ئادەمدەك كۆرمەسلىك، دېگەن. پادىشاھ ۋە بۇرژواكتار ئاڭسىز ھالدا دائىم شەھەر قۇرۇلۇشىغا تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. شەھەرنى كۆركەملەشتۈرۈشتە ئاددىي ئاۋامنىڭ مەۋجۇت-لۇقى بىلەن تۈپتىن كارى بولمايدۇ. ئۇلار ئاۋامنىڭ كۈندە

يۈكۈنچى مۇنداق دەيدى:

«شەھەرلەرنى گۈزەللەشتۈرۈش ھەرىكىتى» شا-
مىلىنىڭ ھازىر دېڭىز - ئوكيان ئاتلاپ جۇڭگوغا كېلىشى
ئۇخلاپ چۈشۈمگىمۇ كىرمىگەن. 16 - ئەسىردىكى ئىتالىيە
مەيدانى، 17 - ئەسىردىكى فرانسىيىنىڭ مەنزىرە كوچىسى،
20 - ئەسىردىكى ئامېرىكىنىڭ كۆككە تاقىشىدىغان بىنالار -
رى جۇڭگونىڭ چوڭ - كىچىك شەھەرلىرىدە پەيدا بول-
دى.

شەھەر باشلىقلىرىنىڭ زىيانلىق بولغان ئەمەل ئىرا-
دسىدىن ساقلىنىشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن، يۈكۈنچى
«شەھەر باشلىقلىرى بىلەن پىكىرلىشىش ھەم شەھەر
باشلىقلىرىغا دەرسلىك، ئېكولوگىيە بىلەن خەلقچىل ئىدد-
يە» دېگەن كىتابنى يازدى. شۇنىڭ بىلەن، قۇتقۇزۇۋې-
لىنغان دەريا - ئېقىنلار، ئۆزگەرتىلگەن قۇرۇلۇشلارمۇ
كۆپەيدى. گۇاڭدۇڭ، جېجياڭ، جياڭسۇ، شەندۇڭدىكى
يېشىل تۈرلەر خەلققە بەخت ئېلىپ كەلدى.

ئۇ «پىلانغا قارشى» نەزەرىيىنى ئوتتۇرىغا قويدى.
شەھەر باشلىقى شەھەرگە نېمە سېلىشنى قارار قىلماي،
بەلكى نېمە سالماستىكىنى قارار قىلىشى كېرەك.

بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دەرسخانىسىدا بىرەيلەن
يۈكۈنچىدىن مۇنداق بىر سوئال سورىغان. نېمە ئۈچۈن
مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ يېڭى بىناسىدەك
مۇشۇنداق بىنالار ھازىر غەربتە سېلىنمايدۇ؟

مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ يېڭى بىناسى
ئىسراپچىلىققا تولغان دەۋرنىڭ بىر ۋەكىلى، خالاس. ئۇلار
قارماققا ناھايىتى زامانىۋىدەك كۆرۈنىدۇ، بىراق زامانە-
ۋى قۇرۇلۇشنىڭ ماھىيىتىنى ھازىرلىمىغان. ئەگەر زامانە-
ۋى روھ بولمىسا، ئەمەلىيەتتە فېئودالچە مەنەنچىلىك
ئېڭى بولۇپ، فېئودال پادىشاھ ئېڭى ۋە ئىمپېرىيە ئېڭىنىڭ
ئەكس ئېتىشى بولىدۇ. بۇنداق ئاڭ ئىسراپچىلىق ئېغىر
بولۇۋاتقان جۇڭگو شەھەرلىرىدىكى شەھەرنى گۈزەللەش-
تۈرۈش ھەرىكىتى بىلەن چاڭلىشىپ، شەھەر مەنزىرىسىدە
غەلتە ھامىلىلەرنى پەيدا قىلدى، بۇنداق تۈرلەرنى دۆلەت
ئىچىدىكى تەرەققىيات سودىگەرلىرىمۇ قوبۇل قىلمايدۇ،
ئۇلار ئەڭ ئاخىرىدا دۆلەتكە ئېغىر يۈك بولۇپ قالىدۇ.

يۈكۈنچى يەنە چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيدى:
— شەھەر كېيىن پەيدا بولغان، شەھەرلەرنىڭ تەرەق-

قىياتى ئۈچ باسقۇچنى باشتىن ئۆتكۈزگەن.

بىرىنچى باسقۇچتىكى شەھەرلەر ئىلاھ ئۈچۈن قۇ-
رۇلغان. جۇڭگودىكى تىيەننەن، ياۋروپادا ئوتتۇرا ئەسىردە
سېلىنغان ئىبادەتخانىلار، جەنۇبىي ئامېرىكىدىكى مايا ئى-
بادەتخانىلىرىنىڭ ھەممىسى ئىلاھ ئادەملەرنى ئىدارە قى-
لىدىغان جاي بولۇپ، ئادەملەرنىڭ ئورنى يوق، ئادەملەر
ئىلاھنىڭ قۇللىرى.

ئىككىنچى باسقۇچتىكى شەھەرلەر پادىشاھلار ئۈچۈن
قۇرۇلغان، ياۋروپادىكى ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ گۈلل-
ىشىدىن كېيىن، پادىشاھلار ئىلاھنىڭ ئورنىنى ئالدى،
شەھەرلەرمۇ ئادەتتىكى پۇقرالار ئۈچۈن قۇرۇلماي، پادى-
شاھ، ئاقسۆڭەكلەر ئۈچۈن قۇرۇلدى. مەسىلەن، پارىژ
لويسى 14 ئۈچۈن قۇرۇلدى.

جۇڭگودىكى گۇڭۇڭ ئوردىسىمۇ پۇقرالار ئۈچۈن
سېلىنغان.

ئۈچىنچى باسقۇچتىكى شەھەرلەر ماشىنلار ئۈچۈن
قۇرۇلدى، كاپىتالىستىك سانائەت دەۋرىدە تاشيوللار پە-
كاپلار ئۈچۈن ياسالدى، كۆككە تاقىشىدىغان بىنالار سو-
دىغا، يۇقىرى ئۈنۈم، تېز سۈرئەت قوغلىشىشقا ئىشلىتىل-
دى، شەھەر قۇرۇلۇشى خۇددى نىۋ - يورك قاتارلىق
شەھەرلەرگە ئوخشاش تۇرۇبا شەكىلدە بولدى، شەھەرلەر
ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشى، تۇرالغۇسى ئۈچۈن قۇرۇلمايدى،
ئادەملەر پىيادە ماڭىدىغان، ئەركىن - ئازادە پائالىيەت
قىلىدىغان بوشلۇق قالمىدى، ئادەملەرنىڭ ئورنى قالما-
دى، شەھەرلەرمۇ رومانىكلىقنى يوقاتتى. بىراق، غەرب
ھازىر كېيىنكى سانائەت دەۋرىگە قەدەم قويدى.

«سانائەت دەۋرى ئەڭ گۈزەل دەپ قارىلىدۇ، كې-
يىنكى سانائەت دەۋرىگە كەلگەندە، كىشىلەر ئۇنىڭ گۈ-
زەل بولمايلا قالماي، ھەتتا زىيانلىق ئىكەنلىكىنى تونۇپ
يەتتى. سىلەر مۇشۇ ئەسىردىكى ئامېرىكىدىكى ئەڭ چوڭ
شەھەر قۇرۇلۇشىنىڭ قايسى ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلا-
لامسىلەر؟

ئامېرىكىدىكى بوستوندا، دېڭىز قولتۇقىنى بويلاپ
يۇقىرى سۈرئەتلىك بىر غول يول ياسالغان، بۇ يولدىن
كەلگەن شاۋقۇن - سۈرەن، بۇلغىنىش شەھەرگە ئىنتايىن
چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن. يەرلىك ھۆكۈمەت ئۇنى كۆمۈ-
ۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ۋېلىسپىت يولى ياسىماقچى

M
I
R
A
S

بولغان. ئون نەچچە يىللىق مۇنازىرىدىن كېيىن، 2003 - يىلى مۇشۇ ئەسىردىكى ئەڭ چوڭ شەھەرنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش قۇرۇلۇشى - بوستون دېڭىز قولتۇقى يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيولىنى كۆمۈۋېتىش قۇرۇلۇشى ئىش باشلىدى. بۇنىڭغا 20 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى سەرپ قىلىندى.

— بوستونلىقلار شۇنچە كۆپ مەبلەغ چىقىرىپ ئاسما كۆۋرۈكلەرنى بۇزۇۋاتقاندا، بىز دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە قىلىمۇ؟ نەچچە ئون يىلدىن كېيىن بىزمۇ ھازىرقى بوستونغا ئوخشاش نەچچە مىليارد خەجلەپ ئۇلارنىڭ ئىشىنى تەكرارلايمىز. بىز پۇل خەجلەپ خاتالىق ئۆتكۈزۈۋاتىمىز، ئەخمەقلىق قىلىۋاتىمىز.

— مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ بىناسىغا قايتىپ كېلىۋاتىمىز. ئەمەلىيەتتە، ئۇ بىر خىل قاتتىق پۇلدارلىق پىسخىكىسى بىلەن «ئىمپېرىيە» قۇرۇلۇشىنى قوبۇل قىلىشتۇر. ھازىر، زامانىۋى تەرەققىياتنى باشتىن ئۆتكۈزگەن ھەرقانداق بىر دۆلەتنىڭ بۇنداق قۇرۇلۇشى قايتا سېلىشى مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى ئۇ ئاساسىي زامانىۋى روھقا يەتتىكىسى، ئىدىراكى، ئىلمىي ۋە دېموكراتىك روھ ۋە زامانىۋى قۇرۇلۇش پىرىنسىپىغا خىلاپلىق قىلغانلىقى بولدى. ئوندىن بىر ئۇلۇش پۇل بىلەن مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ بىناسىغا ئوخشاش ئىقتىدارغا ئىگە قۇرۇلۇش سالغىلى بولىدۇ. ئۇ ناماياندا خاراكتېرلىك، ئۇ «ئىمپېرىيە» نىڭ قۇرۇلۇش ئۇستىلىرىنىڭ ھازىرقى جۇڭگودا ئۆزلىرىنىڭ «ئىمپېرىيە» خام خىيالىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىدۇر.

يۈكۈمچىيەن ئۆزىنىڭ خەلقئارا بىلەن بىردەك بولۇش ئويىغا مۇنداق باھا بېرىدۇ. ئۆزۈڭلارنى ھۆرمەت قىلىڭلار، جۇڭگو زېمىنىنى ھامبۇرگ بولكىسى، ماكىدونىيە، خوتتوگ، فرانسىيەنىڭ پوشتالىرىغا تولدۇرۇۋەتمەڭلەر. جۇڭگونىڭ تەرەققىيات سودىگەرلىرى ۋە شەھەر باشلىقلىرىنىڭ ھازىر ئېنىق پەرق ئېتىش ئىقتىدارى يوق، ناھايىتى ئاسانلا داۋراڭ سېلىنغان، شەكىلۈزلىق قىلىنغان قۇرۇلۇشلار ۋە مەنزىرىلەرنى لايىھىلەشتە قايىمۇقۇپ قالىدۇ. چەت ئەلدىن كەلگەن لايىھىچىلەر ئۆز زېمىنىنى ھۆرمەت قىلغان، ئاسرىغاندەك، جۇڭگونىڭ زېمىنىغا

ھۆرمەت قىلىشى ۋە ئاسرىشى كېرەك. ئۆز دۆلىتىنىڭ تەجرىبىلىرىنى بولۇپمۇ ساۋاقلارنى سەمىمىيلىك بىلەن جۇڭگو شەھەرلىرىدىكى تەدبىر بەلگىلىگۈچىلەر ۋە تەرەققىيات سودىگەرلىرىگە ئېيتىپ بېرىشى كېرەك.

يۈكۈمچىيەننىڭ دېيىشىچە، ئۇ نۇرغۇن شەھەر باشلىقلىرى بىلەن پىكىرلىشىپ، ئۇلارنىڭ شەھەر مەنزىرىسى ئارقىلىق سىياسىي نەتىجە يارىتىشقا قانچىلىك تەقەززا ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزىلەرنىڭ تېخى بىر خىل قارىغۇلارچە خاتا ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە شەھەرلەرنى لايىھىلەيدىغانلىقىنى، شەھەر قۇرىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، ئۇ «پىلانغا قارشى» نەزەرىيىنى ئوتتۇرىغا قويغان، يەنى شەھەر باشلىقى شەھەردە نېمە قۇرۇشنى ئەمەس، بەلكى نېمە قۇرماستىكىنى قارار قىلىشى كېرەك. شەھەر پىلانى يەر ئىشلەتكۈچىلەرگە «نېمە قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى» ئېيتىپ بېرىشى كېرەك. مەسىلەن: دەريا - كۆللەر، تاغ - ئورمانلار، نەم يەر، ھەتتا ئېتىز قاتارلىقلارنى ئالدى بىلەن قانۇن تۇرغۇزۇپ قوغداش، ھېچكىم چىقالمايدىغان قىلىش كېرەك.

100 نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا، ئامېرىكىنىڭ بوستون شەھىرى بىر كىچىك بازار ئىدى، شەھەرنىڭ تەدبىرى بەلگىلىگۈچىلىرى كەڭ كۆلەملىك ئېچىلىشتىن ئىلگىرى، ئەرزان باھادا شەھەر سىرتىدىكى كەڭ يەرنى سېتىۋالغان. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا سازلىق، قاقاسلىق، ئورمانلىق، چارۋىچىلىق، لېس جىلغىسى بار ئىدى، ئۇلار قانۇن تۇرغۇزۇپ ئۇنى مەڭگۈلۈك يېشىل سىستېما سۈپىتىدە قوغدىغان. ھازىر ئارىدىن 100 نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى، شەھەر نەچچە ھەسسە كېڭەيدى، كېيىنكى كۈنلەردىكى شەھەر سىرتى شەھەر مەركىزى بولۇپ قالدى. ھازىر، بۇ قىممەتلىك يېشىللىق شەھەر ئاھالىسىنىڭ جىسمانىي ۋە روھىنى ئۇرغۇتىدىغان سورۇنى، بوستونلۇقلارنىڭ ئەڭ پەخىرلىنىدىغان خان «كۆك ياقۇت زەنجىرى» بولۇپ قالدى.

— بۇلتۇرقى ئانچىكى ياغقان قار بېيجىڭنىڭ قاتنىشىنى پۈتۈنلەي پالەچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. ھوي-لىمىزدىكىلەر كەچ سائەت 5 تە ئىشتىن چۈشۈپ، ئۆيىگە ئەتىسى سەھەر سائەت 4 تە كەلدى. ئەگەر بىزنىڭ بېيجىڭ شەھىرىنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغا يېتىپ بارىدىغان بىر

يېشىل كارىدورىمىز بولغان بولسا، ئۆيگە ۋېلىسىپىتتا بىر يېرىم سائەتتىلا بارالغان بولاتتى.

— كانادا چېگرىسى ئىچىدە، شەرقىي دېڭىز قىرغىقىدا، دىن غەربىي دېڭىز قىرغىقىغا تۇتۇشىدىغان مۇشۇنداق بىر ۋېلىسىپىت يولى بار. ئامېرىكىدىمۇ بىرى بار، مىئامىدىن ئەڭ شىمالغا بارغىلى بولىدۇ. جۇڭگوغا ئوخشاش نوپۇسى چوڭ دۆلەتتە مۇشۇنداق بىر راۋان يېشىل كارىدور يولى بەرپا قىلىش تېخىمۇ زۆرۈر. ئۇلارنى چوقۇم شەھەر شەكىللىنىشتىن ئىلگىرى ساقلاپ قېلىش كېرەك، بولمىسا كەلگۈسىدە تۆلەيدىغان بەدەل تېخىمۇ چوڭ بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە نېفىت كرىزىسى ھامىنى يېتىپ كېلىدۇ. تىنچلىقنىڭ باش كۆتۈرۈشى بىزنىڭ پىكاپىنىڭ تۆۋەن ئېنېرگىيە سەرىپىياتىغا ئايانمايدىغان قاتناش ۋاسىتىسى ئىشلىتىشىمىز كېرەكلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. پۈتۈن شەھەر دائىرىسىدىكى يېشىل ۋېلىسىپىت يول تورى ساغلام ۋە ئېكولوگىيىلىك پىلان ئىستراتېگىيىسى بولۇپلا قالماي، يەنە بىر خىل دۆلەت بىخەتەرلىكى ئىستراتېگىيىسىدۇر.

— شەھەرلەر تەرەققىياتىدىكى ئۈزلۈكسىزلىك ئالدىن كۆزلەنگەن شەھەر مەمۇرىيىتى ئۇل مۇئەسسەسەلەر قۇرۇلۇشى (يول سىستېمىسى، سۇ چىقىرىش سىستېمىسى قاتارلىقلار)غا تايىنىدۇ، بۇ نۇقتا توغرىسىدا، نۇرغۇن شەھەرلەرنىڭ تەدبىر بەلگىلىگۈچىلىرى تولۇق تونۇشقا كەلگەندەك قىلىدۇ، دۆلەتنىڭ يېقىنقى يىللاردىن بېرى مەبلەغ سېلىشقا ئىلھاملاندۇرۇشىمۇ شەھەرلەرنىڭ ئۇل مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈردى. ئوخشاشلا شەھەرلەرنىڭ ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنىڭ ئۈزلۈكسىزلىكى، مۇ ئالدىن كۆزلەنگەن ئېكولوگىيىلىك ئۇل مۇئەسسەسەلەرگە تايىنىدىغان بولدى، ئەگەر شەھەرلەرنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئۇل مۇئەسسەسى مۇكەممەل بولمىسا ياكى ئالدىن كۆرۈلۈشى يېتەرلىك بولمىسا، كەلگۈسىدىكى شەھەرلەر نىڭ مۇھىت قۇرۇلۇشىدا تېخىمۇ ئېغىر بەدەل تۆلەشكە توغرا كېلىدۇ، تەدبىر بەلگىلىگۈچىلەر ۋە ئىلىم - پەن ساھەسىدىكىلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى تونۇشى ۋە تەتقىقاتى تېخى خېلىلا يېتەرسىز.

شەھەرلەر يېشىللىققا چۆمۈلۈپ، دەرەخلىرى قويۇق سايە تاشلاپ تۇرغاندىلا، سۆزلىرى سۈزۈلۈپ، ھاۋاسى

ساپ گۈزەل شەھەرلەر بولىدۇ. ئېكولوگىيە ئاساسى ياخشى بىر شەھەر ئادەمنىڭ ساغلام بەش ئەزاسىغا ئوخشايدۇ. بىر شەھەرنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئاساسى بۇزۇۋېتىلسە، بۇ شەھەرمۇ تۈگىشىدۇ، جانلىق بولمايدۇ، ئۈزلۈكسىز تەرەققىياتىمۇ بولمايدۇ.

— مەن بۇ يەرگە ئاقساراي سالالمايمەن، سىز باشقا بىر دانانى تەكلىپ قىلىڭ.

بىر قېتىم خۇنەندە بىر پۇلدار تەرەققىيات سودىگىرى يۈكۈڭجىيەنىڭ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنى بىر تۈرگە مەسلىھەتچىلىككە تەكلىپ قىلىپتۇ. بۇ تەرەققىيات سودىگىرنىڭ يېرىدە تاغ، سۇ، ئېدىرلىق، ئورمانلىق بولۇپ تەبىئىي ئېكولوگىيىسى ئىنتايىن ياخشى ئىكەن، ئۇ بۇ يەرگە ئىشخانا بىناسى ۋە داچا سالماقچى ئىكەن.

يۈكۈڭجىيەن ئەسلىدىكى تاغ - سۇ ۋە دەل - دەرەخ - لەرنى ساقلاپ قېلىپ، يەر شەكلىگە بىرلەشتۈرگەن ئاساستا قۇرۇلۇش قىلىشنى ئېيتىپتۇ. بىراق تەرەققىيات سودىگىرى مەت قىلىپ قويماپتۇ، ئۇ ئاقسارايغا ئوخشاش ھەشەمەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك ئۆيىنى تاغ ئۈستىگە سالماقچى ئىكەن، تاغ ئاستىدىكى كۆلنى تىندۈرۈپ، ئاندىن تاغنىڭ ئۈستىگە سۈنئىي كۆلچەك، فونتان، مەيدان سالماقچى ئىكەن.

— مېنىڭ ئۇنداق قىلىشقا قولۇم بارمىدى. كېسۈپ - تىلگەن دەرەخ، تىندۈرۈلغان كۆل، تاغلار ئىچىمنى سېپى - رىۋىتەتتى. بۈككىدە ئۆسكەن دەرەخلەرگە كەم دېگەندىمۇ 20 يىل بولغانىدى، مەن ئۇنىڭغا بۇنداق ئۇسۇلنىڭ ئال - لىقاچان مودىدىن قالغانلىقىنى ئېيتتىم، بىراق ئۇ گېپىمنى ئاڭلىمىدى، مەن ئۇنىڭغا: مەن بۇ يەرگە ئاقساراي سالالا - جايمەن، سىز باشقا بىر دانانى تېپىڭ، دېدىم.

— بۇ تىپىك «مەنمەنچىلەر» نىڭ ئىشى، شەھەر قۇرۇلۇشىدا ئەكس ئېتىدىغان پۇلغا چوقۇنۇش خاھىشى بو - لۇپ، قىممەت بولۇشنى قوغلىشىدۇ، سورتقا ئەھمىيەت بەرمەيدۇ، نېمە قىممەت، كۆركەم بولسا شۇ ياخشى دەيدۇ. ھەممىلا جايغا كۆككە تاقىشىدىغان بىنا سالدى، شەھەر مەيدانلىرىدىن سىرت، يەنە تەننەرخكە قارىماي، چەت ئەلدىن قىممەت گۈل - گىياھ، دەل - دەرەخ كىرگۈزدى. بۇلارغا گەرچە نۇرغۇن پۇل خەجلەنگەن بولسىمۇ، بىراق

M
I
R
A
S

2005.5

ئەنمىن مەيدانىغا قويۇلغان كۆللۈك 1984 - يىلىدىن بۇيان ئەڭ ئېگىز قويۇلغان كۆللۈك بولدى، «خاسىيەتلىك كېمە 5 - نىڭ قويۇپ بېرىش جاھازىسىنىڭ ئېگىزلىكى 17.4 مېتىرغا يېتىپ، 20 يىلدىن بۇيانقى ئەڭ ئېگىز كۆللۈك بولۇپ قالدى. مەيداننىڭ مەركىزىي كۆللۈكىدىكى فون-تاننىڭ دىئامېتىرى 72 مېتىرغا يەتتى، مەركىزىي كۆلچەم-تىكى فونتاننىڭ ئېگىزلىكى 18 مېتىرغا يەتتى...

— گۈللۈكلەر بىر - بىرىدىن چوڭ، بىر - بىرىدىن ھەيۋەتلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە يىلدىن يىلغا يېڭىلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ يىل 5 مىڭ تەشتەك سەبەدە گۈلدىن سۈمۈرۈڭ ياسالسا، كېلەر يىلى 100 مىڭ تۈپ رەڭگارەڭ كوكتاتتىن غايەت زور ئەجدىھا ياسىلىدۇ. «تەنتەنلىك بايرام»، «سوۋغا تەقدىم قىلىش» قۇرۇلۇشلىرى بىر - بىرىدىن ھەشەمەتلىك، بىر - بىرىدىن تەنتەنلىك. بىراق، بىر نەچچە كۈنلۈك بايرام ئۆتۈپلا كەتتى، بۇ گۈللەرمۇ، كوك-تاتلارمۇ قۇرۇپ كېتىدۇ، قالغان چاغدا شەھەر ئاھالىسى جانسىز پولات چىۋىق، سېمونتلىق دەرەخزارلىققا دۇچ كېلىدۇ. ئىشەنچلىك تەخمىنىي ھېساب قىلساق، بايرام ئۇ-

كىشىلەرگە يېقىشلىق تۇيغۇ بېرەلمەيدۇ. بەلكى كۈنسىرى كۈچىيىپ كېتىۋاتقان يىراقلىشىش تۇيغۇسى ۋە ياتلىشىش تۇيغۇسىنى بېرىدۇ. يۈكۈڭجىيەن شەھەر قۇرۇلۇشى ئېگىنى «مەنمەنچىلەرنىڭ ئېغى»دىن سىرت، «ئىمپېراتور ئې-غى»، «دېھقان ئېغى»، «تەبىرىكلەش زىياپىتى ئېغى»، «تەۋەلىك ئېغى» قاتارلىقلارغا يىغىنچاقلىغان.

يىلدا بىر ئۆتكۈزۈلدىغان «ماي»، «ئۆكتەبىر» بايراملىرىدا «تەبىرىكلەش زىياپىتى ئېغى» ئىپادىسىنى تاپىدۇ. يۈكۈڭجىيەن ئۆزىنىڭ يېزىدا تۇغۇلغانلىقىدىن ئۆزىنى قاجۇرمايدۇ. دەل شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ دېھقان ئېغىنى ئوبدان چۈشىنىدۇ. دېھقانلار ھەم نامرات، ھەم زىيادە ئۈمىدۋار بولىدۇ. يىلدا كەم دېگەندىمۇ بىر قېتىم تاپقان - تەرگىنىنىڭ ھەممىسىدە ھېيت ئۆتكۈزىدۇ. ئادەتتە تېرىپ - تېجەپ يىغىننى بىر نەچچە كۈندىلا يوقىتىۋېتىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ ساندىكىلىرى تىزىپ كۆرسىتىدىغان بولۇپ، كىمىنىڭ تىزغىنى ئوبدان، سوۋغىسى كۆپ ئىكەنلىكىگە قارايدۇ.

بەزى خەۋەرلەردە مۇنداق دېيىلدى: بۇ يىل تىەز-

لىرى، رەتلىك ئامېرىكا چىمى، گوللاندىيىنىڭ چىرايلىق كۆركۈم گۈلى بولمىسىكەن دەيمەن. ئۇنىڭ ئەكسچە، مېمىنىڭ كۆرۈشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىرىم يەرلىك ئالوي، پىيىپىزەك، سۇ پىيىزى، يېكەن...

دەريا دېگەن سۈيى پاكىز، جانلىقلىرى يايىراپ تۇرغان جانلىق ئېقىن.

ئىلگىرىكى سۇ ئوتلىرى بولۇق ئۆسكەن، پاقىلار كوركىراپ تۇرغان، بېلىقلار سۇ ئاستىدا ئۇزۇپ يۈرگەن تەبىئىي ئېقىنلار سېمونت بىلەن سۇۋالغاندىن كېيىن شەھەردىكى ئەڭ گۈزەل ئېلېمېنتلار يوقالدى، كۈنلەرنىڭ بىرىدە كىشىلەر ئېقىنلارنى بۇ ئازابتىن قۇتۇلدۇرسۇن. غەرب دۆلەتلىرى ئالدىنقى ئەسىردىكى سۇنىي قۇرۇلۇش «ئۆستەڭلەشتۈرۈلگەن» دەريا يوللىرىنى يوقىتىپ، قايتىدىن تىندۇرۇۋېتىلگەن سۇ سىستېمىسىنى قېزىپ چىقىپ، دەريا - كۆللەرنىڭ تەبىئىي ھالىتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، شەھەرلەردىكى تەبىئىي مەنزىرىلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلدى.

— بىزنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىمىز نېمە ئۈچۈن بۇ كونا يولدا مېڭىشى كېرەك؟

«ھەممىلا جاي رىم تۈۋرۈكى، بارو كچە ئۆگزە. نېمە ئۈچۈن؟ چۈنكى، بىز باشقىلارنى ئېتىراپ قىلىپ، ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلمايمىز.

يۈكۈڭجىيەنىڭ ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىنكى قىلغان بىرىنچى ئىشى شەھەر مەنزىرىسىنى لايىھىلەش بولدى، ئۇ گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى جۇڭشەن شەھىرىنىڭ چىجياڭ باغچىسىنى، يەنى «خىلمۇخىل ياۋا ئوت - چۆپلەر ئۆسكەن» باغچىنى لايىھىلىدى. 10 مىليون يۈەن خەلق پۇلى خەج-لەپ، ياۋا ئوت - چۆپلەر ئۆسۈپ كەتكەن مۇشۇنداق بىر باغچا قۇرۇشقا كىمىنىڭ رايى بارسۇن؟

— ھېچكىمنىڭ بۇ لايىھىگە رايى بارمىدى، ھەتتا مۇتەخەسسسلەرنىڭ 90% ى قارشى چىقتى، دېدى يۈكۈڭجىيەن كۈلۈپ تۇرۇپ.

باغچا بىر تاشلاندىق كونا كېمە زاۋۇتى - گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى جۇڭشەن شەھىرى ئاۋجوك كېمە ياساش زاۋۇتىنىڭ ئىچىدە بولۇپ، بۇ كېمە زاۋۇتى ئىلگىرى نەچچە ئون يىلدا قاتتىق گۈللەنگەن، شۇ يىللىرى جۇڭشەنلىكلەر

چۈن ياسالغان گۈللۈككە كېتىدىغان مەبلەغ شەھەردە ئانچە كىچىك ھېسابلانمايدىغان يېشىللىق ياكى باغچا ياشاشقا يېتىدىكەن.

يۈكۈڭجىيەن شەھەر ئېكولوگىيە ئاساسىنى ئاسراش ۋە بەرپا قىلىشنىڭ ئون چوڭ تەدبىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان، مەسىلەن: تاغ - دەريالارنىڭ تۈزۈلۈشىنىڭ ئۈزلۈكسىزلىكىنى ساقلاش، تاغ - دەريالارنى ئايرىۋېتىدىغان ئەخمەق قانە ئىشلارنى قىلماسلىق، ھاياتلىقنىڭ تەبىئىي جەريان يولىنى راۋانلاشتۇرۇش، شەھەرنىڭ سۇ سىستېمىسى (مەسىلەن: دەريا، كۆللەر شەھەرنىڭ ئەڭ مۇھىم، ئەڭ گۈزەل يېرى) نىڭ تەبىئىي ھالىتىنى ساقلاش.

— ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ يەر شارائىتىگە ئەھمىيەت بېرىشى ئادەمنىڭ تەبىئەت بىلەن ماسلىشىشىنى تەكىتلەش. تىن باشقا نەرسە ئەمەس. قاراڭلار، بۇنى دەريا دېگىلى بولامدۇ؟ دېدى يۈكۈڭجىيەن بىر پارچە سۈرەتنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

دەريا يولى سېمونتلاشتۇرۇلغان، توسما سېلىپ سۇ ساقلانغان، دەريا قىرغىقى ياسالغان. سۇ تۇپراقتىن ئايرىدۇ ۋېتىلىسە، دەريا ئېقىنىنىڭ ئۆز - ئۆزىنى تازىلاش ئىقتىدارى يوقايدۇ، سۇنىڭ بۇلغىنىش دەرىجىسى ئېشىپ كېتىدۇ. ئېقىن سۇ ئۆلۈك سۇ، سېسىق سۇغا ئۆزگىرىدۇ. پارقىراپ تۇرغان سېمونت، گرانىت تاش بىلەن دەريا قىرغىقى ئاس-رالسا، ئەسلىدىكى جايغا ھېچنېمە ئۈنمەيدۇ. بىر تەبىئىي دەريا شەھەردىكى نۇرغۇن جانلىقنىڭ نەپەسلىنىدىغان جايى. بۇنداق جايلارغا ئەمەلىيەتتە چاشقانلارمۇ يولمايدىغان بولدى. يۈكۈڭجىيەن زېمىن ئېكولوگىيىسى ساغلام، مۇكەممەل سۇ سىستېمىسىدىن تەشكىللەنگەن يېشىل يول تورى دەل كەلكۈن سۈيىنى ساقلاش، قۇرغاقچىلىق، ھۆلچىلىك ئاپىتىنىڭ زىيانكەشلىكىنى ئازايتىش ئىقتىدارىغا ئىگە، دەپ قارايدۇ.

بىرەيلەن ئۇنىڭدىن «ئۇنداقتا، دەريا دېگەن نېمە؟» دەپ سورىغان.

يۈكۈڭجىيەن بىر يوللا:

— مەن سۈزۈك ئېقىننى كۆرۈشنى ئۈمىد قىلىمەن، دەريانىڭ ئاستىدا سۇ ئوتلىرى بولسا، بېلىجانلار ئۇزۇپ يۈرسە دەيمەن، سېمونت، ئىتالىيەنىڭ پارقىراق چاقچۇق.

M
I
R
A
S

قويغان.

— مەن ئەنئەنىۋى ئۇسۇلنى قوللانمىدىم. جۇڭگوچە باغچا قۇرۇلۇشىدا ئەگرى سىزىق بىلەن جىمجىتلىققا ئەھمىيەت بېرىلدى. مەن پۈتۈنلەي تۈز سىزىقلىق لايىھە قوللاندىم. جۇڭگو باغچىلىرىدا راۋاق ۋە ئايۋانلار بولدى. مەن پۈتۈنلەي زامانىۋى سانائەت قۇرۇلۇشىنى ئىشلىتىم. بۇ بىر خىل كۆز قاراش توقۇنۇشى ئىدى. مەن لايىھەنىڭ جۇڭگو مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا پايدىسى بارلىقىغا ئىشىنىتتىم. بۇ لايىھەدە بىر يىل چىڭ تۇردۇم، قىلچە تەۋرەنمىدىم. شەھەر باشلىقىنى، پىلان ئىدارىسىنىڭ باشلىقىنى قايىل قىلدىم. ئەڭ ئاخىر ئۇلار مېنى قوللىدى، بۇ لايىھە ئەمەلىيلەشتى. ھازىر بىرمۇ ئادەم ئۇنى بولماپتۇ دېمەيدۇ.

چىچياڭ باغچىسىدا مۇنداق مەنزىرە بارلىققا كەلگەن: پاسكىنا، قالايمىقان، بىخەتەر بولمىغان نەرسىلەر يوقىتىلغان، ئەسلىدە بار بولغان سۇ سىستېمىسى ۋە ئۆسۈملۈكلەر، قاش ساقلاپ قېلىنغان، تۆسەدىكى سۇ مۇنارى قايتىدىن رېمونت قىلىنغان. كونا رېلىسنىڭ ئاستىغا پۈتۈنلەي ئاپئاق شېغىل تاش، ئىككى يېنىغا چىم ياتقۇزۇپ، لۇپ، ئۆزگىچە ھالەت شەكىللەنگەن. باغچىدىكى فونتاندان نىڭ ئېگىزلىكى بىر مېتىرغىمۇ يەتمەيدۇ...

«چىغىر يول مەدەنىيىتى ۋە ياۋا ئوت - چۆپ گۈزەللىكى» توغرىسىدا، يۈكۈڭجىيەن بۇنداق لايىھىنىڭ ئاددىي بولۇشىنى تەشەببۇس قىلدى.

— ھازىر ھەممىلا يەر چەت ئەلنىڭ ئاجايىپ - غارا - يىپ گۈل - گىياھلىرى، رىم تۇۋرۇكى، بارو كچە ئۆگزىلەر بىلەن تولۇپ كەتتى، نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولدى؟ چۈنكى، بىز باشقىلارنى ئېتىراپ قىلىپ، ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلمايمىز. پارىژ، رىم، نيۇ - يوركلقلارنى ئېتىراپ قىلىمىز - يۇ، ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىنى ئۇنتۇپ قالمىمىز، ئادەم ئېزىپ، ئۇرۇقنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغاندا، روھى گاداي بولماي نېمە بولاتتى؟

ئاددىي قۇرۇلۇش، ئاددىي مەنزىرە، ئاددىي شەھەر ھەرگىزمۇ غەربنىڭ زامانىۋى قۇرۇلۇشلىرى ۋە مەنزىرە شەكىلىگە ئوخشىمايدۇ، بۇ ئىلمىي، دېموكراتىك، خەلقچىل روھ. بۇ پادىشاھ ۋە قەھرىمانلار دەۋرى بىلەن

بۇ زاۋۇتنىڭ ئىشچىسى بولۇشتىن پەخىرلىنەتتى. بىراق ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىنىڭ ئاخىرى كېمە زاۋۇتى ۋەيران بولۇشقا يۈزلىنىپ، ئاخىرىدا تاقىلىپ قالدى. 1999 - يىلى جۇڭشەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت كېمە زاۋۇتىنىڭ ئەسلىدىكى ئورنىغا چىچياڭ باغچىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى. بۇ لايىھە يۈكۈڭجىيەننىڭ دۆلەت ئىچىدىكى ئەنئەنىۋى شەھەر مەنزىرىسى ئىدىيىسىگە مۇخالىپ ئىش قىلىشى ئىدى ھەم مۇشۇ سەۋەبتىن قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى.

— كېمە ياساش زاۋۇتىنىڭ كۆلىمى 11 گېكتار بولۇپ، بىزدىن ئىلگىرى بەزى لايىھىلىگۈچىلەر بۇ يەردە ئوي - مۈلۈك كەسپى بىلەن شۇغۇللانماقچى بولغان. بەزىلىرى بۇ يەرنى كۆۋرۈك، ئېقىن سۇ، شىپاك ۋە ئايۋانلىق باغچا قىلماقچى بولغان. ئومۇمەن كونا كېمە زاۋۇتىنى تازىلەش ۋە تەكشۈرۈش كېيىن قايتىدىن قۇرماقچى بولغان.

— كېمە زاۋۇتى بىر دەرياغا يانداش ئىدى، دەريا بويىدا بىر كۆل بار ئىدى، كېمىنىڭ دوكى كۆلگە قاراپ تۇراتتى. بوشلۇقتا ھەرخىل توك سېلىرى ئېسىلىپ تۇراتتى، يەر يۈزىنىڭ ھەممىلا يېرى داتلىشىپ كەتكەن ئەسكى - تۈسكى تۆمۈر - تەسەك ئىدى، ياۋا ئوت - چۆپ، كېسەك پارچىلىرى، رېلىس، مايكا، كېمىنىڭ دوكى، زاۋۇت بىنالىرىنىڭ ھەممىسى بار ئىدى، تامدا «ئىنقىلابىي چىڭ تۇتۇپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرەيلى» دېگەن شوئارلار يېزىقلىق تۇراتتى. ئىنس - جىن يوق ئەمدى. مەن بۇ يەرنى ساقلاپ قېلىش كېرەكلىكىنى ھېس قىلدىم. مەن ئەڭ ياخشى كېمە زاۋۇتىنى ساقلاپ قېلىپ، زامانىۋى مەنزىرىلىك باغچا قۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. دەلىللەش يىغىنىدا %90 تىن ئارتۇق مۇتەخەسسسىس بۇ ئىشقا قارشى چىققان. ئۇلار يۈكۈڭجىيەندىن: سىزنىڭ ئەسلىدىكى ئەسكى، دات بېسىپ كەتكەن زاۋۇت بىناسى، دوک، رېلىس، ماشىنا، چىشلىق چاق قاتارلىقلارنى ساقلاپ قېلىپ ياۋا ئوت - چۆپلەر بىلەن مۇھىتنى گۈزەللەشتۈرۈش مەن دېگىنىڭىز ئاغزىڭىزغا كەلگەنچە جۆيلىگىنىڭىز ئەمەسمۇ؟ سىز بەك ئەمەلىيەتتىن ھالقىپ كەتتىڭىزمۇ قانداق؟ سىز جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى باغچا ئېكولوگىيىسى بىلەن ئۆچمەنلىشىۋاتامسىز نېمە؟... دېگەندىن سوئاللارنى

0
0
5

يەرلىك ئۆسۈملۈكلەر بىلەن كۆكەرتىش ئەك ياخشى يېم-شېلاشتۇرۇش، دەپ قارىلىدۇ. بېيجىڭنى مىسالغا ئالساق، بېيجىڭنىڭ يەرلىك ئۆسۈملۈكلىرى تال، قارىياغاچ، تۇ-خۇمەك دەرىخى، تونا دەرىخى قاتارلىقلار.

بېيجىڭدا، يۈكۈڭجىيەن تۇرالغۇ مەنزىرىسى لايىھىلەنگەن، تەرەققىيات سودىگىرى بىر تۈپى نەچچە يۈز يۈەنگە توغرا كېلىدىغان كۈمۈش ئۆرۈك دەرىخى بىلەن تۇرالغۇ رايونىنى يېشىلاشتۇرماقچى بولغان. يۈكۈڭجىيەن ئۇنىڭغا ئاق تېرەك تىكىش تەكلىپىنى بەرگەن. تەرەققىيات سودىگىرى: بىزنىڭ بۇ يەر ئالىي ئولتۇراق رايون، چوقۇم كۈمۈش ئۆرۈكتەك قىممەت دەرىخى تىكىشمىز كېرەك، دېگەن.

— بىز ئاق تېرەكنى تىكىشتە چىڭ تۇردۇق، ئۇ قۇ-شۇلدى. كۈمۈش ئۆرۈك دەرىخىنىڭ تۈپى 500 يۈەن ئە-دى، ئاق تېرەكنىڭ بولسا تۈپى ئاران 30 يۈەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاق تېرەك ناھايىتى بۈك ئۆسىدۇ، ئولتۇراق رايونغا تازا باپ كېلىدۇ، دېدى يۈكۈڭجىيەن.

بېيجىڭدا، ئۇ يەنە شىمالنىڭ دەريا ساھىلىنى ناھايىن قىلىدىغان مەنزىرىنى لايىھىلەدى، چوڭ-كىچىك تاشلار ياتقۇزۇلغان دەريا ساھىلىدا تەبىئىي مەنزىرىنى، يەنى يازدا، ئەتراپتىكى ئۆسۈملۈكلەر يامغۇر سۇلىرى بىلەن ياشرىپ تۇرىدىغان، ئېرىقلاردا سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان، قىشتا دەريا قىرغىقىدا ئۇششاق-چۈششەك تاشلار كۆرۈ-نۈپ قالىدىغان، كىشىگە ناھايىتى گۈزەل تۇيغۇ بېرىدىغان مەنزىرە بارلىققا كەلدى.

800 نەچچە يىلدىن بېرى، بېيجىڭ ئوردا-سارايلىق مەنزىرە بىلەن قاپلىنىپ تۇردى، بۇنداق مەنزىرە كىشە-لەرگە ئادەتتىكى، ھەقىقىي بېيجىڭنى—يۇقىرىلىقى بار بېيجىڭنى ئۇنتۇلدۇرۇپ قويدى. چەكسىز، تۈپتۈز كەتكەن خۇايبېي تۈزلەڭلىكى بار، قۇم-بورانلار ئاپىتى يۈز بېرىپ تۇرىدىغان، تۆت پەسىل ئېنىق ئايرىلىدىغان، ئەمگەكچان، ئەقىل-پاراسەتلىك پۇقرالىرى بار، ئېگىز-ئېگىز ئۆس-كەن ئاق تېرەك ئورمان تورى، نېلۇپەر كۆللىرى، چاسا ئېتىز، چاسا قورۇ، خالتا كوچىلىرى بار بېيجىڭنى ئۇنتۇپ قالدۇق. چوقۇم شىمالنىڭ ئاددىي، كەڭ قورساقلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈش كېرەك ئىدى.

خوشلىشىدىغان، پادىشاھ ۋە فېئودال دەۋرى بىلەن خوش-لىشىدىغان دەۋر. ئىلمىي ۋە دېموكراتىك، ئىنسانىي ۋە ئې-كولوگىيىلىك غايە ئۇرغۇپ تۇرغان لايىھە، ئىلمىي ئىنقىلاب-بىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، پادىشاھ ۋە ئاق سۆڭەكلەرنىڭ «-غەيرىي مەنزىرە قارىشى»دىن ئۈزۈل-كېسىل ۋاز كې-چىشتۇر.

— ھازىرقى مەركەز رەھبەرلىرى ۋە نۇرغۇن شەھەر-لەرنىڭ تەدبىر بەلگىلىگۈچىلىرىنىڭ سۆز - ھەرىكىتىدىن بۇنداق ئۈمىدنى كۆردۈق، - دېدى يۈكۈڭجىيەن.

— دۆلەتلىك تىياتىرخانىلار، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ بىنالىرىنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ شەھەر مەن-زىرە قارىشىمىز، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاۋامدىن، ئىلمىي ۋە دېموكراتىيىدىن، زامانىۋىلىقتىن بارغانچە يىراقلاشماقتا.

ھەقىقىي «مەدەنىيەت»كە قايتماقچى بولىدىكەنمىز، لايىھىلىگۈچىلەر ئىنسان تەبىئىتىنى تونۇشى، زېمىنىنى تو-نۇشى، نۇرمۇش سىناقلىرىنى باشتىن ئۆتكۈزگەن بولۇشى كېرەك.

1999 - يىلى، يۈكۈڭجىيەن خەندەندە بىر مەيدان لا-يىھىلەشكە باردى. خەندەنگە بارغاندىن كېيىن يېڭى تۈي-دۇ، يەرلىك ئالاھىدىلىك تاپالمىدى. مەيداننى لايىھىلىگۈ-دەك ئىلھاممۇ كەلمىدى.

— كېچىدە شامال چىقىپ، تۆت ئەتراپتىكى زىرائەتلەر شامالدا يەلپۈنەتتى. ئۇششاق - چۈششەك جانىۋارلارمۇ ئۇۋىلىرىدىن چىقتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىدىن بىز ئىلھاملاند-دۇق. تاڭ ئەمدىلا يورۇغاندا، بىر مەنزىرە كۆز ئالدىمدا پەيدا بولدى: سېرىق تۇپراق ئۇپۇققا تۇتاشقانىدى، چەك-سىز كەتكەن چىلانلىقمۇ كىشىنى ھايانغا سالاتتى. سەھەر تۇرۇپ، بىر، ئىككىدىن ئېتىزغا ماڭغان دېھقانلار، ئېشىكىنى يېتىلەپ كېتىۋاتقانلار، ئۇرۇق سېلىۋاتقانلار... مانا بۇ خۇا-بىي تۈزلەڭلىكىدە كۆزگە چىلىقىدىغان مەنزىرە ئىدى.

يۈكۈڭجىيەن «ياۋا ئوت - چۆپلەر»گە بەك ئامراق. ئۇنىڭچە، يېشىلاشتۇرۇشتا چەت ئەلنىڭ گۈل - گىياھلە-رى كىرگۈزۈلسە، بىزنىڭ سۇ يەر شارائىتىمىزغا ماس كەلمەيدۇ، ئوغۇتلاش ئېھتىياجى تۇغۇلىدۇ، ئىنچىكىلىك بىلەن باشقۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ، خىراجەتمۇ ئېشىپ كېتە-دۇ. ھازىرقى ئېكولوگىيىلىك مۇھىت قىممەت قارىشىدا

IRAS

«ئولمىپىك تەنھەرىكەت يىغىنى» ئورمان باغچىسى ۋە مەركىزىي رايون مەنزىرىسىنى پىلانلاش لايىھىسىدە، يۈكۈمچىيەن ۋە ئۇنىڭ ياردەمچىلىرى «ئېتىز» شەكلىدە-كى قۇرۇلۇش لايىھىسىنى تۈزدى.

— قانداق قىلىپ ئەڭ ئاز مەبلەغ سېلىپ، ئەڭ تېز-جەھەتتە ئۇسۇلدا ئولمىپىكتەك مۇشۇنداق چوڭ يېشىللىق بەرپا قىلىپ، بېيجىڭنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىكىنى گەۋدە-لەندۈرۈش كېرەك؟ شۇ چاغدا كالامغا مۇشۇ «ئېتىز» (خەنزۇچە 田) خېتى كەلدى. بىز ئوتتۇرىغا قويغان باھا باشقىلار ئوتتۇرىغا قويغاننىڭ ئۈچتىن بىرىگە توغرا كې-لەتتى. نۇرغۇن ئادەم، بۇ لايىھىدىن گۇمانلاندى، ئۇنىڭ ئەمەلگە ئاشماسلىقىدىن ئەنسىردى، چۈنكى، بىزنىڭ شەھىرىمىز ئەمدىلا ئېتىزلاردىن قۇتۇلغانىدى، شەھەردە قانداقمۇ ئېتىز بەرپا قىلغىلى بولسۇن؟

يۈكۈمچىيەن مۇنداق دەيدۇ:

— جۇڭگولۇقلار 5 مىڭ يىل دېھقانچىلىق قىلدى، يەرنى ئەڭ ئوبدان چۈشىنىدۇ، يەر تېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىش خىراجەت مەسىلىسى، سۇ ئىشلىتىش مەسىلىسى، نەم يەردىن پايدىلىنىش مەسىلىسى، باشقۇرۇش مەسىلى-سىنى ھەل قىلىدۇ. ئاخىردا تېخى ھوسۇل ئالغىلى بولىدۇ. — بۇ لايىھىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا بىر نېمە دېيە-لمەيمەن. ئەلۋەتتە، كۆپچىلىكنىڭ بۇنى قوبۇل قىلىشىغا ۋاقىت كېتىدۇ. بىراق مەن بىر قارارغا كېلىپ بولىدۇم، ئە-گەر بېيجىڭ قوبۇل قىلالمىسا، باشقا جايغا بېرىپ بۇ ئارزۇيۇمنى ئەمەلگە ئاشۇرساممۇ بولىدۇ، مەن چوقۇم «ئېتىز» شەكلىدىكى قۇرۇلۇشنى شەھەرلەردە بەرپا قى-لىش ئارزۇيۇمنى ئىشقا ئاشۇرىمەن.

— دۆلەتلىك تىياتىرخانىلار، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ بىناسى، ئەسىر كوچىلىرى، باروكلە نەچچە يۈز مىڭلىغان شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىناسلىرى، سىياسىي نەتىجىلەرنى ناھايان قىلىش، ئۆسۈملۈك، دەل - دەرەخ-لەرنى بىز يەرگە يىغىشتىن شەكىللەنگەن مەركىزىي باغ-چىلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ شەھەر مەنزىرىسى كۆز قا-رىشىمىزنى، ئاۋامدىن، ئىلمىي ۋە دېموكراتىيىدىن يىراق-لاپ كەتكەنلىكىمىزنى، زامانىۋىلىقتىن، كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتىن چەتنەپ كەتكەنلىكىمىزنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

— باغلىرىمىز باغقا، قىشلاقلىرىمىز قىشلاققا، ئوتلاق-

لىرىمىز ئوتلاققا ئوخشاشسۇن. ھەممە يەردە ئۆزىمىزگە تونۇشلۇق گۈل - چېچەكلەر ئېچىلغاي، ھاۋالىرىمىزنى غەيرىي كۆكتاتلارنىڭ ھىدى ئەمەس، ئۆز كۆكتاتلىرىمىز-نىڭ ھىدى قاپلىسۇن.

خەنزۇچە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 2004 - يىللىق 14 - نۆۋ-تەبر سانىدىن ئېلىندى.

گۈلشات تەلئەت تەرجىمىسى

«ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدىن

مەسئۇل مۇھەررىرى: نۇرئىسا باقى

يول

يۇنۇس ئىلياس ئىدىقۇتلۇق

يول ئىزدەنگۈچىلەر ئۈچۈن ئوچۇق، بەلكى ماڭغانسېرى كېڭىيىپ بارىدۇ، ئىزدەنمىگۈچىلەرگە بولسا تۇتۇق، ئۇنداقلارنى ھەتتا داغدام يولغا ئەپ-چىقىپ قويساڭمۇ، يەنىلا تېنەپ - تەنتىرەپ، سىيلا-پ - سپاشتۇرۇپ يۈرۈشىدۇ. «ئىزدەنگۈچىلەر» بە-لەن «ئىزدەنمىگۈچىلەر» نىڭ پەرقى پەقەت ئىككىلا ھەرپ، ماھىيەتتە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مۇساپە خې-لىلا ئۇزاق. ئىزدەنگۈچىلەر مەقسەتلىرىگە جەزمەن يېتىدۇ، ئىزدەنمىگۈچىلەر بولسا ناتايىن.

ئۈمىدلىك يول

بۇ دۇنيادا سېنى ئۆز كىشىلىرىڭنىڭ چۈشەنمەسلى-كىدىنمۇ ئېغىر ئەلەم بولمىسا كېرەك. چۈنكى باشقىلار سېنى چۈشەنمەس، ئۇلارنى دۈشمەن ياكى رەقىب ۋە يات بولغاچقا شۇنداق دەپ ئۆزۈڭگە تەسەللى تاپمىسەن. ئەمما ئۆز يېقىنلىرىڭ چۈشەنمەس، يېتىمىسەن-دە، بۇ دۇنيادىن ئۈمىدسىزلىنىشكە باشلايسەن. ھالبۇ-كى ئۆزۈڭ كىشى تۇرۇقلۇق كىشىلەردىن ئۈمىدسىز-لەندىڭ دېگەن سۆز، بۇ دېمەك روھەن ئۆلۈشكە باش-لىدىڭ دېگەن سۆز، لېكىن كىشى ئۆلەسلىكنىڭ ئاما-لىنى قىلمىقى لازىم. ئەگەر سەن توغرا بولساڭلا، ھامان سېنى چۈشىنىدىغانلار چىقىدۇ. چۈنكى، بۇ دۇنيادا غا-پىلارلا ئەمەس، ئاقىللارمۇ باردۇر.

مۇھەررىرى: ئەزىزە تۇيغۇن

بالىلار تەربىيىسى

ۋە

ھاياتلىق

غالىپ غۇجىئابدۇللا

تاقابلىق تۇرۇش، قاتناش بەلگىلىرى، ئوتتىن ۋە سۇدىن مۇداپىئەلىنىش تەدبىرلىرى، جىددىي قۇتقۇزۇش تېلېفون نومۇرلىرى قاتارلىقلار ھەققىدە چۈشەنچىسىنى ئايدىن ئايدىن قىلىشىمىز ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

تەرەققىي تاپقان ئەللەردە بالىلارغا ھاياتلىق تەربىيىسىنى، يەنى جاننى قوغداش تەربىيىسىنى بەك مۇھىم تەربىيە دەپ قارايدىكەن. ئۇلار پەرزەنتلىرىنى كىچىكىدىن تارتىپ خەتەرلىك ئەھۋاللاردىن قانداق قۇتۇلۇپ، ئۆز جىنىنى ساقلاپ قېلىش ھەققىدە چوڭقۇر چۈشەنچىگە ئىگە قىلىدىكەن.

2004 - يىل 12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ھىندى ئوكياندا دېڭىز تاشقىنى يۈز بېرىشتىن سەل ئىلگىرى، ئەمدىلا ئون ياشقا كىرگەن ئەنگىلىيەلىك تىل شىمس ئىسىملىك بىر قىز دېڭىز ياقىسىدا قۇم ئويناۋاتقانىكەن. ئۇ تاسادىپىي بىر غەلىتە ئەھۋالنى بايقاپ قاپتۇ. قارىسا دېڭىز يۈزىدە نۇر-غۇن سۇ كۆپۈكلىرى پەيدا بولۇپ، دېڭىز سۈيىمۇ سەل تۆۋەنلەپ كېتىپتۇ، دېڭىز ياقىسىدا باغلاقلىق تۇرغان بە-

ربئال تۇرمۇشتا كىشىلەر بالىلارنى قانداق تەربىيە-لەش ھەققىدە خىلمۇخىل قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويدۇ. بەزىلەر مەكتەپ تەربىيىسىنى مۇھىم بىلىسە، بەزىلەر ئائىلە تەربىيىسىنى، يەنە بەزىلەر جەمئىيەت تەربىيىسىنى مۇھىم بىلىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ بىر قاتار تەربىيىلەرنىڭ ھەممىسى بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىپ، جەمئىيەتكە ياراملىق ئادەم بولۇپ چىقىشىغا غايەت زور تەسىر قىلىدۇ. ئەمما بىز بۇ تەربىيىلەرنى بېرىش بىلەن بىللە بالىلارنىڭ ھايا-تىنى قوغداشقا ئىنتايىن زۆرۈر بولغان بىخەتەرلىك تەربىيىسىگە ھەرگىز سەل قارىماسلىقىمىز لازىم. يەنى بالىلارنى كىچىكىدىن تارتىپ ھاياتلىقنى سۆيىدىغان، ئۆزىنىڭ جې-نىنى ۋە باشقىلارنىڭ ھاياتىنى قوغداشنى ھەممىدىن مۇھىم ئىش دەپ قارايدىغان قىلىشىمىز ئىنتايىن زۆرۈر. بۇنىڭ ئۈچۈن تەبىئەت دۇنياسىدا يۈز بېرىدىغان تەبىئىي ئاپەت-لەر (كەلكۈن كېلىش، چاقماق چىقىلىش، يەر تەۋرەش قا-تارلىقلار) دىن قانداق مۇداپىئەلىنىش، ئۇنى قانداق باي-قاش، خەتەرلىك ئەھۋاللار يۈز بەرگەندە، ئۇنىڭغا قانداق

ئاپتىنى يۈز بېرىپ پۈتۈن كارىدورنى ئىس، قاپلاپ كېتىپ ھېچنېمىنى كۆرەلمىسىمۇ، ئۆزىنىڭ سەزگۈسىگە، تەجرىبە-سىگە تايىنىپ ئىشكىلەرنى تېپىپ قېچىپ كەتكەنلىكى.

فرانسىيىدە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىرىنچى يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان مەلۇم بىر ئوقۇغۇچى، مەكتەپتىن قايتىپ كەلمۈپتېن يىقىلىپ كېتىپ، بوينىدىكى بىر تال تومۇرنى ئەينەك پارچىسى قىيىۋېتىپتۇ. بۇ بالا يىغلاش تۈگۈل، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، قان تومۇرنىڭ ئاغزىنى بىر قولى بىلەن چىڭ ئېتىۋېلىپ، ئەڭ يېقىن جايدىكى تېلېفون بوتكىسىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، جىددىي قۇتقۇزۇشقا تېلېفون قىلىپ ئەڭ تېز سۈرئەتتە ئۆزىنى قۇتقۇزۇۋاپتۇ. ئەگەر ئۇنداق قىلمىسا، قانسىراپ ئۆلۈپ كېتىش ئېھتىمالى زور ئىكەن. دېمەك بۇ بالىنىڭ كاللىسىدا «خەتەرلىك ئەھۋال يۈز بەرسە، نېمە قىلىش كېرەك؟» دېگەن ئۇقۇم ئىنتايىن ئېنىق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۆزىنى ئۈنۈملۈك قوغدىيالايدۇ.

دۇنيادا ھاياتلىقتىن قىممەت نەرسە بولمايدۇ. ئادەم بۇ دۇنياغا پەقەت بىرلا قېتىم كېلىدۇ. خەتەرلىك ئەھۋاللار يۈز بەرگەندە قانداق قىلىپ ئۆز ھاياتىنى قوغداپ قېلىشىنىمۇ ئارتۇق ئۇلۇغ ئىش بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بالىلارغا تەربىيە بەرگەندە بىخەتەرلىك تەربىيىلىرى ئىچىدىكى تەبىئىي ئاپەتلەردىن قانداق قۇتۇلۇش، ئۇلارنى قانداق بايقاش ھەققىدە چۈشەنچە ھاسىل قىلىپ قويۇش-مىز ئىنتايىن زۆرۈر.

ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، مەملىكىتىمىزدە ھەر خىل تەبىئىي ئاپەتلەر يۈز بېرىشتىن بۇرۇنقى بېشارەت-لەرنى قانداق بايقاش ھەققىدە تەربىيە كەمچىل ئىكەن. بۇنىڭ ئۈچۈن مەملىكىتىمىزدىكى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ تەبىئىي ئاپەتلەردىن ئۆزىنى قوغداش ئېڭى نىسبەتەن تۆۋەن ئىكەن. ھەتتا بەزىلەر ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى بايقاشلىرىنىمۇ ئانچە كۆڭۈل بۆلمەيدىكەن.

بىر نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا چۇڭچىڭدىكى بىر باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى چىجياڭ دەرياسىدىكى سەيدى خۇڭ كۆۋرۈكىنى ساياھەت قىلىپ بولۇپ تاپشۇرۇق دەپ-تىرىگە بىر پارچە ماقالە يازغان. ئۇ بالا دەپتىرىگە: «كۆۋرۈكنىڭ ھەممە يېرىگە دەز كېتىپتۇ، ماشىنىلار كۆۋرۈكتىن ئۆتكەندە كۆۋرۈك تىترەۋاتىدۇ، ھېنىڭچە بۇ

زى كېمىلەرنىڭ يېرىمى قۇرۇقلۇققا چىقىپ قاپتۇ. ئۇ بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ دەرھال مۇئەللىمنىڭ دېڭىز تاشقىنى يۈز بېرىش ھەققىدىكى بېشارەت ھەققىدە دېگەن گەپلىرى ئېسىگە كېلىپ قاپتۇ. بۇنداق غەلىتە ئەھۋال بولغاندا دې-ڭىز تاشقىنى يۈز بېرىدىكەن. ئۇ قىز دەرھال بۇ ئىشنى ئاڭلىسا دەپتۇ. ئىلغار پەن-تېخنىكا ئۈسكۈنىلىرى باي-قىيالىمغان ئىشنى كىچىككىنە بىر قىز بايقاپتۇ.

بۇ قىزنىڭ ئاپىسى ئىنتايىن زېرەك ئىكەن. ئۇ دەرھال بۇ ئىشنى ئاشۇ جاينىڭ ساياھەت ئىشلىرىغا مەسئۇل خا-دىملارغا ئېيتىپتۇ. دېڭىز ياقىسىدا ساياھەت قىلىۋاتقان 100 نەچچە ئادەم دەرھال بىخەتەر جايغا بېرىۋاپتۇ. ساياھەت-چىلەر خەتەرلىك جايدىن ئايرىلىپ بىر نەچچە مىنۇت بولمايلا، ئون نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتە دېڭىز دولقۇنى كېلىپ دېڭىز قىرغىقىغا ئۇرۇلۇپتۇ. خۇشاللىنارلىق يېرى، مۇشۇ قىز بولغاچقىلا ئۇلارنىڭ ھاياتىغا خەۋپ يەتمەپتۇ. ياپونىيە دۇنيادىكى ئەڭ كۆپ يەر تەۋرەيدىغان جاي-لارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇلار بۇ ھەقتىكى بىخەتەرلىك تەربىيىنى يەسىلدىن باشلايدىكەن. ياپونىيىدە بالىلار ئەمدىلا ئىشلارنى چۈشىنىشكە باشلىغاندىلا، ئۇلارغا يەر تەۋرەش، دېڭىز تاشقىنى قاتارلىق غايەت زور تەبىئىي ئاپەتلەردىن قانداق مۇداپىئەلىنىش ئۇچۇرلىرىدىن ساۋات بېرىپ، يەر تەۋرىگەندە ياكى دېڭىز تاشقىنى يۈز بەر-گەندە قانداق يەرلەرنىڭ خەتەرلىك، قانداق يەرلەرنىڭ بىخەتەر جاي ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويدىكەن. ئۇلار ئۆزى تۇرۇۋاتقان جاينىڭ مۇھىتىغا ئىنتايىن دىققەت قىل-دىكەن، قانداق ئەھۋالدا ھاياتىنى قانداق ساقلاپ قېلىشنى ناھايىتى ئېنىق بىلىدىكەن.

مەلۇم بىر دۆلەتتە، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىناسىغا ئوت كېتىپتۇ. ئۇ بىنادا ئون نەچچە دۆلەتتىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ياتىدىكەن. ئوت ئاپىتى يۈز بەرگەندىن كېيىن قالغان دۆلەتتىن كەل-گەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆلۈپ، ياپونىيىدىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ساق قاپتۇ. چۈنكى ياپونىيىلىك ئوقۇغۇچىلار شۇ بىنادا تۇرغاندا قەيەردە ئى-شك بار، قەيەردە پەلەمپەي بار، ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ قالسا قانداق قېچىش كېرەك، تاملاردىكى بىخەتەرلىك بەلگىلىرى قاتارلىقلارغا ئىنتايىن دىققەت قىلغانىكەن. ئوت

005

تارشا پۈتۈك

باغۋەن تەكلىكى ئەتراپىدىكى ئەھمەت ئورمىنى كېسىپ تاشلىدى. سەۋەبى، دەرەخلەرنىڭ يىلتىزى ئۈزۈم تاللىرىنىڭ ئۆسۈشىگە توسالغۇ بولۇۋاتىدۇ دېگەندەك، شۇنىڭدىن كېيىن باغۋەننىڭ ئۈزۈم تاللىرى كۆكلەپ، ياشاشقا باشلىدى.

بۇنى كۆرۈپ باشقا باغۋەنلەرمۇ دەرەخلەرنى يىلتىزدىن قومۇرۇپ تاشلاشتى. بۇنىڭ بىلەن كۆز يەتكۈسىز تەكلىكتە بىر تۈپمۇ دەرەخ قالمايدى. گويا ئالەم باغىستان بولدى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان بورانىباينىڭ شادلىقتىن ئاغزى قۇلچىغا يەتتى - دە، بۇ يەرگە دەھشەت سېلىپ ئۇچۇپ كەلدى. قارا قاناتلىرىنى يېرىپ تەكلىرنىڭ غۇچىدە غورا بولغان شۇڭلىرىنى ئۈزۈپ تاشلىدى، تۆمۈر تىرناقلىرى بىلەن تال با- راڭلىرىنى دەسسەپ چەيلىدى. ھەممە يەر غەمىستان بولدى. قارا بوران ئۆزىنىڭ بۇ «غەلبە» سىدىن قۇۋىنىپ سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى ...

شۇ چاغدا توپا يىغىۋاتقان ئاسماندا بىر تال يوغان تارشا كۆرۈندى. ئۇنىڭدا: ئورمان كېشىش مەنىسى قىلىنىدۇ. كۆكرىپ تۇرغان دەرەخنىڭ بىر تال شېخىنى سۇندۇرغانلارغا بىر باش كالا، بىر تۈپ دەرەخنى كەسكەنلەرگە بىر باش ئات تۆلەم تۆ- لىتىلىدۇ، دەپ پۈتۈلگەندى.

باغۋەن ئاكا! بۇ پۈتۈكنى ئوقۇدىڭىزمۇ؟

ياردەم

دادام شۇنداق دەيدىغان، پالانلارنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئۆرە قىلمەن دېسەڭ، ئىككى پۈتۈننى يىغىۋالىدۇ. راست، كىشىلىك ھاياتتا ياردەمگە موھتاجلار بار، ياردەم قىلغۇچى ساخاۋەتچىلەرمۇ بار. ياردەمگە موھتاجلارغا ياردەم قىلغۇلۇق، ئەلۋەتتە. لېكىن كىشىلىك تۇرمۇشتا شۇنداق كىشى- لەرمۇ باركى، ئۇلار قولتۇقىدىن يۆلەپ ئۆرە قىلمەن دېسەڭ، ئىككى پۈتۈننى يىغىۋالىدىغانلارغا ئوخشايدۇ. بۇ خىل كىشىلەرنى ئالدى بىلەن روھى - مەنىۋى تەرەپتىن ئۆرە قىلماق لازىم. بۇ جەھەتتە جەمئىيەت ئاقىل - ئۆگۈتچىلەرنىڭ ياردىمىگە موھ- تاجدۇر.

مۇھەررىرى: ئەزىزە تۇيغۇن

كۆۋرۈك دەرھال گۈمۈرۈلۈپ چۈشىدىغاندەكلا قىلىدۇ... دەپ يېزىپتۇ. بۇ بالىنىڭ ئاپىسى ماقالىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنى ماختاش تۈگۈل خاپا بولۇپ: «بۇ چوڭ كۆۋرۈك شەھىرىمىزنىڭ پەخرى، نېمىشقا سەن مۇد- نداق يازسەن؟» دەپ تەنقىد قىپتۇ. ئەمما ئۇزاق ئۆتمەي بۇ كۆۋرۈك گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ قىرىق ئادەم قازا قىلىپ- تۇ.

ئەنگىلىيەلىك ئانا بالىسىنىڭ بايقىشىغا ئىشەنگەچكە 100 نەچچە ئادەم ئاپەتتىن قۇتۇلۇپ قالغان. ئەمما چۇڭچىڭلىق ئانا ئۆز بالىسىنىڭ بايقىشىنى يېنىكلىك بىلەن ئىنكار قىل- گان. ئاخىر ئاپەت يۈز بېرىپ بالىنىڭ بايقىشىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان.

يۇقىرىقى باياندىن شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىزكى، بالىلارغا بىخەتەرلىك نەزىرىيىسى بېرىشنى كۈچەيتىش بىلەن بىللە، ئۇلارنىڭ تەبىئىي ئاپەتلەرنىڭ يۈز بېرىشىدىن بې- رىلگەن بېشارەتلەرنى بايقىشىغا ئىشىنىشىمىز ئىنتايىن زۆ- رۇر.

ئادەم بۇ دۇنيادا ياشايدىكەن، خىلمۇخىل تاسادىپىي ۋەقەلەرگە يولۇقۇشتىن ساقلىنالمىدۇ. ھەتتا كىشىلەر ئۇخلاپ چۈشىدىمۇ ئويلاپ باقمىغان ئىشلار يۈز بېرىشى مۇمكىن. ئەمما بارلىق تەبىئىي ئاپەتلەر يۈز بېرىشتىن بۇ- رۇن، ئۇنىڭدا چوقۇم ئالدىن بېشارەت بولىدۇ. خۇددى شامال چىقىپ، چاقماق چىقىلىشى يامغۇردىن بېشارەت بەرگەندەك. يەھۇدىيلاردا: «ئالەمدە توپان بالاسى يۈز بېرىشتىن بۇرۇن، خۇدا نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىنى ياساشقا ئادەم ئاجراتقان» دەيدىغان ھېكمەتلىك سۆز بار. بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، ئادەمنىڭ بېشىغا كەلگەن ھەر قانداق خېيىمخەتەرنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئويلىغاندا، چو- قۇم ئۇنىڭغا نىسبەتەن تەدبىر تېپىلىدۇ. بۇ خىل تەدبىر تەربىيىدىن، شەيئىلەرنى كۆزىتىشتىن، تۇرمۇش تەجرىبى- سىدىن ۋە ئەقلى تەپەككۈردىن كېلىدۇ. خەلقىمىز ئارىسىدا «تەدبىرنىڭ قانداق بولسا، تەقدىرنىڭ شۇنداق بولۇر» دەيدىغان ھېكمەتلىك سۆز بار. بۇنىڭ ئۈچۈن بالىلارغا نەزىرىيە ئېلىپ بارغاندا، ھاياتلىقنىڭ ھەممىدىن قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى، ھاياتلىقنى قوغداشتا، تەبىئىي ئاپەتلەرنىڭ بېشارىتىنى قانداق بايقاش، خېيىمخەتەرگە يولۇققاندا ئۇ- نىڭدىن قانداق قۇتۇلۇشنىڭ تەدبىرىنى ئۆگىتىپ قويۇش- مىز تولمۇ زۆرۈر.

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ئەل سۆيگەن

ئەلنە غەمبى

مەغلەشخان

ئاپتونۇم رايونى

دوست ئىدۇق. بالام، سەن بۇ تەرەپلەرگە كەلمەيتتىڭ، بۇ قېتىم نېمە ۋەجىدىن كېلىپ قالدىڭ؟ — دەپ سورىدى. مەن:

— مەغلەشخان ئاچا، سىزمۇ ئاڭلاۋاتقانسىز، ھازىر جەمئىيىتىمىزدە يا سۆزىنى، يا مۇزىكىسىنى چۈشەنگىلى بولمايدىغان بىر قىسىم «شاۋقۇن — سۈرەن» مۇزىكىلىرى ئۇيغۇر ناخشا — مۇزىكىلىرى بىلەن بازار تاللىشۋاتىدۇ. بىر قىسىم ياشلىرىمىزمۇ ئۇنىڭغا نادانلارچە ھېرىس-مەن بولۇۋاتىدۇ، بۇ ھالەت داۋاملىشىۋەرسە بولمايدۇ. مېنىڭ قارىشىمچە خوتەن نەغمىلىرى خەزىنىسىنىڭ ئاچ-قۇچى سىزنىڭ قولىڭىزدا، خەزىنىڭىزدىن بىر ئاز جاۋاھىر راتلار ئېلىپ كېتىپ، ئۆزۈم ياخشى ئىگىلەپ، مۇزىكا قىسمىغا بىر ئاز جاز چالغۇلارنى ئارىلاشتۇرۇپ، ياشلار قىزىققۇدەك قىلىپ، ياشلارنىڭ ۋە ناخشا خۇمار كىشىلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنساق، دېگەن مۇددىئە بىلەن مەخسۇس سىزنى يوقلاپ كەلگەندىم، — دېدىم.

— ياخشى ئويلاپسەن بالام، مەن بۇ يىل 68 ياشقا كىرىپتەمەن، بىر ئۆمۈر ناخشا — مۇزىكا ئىچىدە

خوتەن خەلق ئەلنەغمىلىرىنى توپلاش مۇددىئاسى بىلەن 1990 — يىلى سېنتەبىر ئايلارنىڭ مەلۇم بىر كۈنى كېرىيە ناھىيىسىدىكى ئاتاقلىق خەلق ئەلنەغمىچىسى مەگ-لەشخاننى ئىزدەپ كېرىيە ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدىم. نا-ھىيلىك مېھمانخانىغا ئورۇنلىشىپ، ناھىيلىك مەدەنىيەت يۇرتىدىكى رەجەپ ھاشىمنىڭ يول باشلىشى بىلەن مەگ-لەشخاننىڭ ئۆيىگە باردۇق. مەغلەشخان ئاچام داستىخاندا ئىكەن. ئۇ ئىككىمىزنى كۆرۈپ:

— كېلىڭلار باللىرىم، ياخشى ئاش ئۈستىگە، يامان گەپ ئۈستىگە دەپتىكەن، مانا بۇ ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى، — دېگىنىچە بىزنى داستىخانغا تەكلىپ قىلدى. بىزمۇ كۆڭۈل سوۋغىلىرىمىزنى داستىخانغا قويدۇق. مەغلەشخان ئاچام:

— بالام ئابدۇللا، ئاپاڭ تۈگەپ كەتكىلى بۇ يىل قانچە يىل بوپتۇ؟ ئاپاڭ ئوقۇغان «يول بولسۇن»، «ئال-مىچى ئانارلىرىڭ» دېگەن ناخشىلار ھازىرقىدەك قۇلاق تۈۋىمىدە ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ، ئاپاڭ ناھايىتى مېھماندوست، ئالدىنقى ئوچۇق ئايال ئىدى. ئاپاڭ ئىككىمىز ياخشى

ياشايتىمەن. ئەقلىمنى بىلگەندىن ئارتىپ مۇقام ئاڭلاپ چوڭ بولدۇم. 1940 - يىللىرىغا كەلگەندە مۇقامچىلار باشقا مىللەتلەرنىڭ ناخشىلىرىنى ئوقۇيدىغان بولۇۋالدى. چوڭ - كىچىك يىغىلىشلاردا ئۆزگىلەرنىڭ ناخشا - مۇزد - كىلىرىنى چېلىشنى بىلمەيدىغان خېلى ئاتاقلىق كىشىلەرگە مۇزىكا چېلىش پۇرسىتىمۇ بېرىلمەيدىغان، باشقىلارنىڭ ئادەتتىكى ناخشىسىدىن بىر قانچىنى بىلىدىغانلار قەدىر - لىنىپ قالدى. ھەر بىر سەنئەتكارنىڭ تاماشىبىنى ئايرىم بولىدىكەن، بىر قىسىم مایمۇنسىمان ئادەملىرىمىز خەق - نىڭكىنى چېلىپ، ئوقۇشۇپ يۈرۈۋەردى. 60 - يىللارغا كەلگەندە ھىندىستان، پاكىستان فىلىملىرى بىلەن بىللە بىر قىسىم كىنو ناخشىلىرى بىر مەزگىل مودا بولۇپ دەۋر سۈردى. بىر قىسىم نادان كىشىلەر ھەتتا فىلىمدىكى پېر - سوناژلارغا ئاشىق بولۇپ، خوتۇن - بالىلىرىدىن ئايرىل - دى. بەزىلەر راجىغا ئاشىق بولۇپ ئىسسىق ئۆيى، بالىل - رى، ئەرلىرىدىن ئايرىلدى. 60 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، سىرتتىن ئېقىپ كىرگەن ھەرقانداق بىر ئەسەر

زەھەرلىك چۆپ ھېسابلىنىپ ھەممىسى بىراقلا تازىلاندى. بىر مەزگىل مۇقام ۋە خەلق نەغمىلىرى قارىلانغانىدى. كېيىن ئۇ گەپلەرمۇ تۈگەپ نىھايەت «ئوتنىڭ ئوتقا باردى، سۇنىڭ سۇغا باردى، قالدى قېتىقنىڭ بەش بۇلى» دې - گەندەك يەنە ئۆزىمىزنىڭكى بىلەن قالدۇق. شۇ كۆرگەند - لىرىمىزدىن قارىغاندا بىزنىڭ مۇقام - مەشرەپلىرىمىز، خەلق ئەلنەغمىلىرىمىز ئۈزۈلمەس، تۈگىمەس بىر مۇقەد - دەس مېلودىيە، ئەڭ ئاۋۋال ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلغىن! ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلغان ئاساستا مۇزىكا قىسمىنى دەۋر روھىغا ماسلاشتۇرساڭ بولىدۇ. ئۇنداق بولمىسا، كۈنلەر - نىڭ بىرىدە ئەسلى ھالىتىنىمۇ تاپماق قىيىن بولۇپ قې - لىشى مۇمكىن، - دېدى.

شۇ ئارىدا مەغلەشخان ئاچامنىڭ شاگىرتلىرىدىن ئابد - لىمەت شاڭخادەن، ئابدۇللا زەرگەر، ئەھمەت، ئۆمەر قا - تارلىقلار داپ، دۇتارلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كىرىپ كەلدى. مەتتوخنى ئىسمائىل قوشۇلۇپ ئالتمىز بىر مەپىگە ئول - تۇرۇپ ئارال يېزىسىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. ئۇ يەردە

شۇنىڭدىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلىق قىلدىم، يەنىلا قولۇمدا تەمبۇر، ئاتا كەسىپم بولغان بۇ ئەلنەغمە بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىمەن. كېيىنكى كۈنلەردە ھەرخىل سەۋەبلەر بىلەن خىزمىتىمدىنمۇ ئايرىلدىم. بالام، شىنجاڭدا ناخشا - مۇزىكا چوڭ جەھەتتە ئىككى تۈرگە بۆلۈندۈ، بىرى، قو-مۇل ئەلنەغمىلىرى، بۇ نەغمە ئاساسەن شەرق ۋە شىمالدىكى لوپنۇر، تۇرپان، توقسۇن، ئىلى قاتارلىق رايونلارغا ئومۇملاشقان. يەنە بىرى، كۇچا نەغمىلىرى بولۇپ، ئاساسەن جەنۇبىي شىنجاڭغا كەڭ ئومۇملاشقان. كۇچا نەغمىلىرى بىلەن خوتەن نەغمىلىرىنىڭ مېلودىيە ۋە كۇي شەكىللىرىدە تولمۇ ئوخشاشلىق بولۇپ، بۇنىڭ قايسى بۇرۇن، قايسى كېيىن بۇنى بىر نېمە دېيىش قىيىن. بۇ جەھەتتە بىز كۇچادىكى ناخشا پىرى نىساخان بىلەن نەچچە قېتىم ئۆز ئارا تالاش - تارتىش قىلىشقان، بىراق نەتىجەسى چىقمىدى. 50 - يىللاردا نىساخان مېنى كۇچاغا تەكلىپ قىلدى. بىز ئەلنەغمىچى ئاياللاردىن نىساخان دىگەن مەرەمخان، سادەتخان قاتارلىق تۆتىمىز كارۋانلارغا قوشۇلۇپ يىگىرمە كۈندە كۇچاغا يېتىپ باردۇق. قارىساق نىساخان بىلەن مەجەزىمىز راسا بىر يەردىن چىقتى. ئۇلار بىزنى قويۇۋەتمەي بىر يىل كۇچاننىڭ يېزا - قىشلاقلىرىدا مەشرەپ قىلدۇق. كېيىن نىساخان خوتەنگە كەلدى، ئۇلار ئۈچ - تۆت ئادەم خوتەندە بىر يېرىم يىل تۇردى. نىساخان بىلەن بىللە كەلگەن زورنخان خوتەن شەھىرى تۈز - غاق كوچىسىدىكى تۇرسۇن ئاخۇن داپچىغا ياتلىق بولۇپ، خوتەندە تۇرۇپ قالدى. بۇ ئىككى يۇرت نەغمىلىرىنىڭ مەلۇم تەرەپلىرى ھەر ئىككى يۇرتقا ئومۇملىشىپ قالغان. مېنىڭچە بۇ نەغمىلەرنىڭ يۇرت تەۋەلىكىنى ئايرىپ چەقىمەن دەپ ئولتۇرۇشنىڭ زۆرۈرى يوق. 1951 - يىلى كېرىيەدە بىر قېتىم كەڭ دائىرىلىك خەلق ئەلنەغمىچىلىرى ماھارەت كۆرسىتىش كۆرىكىدە مەن ساتار بىلەن ئەجەم مۇقامىنىڭ مەشرەپ قىسمىنى ئىجرا قىلىپ، 1 - دەرىجىگە ئېرىشتىم. 1958 - يىلى ئىيۇندا ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن خەلق سەنئەتچىلىرىنىڭ ماھارەت كۆرسەتتىشى مۇسابىقىسىدە تەمبۇر بىلەن مۇشاۋرەك مۇقامىنىڭ مەشرەپىنى ئورۇنداپ، 1 - دەرىجىگە ئېرىشىپ، پايتەختتە ئۆتكۈزۈلدىغان ھەرىمىلەت خەلق سەنئەتچىلىرىنىڭ ما-

بىزنى كۈتۈپ تۇرغانلار بىلەن كۆرۈشۈپ داستىخانغا كەلدۇق.

بىر پەس ئۆتكەندىن كېيىن سازەندىلەر قوللىرىغا سازلىرىنى ئېلىشىپ سازلاشقا باشلىدى، مەنمۇ ئۇنىڭغا تەييار قىلدىم. مۇزىكا ساتار، تەمبۇر بىلەن باشلاندى. «مۇشاۋرەك مۇقامى» نىڭ مۇقەددىمىسىنى ئابدۇقادىر ساتاردا چالدى، مەڭلەشخان ئاچام تەمبۇر، ئابدۇللا زەر - گەر نەغمە دېپىنى يەلپۈپ ئولتۇرۇپ مۇقەددىمە ئوقۇدى. زوھۇرنىڭ زوھۇرىدىن چۈشۈپ ھەركىمگە بىر سەۋدا، شۇ سەۋدالار ئىچىدە جاھان بازىرىدا مىڭ غەۋغا.

مۇقەددىمە ناۋايىنىڭ يۇقىرىقى غەزىلى قەيت قىلىندى. مۇقەددىمىگە ئەگىشىپ ھەممە بىرلىكتە مۇشاۋرەك مۇقامنىڭ نەغمە قىسمىغا جور بولدى. بەزمە بارغانسېرى يۇقىرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. بېشىغا كىچىك تەلپەك، ئۈستىگە پەرىجە كىيۋالغان 40 ياشلاردىكى بىر جۇۋان لەرزەن ئۇسسۇلغا چۈشتى ۋە باشقىلارنى تارتتى. دەل مۇشۇ ۋاقىتتىكى كەيپىياتنى سۆز بىلەن ئىپادىلەش قىيىن كېلەتتى. بۇ بىر كۈن شادىمانلىق ئىچىدە كەچ بولدى. ھەممىمىز باغ ئىگىسى بىلەن چىرايلىق خوشلىشىپ ئۆز خانلىرىمىزغا قايتتۇق.

ئەتىسى مەڭلەشخان ئاچام بىلەن كۆرۈشۈپ ئىككى - مىزلا ئايرىم پاراڭلاشتۇق. مەڭلەشخان ئاچام:

— مەن 1922 - يىلى كېرىيە بازار ئىچى ئۆستەڭ بويى مەھەللىسىدە بىر ئەلنەغمىچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن ئىكەنمەن. ئەقلىمگە كەلسەم دادام ھاشىم ئاخۇن، ئانامنىڭ بەش ئىنىسىغا مۇقام ئەلنەغمە ئۆگىتىدىكەن. بۇلار نەدە توي - تۆكۈن، مەشرەپ سورۇنلىرى بولسا مېنىمۇ ئېلىپ باراتتى. كېيىن دادام بىلەن ئانام تۈگەپ كېتىپ بەش ياش ۋاقتىمدا بەش تاغامنىڭ قولىغا قاپتىمەن.

1931 - يىلى تاغلىرىم مېنى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇتتى، 1940 - يىلى دىنىي ۋە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇدۇم. 1941 - يىلى تاغلىرىم ئويلىشىپ، مەڭسۇرقارىمغا مەجبۇرىي ياتلىق قىلىشتى. بۇ قارىم بىلەن بىر ئايدەك ئۆي تۇتۇپ ئاجرىشىپ كەتتىم. چۈنكى مەن كىچىكىمدىن ناخشا - مۇزىكا ئىچىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن، بۇ بىر دىنىي مۇخلىس، ئۇلارنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىغا كۆنەلمىدىم.

سەنئىتىنى بېيىتىش، مۇكەممەللەشتۈرۈش، ئومۇملاشتۇرۇش رۇشتەك ئۇلۇغۋار ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ خەلق ئەلنەغمە سەنئىتىنىڭ ئۈزۈلۈپ قالماستىكى ئۈچۈن يەنە راقىنى كۆرۈپ، بىر قانچە تايانچ كۈچلەرنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈردى. ئۇ جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەنئەنىسى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ كلاسسىك ئەدەبىيات ۋە ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، خوتەن ۋىلايەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى. ئۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىزگە قەدەر بولغان خەلق ئەلنەغمە ئاھاڭلىرىدىن يۈزدىن ئارتۇق ئاھاڭنى «ئات قىسسسى»، «سۇلتان جەمبە» قاتارلىق مۇزىكىلىق خەلق داستانلىرىنى، جۈملىدىن «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ خوتەن ۋارىيانتىنى خېلى تولۇقى بىلەن يەتكۈزۈپ بەردى.

ئۇ قالدۇرغان نادىر ئەسەرلەردىن يەتتە يۈرۈشلۈك كېرىيە خەلق سەنئىتى ھازىر خوتەن سەنئىتى سۈپىتىدە ئورۇندالماقتا. خوتەن تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تەرىپىدىن فىلىملەرگە مەغلەشخان ئاچام قالدۇرغان كېرىيە سەنئەتىنىڭ مۇزىكىسىنى قوبۇل قىلدى. ھېكمەت ھەسەن رەدەلەپ، تېلېۋىزىيىگە بەرگەن «ئۇيغۇر سەنئەتلىرى» ئىچىدە «خوتەن سەنئىتى» دەپ ئالغان ئاھاڭ مەغلەشخان ئاچام قالدۇرغان «جورام»، «ئامان جۇرىيار» قاتارلىق خەلق ناخشىلىرى تىيانشاننىڭ شىمال، شەرق، غەرب، جەنۇب ھەممە جايلىرىدا كەڭ ئومۇملىشىپ، ھەر خىل چوڭ - كىچىك بەزمىلەردە جاراڭلىماقتا. بىزنىڭ بۇ ئۇلۇغ ناخشا پېشۋايمىزغا 1992 - يىلى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن «خەلق مۇقامچىسى» دېگەن نامنى بېرىلىپ، قولغا كۆتۈرۈلگەن بەردى ۋە ماددىي جەھەتتىمۇ مۇكاپاتلاندى.

مەشھۇر خەلق مۇقامچىسى، خەلق ئەلنەغمىچىسى، خەلق داستانچىسى مەغلەشخان ئاچام 1997 - يىلى ئاپرېلدا بىز بىلەن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشقان بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرغان قىممەتلىك بىباھا ناخشا - كۈيلىرى خەلقىمىزگە مەڭگۈ مەنئىي ئوزۇق بولغۇسى.

مۇھەررىرى: نۇرئىسا باقى

ھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسىگە تاللىنىپ، شۇ يىلى يىل ئاخىرىدا بېيجىڭغا بېرىپ، مۇسابىقىگە قاتنىشىپ، 2 - دەرىجىگە ئېرىشتىم. ئۇنىڭدىن باشقا ۋاقىتلاردا ۋىلايەت ۋە ناھىيە تەۋەلىكىدە ئۆتكۈزۈلگەن ھەرقانداق چوڭ - كىچىك كۆرەك ۋە مۇسابىقىلەردە ئىزچىل يۇقىرى نەتىجىگە ئېرىشىپ كېلىۋاتىمەن».

مەن سۆز قىستۇردۇم:

— مەغلەشخان ئاچام، تولا گەپ سوراپ بىر ئاز تال - دۇرۇپ قويدۇم، شۇنداقتىمۇ بىر ئاز غەيرەت قىلىپ، يۇرتىمىزنىڭ يەرلىك ئەلنەغمە ئاھاڭلىرىدىن بىر قانچىنى ئورۇنداپ بېرەرسىزمۇ؟

— بولدىمۇ بالام، ئەلۋەتتە بولدىمۇ، ئەمدى شۇنى قىلماي نېمە قىلىمىز، دېگەنچە قولغا تەمبۇرنى ئالدى - دە، «جورام» دېگەن خەلق نەغمىسىنى باشلىدى.

دەردىم بايۇ دەردىم با،

باشمىدىكى ساچمىدەك.

دەرد تارتماي ئۆلۈپ كەتسەم،

ھاۋادىكى لاچىندەك.

شۇ باشلىغىنىچە تا كۈن پاتقىچە يەرلىك ئەلنەغمە ئاھاڭلىرىنى ئورۇنداپ بەردى. ھەممىنى ئۇنئالغۇغا ئېلىۋالدىم.

— ئۇھ بالام، ئۇزاق بويتىكەن، سالامەتلىكىم ياخشى بولالماي، بۈگۈنكىدەك تولۇقى بىلەن يۈرۈشتۈرۈپ نەغمە قىلمىغانىدىم. بۈگۈن سېنى كۆرۈپ خېلى جان كەرسى قاپتۇم - دەپ ئاستا تەمبۇرنى ئۆرۈك دەرىخىگە يۆلەپ قويدى، مەھىيا بەگ گۆش سېلىپ قويغان ئىكەن، بىرەر پارچىدىن تاناۋۇل قىلىشىپ، خوشلىشىپ قايتىپ كەلدۇق.

كەچتە ياتاققا قايتىپ، ئۇنئالغۇغا خاتىرىلەنگەن نەغمىلەرنى بىرەر قۇر تەكشۈرۈپ قارىسام، بۇ كۈنى 40 دىن ئارتۇق نەغمە ئوقۇتتۇم، ئەتىسى ئەتىگەندە مەغلەشخان ئاچام ۋە باشقىلار بىلەن خوشلىشىپ، خوتەنگە قايتتىم.

مەغلەشخان ئاچام بىر پۈتۈن ئۆمرىنى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»، جۈملىدىن خەلق ئەلنەغمە سەنئىتىگە ئاتىۋەتكەن بىر ئۇلۇغ ئانا. ئۇ پۈتكۈل ھاياتىدا «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» غا ۋارىسلىق قىلىش، خەلق ئەلنەغمە

جىمجىتلىقتا ئويلىغانلىرىم

20055

يالغۇزلۇق جىمجىتلىق ئەمەس، لېكىن ئۇنىڭ جىمجىت ئۆلكىلىرىمۇ بولىدۇ؛ جىمجىتلىق يالغۇزلۇق ئەمەس، لېكىن ئۇنىڭ ۋاقتى بىلەن تۇتاشمىغان نۇقتىلىرى بولىدۇ. بەزىدە مەن قاينام - تاشقىن ئادەملەر ئارىسىدا تۇرۇپ قەبرىستان جىمجىتلىقىنى بايقاپ قالغىمەن. كىشىلەر دەۋ - رەپ ئۇزاپ كېتىۋاتقان سۇ، مەن تاش، ۋاقت مېنىڭ كۆ - لەڭگەم. ئىنسانىيلىقم قەيەردە بولسا ۋاقت شۇ يەردە. تاش بالىلارنىڭ غۇبارسىز قەلبىدە ئېرىيدۇ ۋە زۇۋان سۇرىدۇ. ئاھ، ۋاقت بىلەن پومىداقلاشقانلىرىم، بۇ چاغدا دېيىشكەن گەپلىرىمنىڭ بىرسىمۇ ئېسىمدە قالماپتۇ. لېكىن تەمى ئېسىمدە.

جەمىلە مېنى ئۆيدە قالدۇرۇپ، ئوقۇشقا چىقىپ كەت - كەندە ئەنە شۇنداق تۇيغۇلاردا بولمەن. كوچىدا يۈر - گەنلىرىمدىمۇ شۇنداق تۇيغۇلار بولغان. ئەپسۇس، ئۇ - لارنى خاتىرەمگە پۈتۈۋالماپتىمەن. ۋاقت ئۆزىنىڭ دەل ۋاقتىدا قوبۇللانمىغان سوۋغىلىرىنى يىغىشتۇرۇۋېتىشكە بەك ئۇستا. دوستلار، خاتىرەمنىڭ بۇلۇڭ - پۇچاقلىرىغا ئالدىراپ - تېنەپ پۈتۈپ قويغان بەزى قۇرلارنى سىلەرگە شۇ يېتى تەقدىم قىلىدىغان بولدۇم، ھېكمەتلىك كۆزۈڭلار

يالغۇزلۇق سىزنى ئۆزىڭىزگە قايتۇرۇپ بېرىدۇ، بۇ چاغدا جاھاندارچىلىقنىڭ جىددىي قايناملىرى سىزنى ۋا - قىتلىق ئۆز رايىڭىزغا قويۇۋېتىدۇ، سىزدىكى ئىككى ئۆز - لۈك ئۆزئارا بىر - بىرىگە سىنچىلاپ بېقىشىدۇ، ھايات غوۋغالىرىدا يىتۈپ كەتكەن ئۆزلۈكىڭىزنى يەنە بىر ئۆز - لۈكىڭىز قولىغا ئېلىپ قارايدۇ، ئۆرۈپ - چۆرۈيدۇ، ئىككى ئۆزلۈكىڭىز جەۋھىرى بىر نۇقتىدا ئۇچراشقاندا، جىمجىت - لىق باشلىنىدۇ. جىمجىتلىق تېگى يوق دېڭىز، ئۇنىڭغا سىزنىڭ ئىنسانىي مەۋجۇتلۇقىڭىز تىنىمىسىز چۆكۈۋاتقان بولىدۇ، چۆكۈۋاتقان بۇ نەرسە سۈدەك رەڭسىز، يوقلۇق - تەك جىسىمىسىز، بەلكى لۇغەت ۋادىسىدا ئىسىمىسىز. ئەق - لىڭىز ۋە شۇ چاغقا قەدەر توپلىغان بىلىملىرىڭىز جى - جىتلىقنىڭ قەرىگە چۆكۈۋاتقان ئاشۇ ئىسىمىسىز نەرسىنى بويلاپ چوڭقۇرلاشقا ئىنتىلىدۇ. بەلكى ئەقىل بىر يەر - لەرگە بارغاندا ئېرىپ كېتىپ، چەكسىز جىمجىتلىقنىڭ ۋۇ - جۇدىغا سىڭىپ كېتىدۇ. بىزنىڭ جىمجىتلىق ئىچىدىن سۇ - زۇپ چىققانلىرىمىز جىمجىتلىق ئىچىگە يوشۇرۇنغان سا - دالارنىڭ ئازغىنا بىر قىسمى، مەركىزىي ئاۋازلار يەنىلا بىزدىن ئۇزاپ كەتمەكتە.

ساددا كۆڭلۈمنى ئاۋۇندۇرسىمۇ ئەجەب ئەمەس.

2002 - يىلى 30 - ئىيۇن

ھەممە ياق جىمجىت.

مەن ياپونىيە جەمئىيىتىنى چۈشەنمەيمەن، ئۆزۈم تۇرۇۋاتقان يەرنىڭ كۈچلىرىنى تونۇمايمەن، تۇرمۇش يۈزىنى ۋە ئىستېمال قائىدىلىرىنى تونۇمايمەن. بۇ يەردە كىلەر مېنى تېخىمۇ تونۇمايدۇ. ياپونىيە جەمئىيىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، مەن زادى كىم؟ يېڭى بىر سالاھىيەت مەسىلىسى تۇغۇلماقتا.

مەن ئۇيغۇر، لېكىن مېنىڭ ئۇيغۇرلۇقىمنى بۇ يەردە كىلەردىن ھېچكىم بىلمەيدۇ. زاھانئوى مەدەنىيەتكە ئىگە ياپونىيە مەن ئۈچۈن يۈزۈن ئارال، مەن يېرىم روبىنزون كروزو، يېرىمىنى ياپون تىلىنى بىلىدىغان خوتۇنۇم تار-تۇۋالغان.

چەت ئەلگە يېڭى چىققان بىر ئۇيغۇر ئۆزىنىڭ مىللىي كىملىكىنى تونۇتۇپ ياشامدۇ ياكى باشقىلارنىڭ مىللىي كىملىكىنى ئوقۇل تونۇش بىلەن ياشامدۇ؟ تونۇتۇش ۋە تونۇش مىللىي كىملىكنىڭ تېشى ۋە ئەستىرى.

2002 - يىلى 1 - ئىيۇل

ھەممە ياق جىمجىت.

ساۋ شىچاۋ ئەپەندىنىڭ «ھەزارەت (كۈلتۇر) ئىستىرا-تېگىيىسى» كىتابىدا مۇنداق دېيىلگەن:

«سەن ئەنگىلىيەلىك بولۇپ، فرانسىيىدە تۇرساڭ، فرانسىيە سېنىڭ تۇرالغۇڭ بولىدۇ. ئەگەر سەن فرانسىيە پۇقرالىقىغا كىرسەڭ، ئۇ سېنىڭ دۆلەت تەۋەلىكىڭ بولىدۇ. لېكىن، سەن قانداق ئادەم؟ سەندىكىسى ئىنگىلىز مەدەنىيىتى، سەن پۈتۈنلەي ئىنگىلىزچە ئويلايسەن، باھالايىسەن، ئىنگىلىزچە تۇيغۇلاردا بولسەن ياكى ھەرىكەت قىلسەن. سەن يەنىلا ئىنگىلىز.»

بۇ گەپ مېنى ئويلىنىدۇرۇپ قويدى: ئەگەر بىر مىللەت ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشىنى چۈشەنمەسە، كېلەچىكى توغرىدا سىدا ئويلىنمىسا، پەقەت قورساق بېقىش ۋە سۆھبەتلىنىش بولسا، بالىلار ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي، مىللىي كىملىكى ھەققىدە مەكتەپلەردىن ساۋاق ئالالمىسا، ئۇ بېلىققا ئوخشاش ياشاشى مۇمكىن. ئۇ پاكىز سۇدىمۇ ياشاۋېرىدۇ، پاسكىنا سۇدىمۇ ئاۋاز چىقارماي ياشاۋېرىدۇ، سۇسىزلىق.

تىنمۇ ئاۋاز چىقارماي ئۆلىدۇ.

ساۋ شىچاۋ ئەپەندى ئېيتىدۇ:

«بىر مىللەتنىڭ مەۋجۇت بولۇش - بولماسلىقى ھە-زارەت (كۈلتۇر) نى بەلگە قىلىدۇ. ئەگەر ئىنگىلىزلار خە-زۇلاردەك تەپەككۈر قىلىپ، خەنزۇلاردەك قىلىق قىلسا، خەنزۇلاردەك خىزمەت قىلسا ۋە تۇرمۇش كەچۈرسە ئۇلار ئىنگىلىز بولماي قالىدۇ. ئەگەر بىر ئىنگىلىز خەنزۇچە سۆزلەيدىغان بولۇپ كەتسە، چوڭا ئىشلەتسە، جۇڭخۇا داۋالانسا، شياۋلىن گۇمپىسىنى مەشىق قىلسا ئۇ خەنزۇغا ئايلىنىپ كەتكەن بولىدۇ. ھەزارەت (كۈلتۇر) يوقالسا مىللەت يوقىلىدۇ.»

«ئۆتكەن يىلى بىر ئالىي مەسلىھەتچىلەر ئۇچرىش-شىدا ئامېرىكىلىق بىر كەسپداشقا يولۇقۇپ قالدىم. مەن ئۇ ئايالنى بىر قاراشتىلا جۇڭگولۇق ئىكەن دەپ بىلىۋال-دىم. ئۇنىڭ چىرايىدىن قارىغاندا، تىپىك جۇڭگولۇق ئى-دى. بىز قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۈق. ئۇنىڭ ھەمراھىنىڭ ئېيتىشىچە ئۇ خەنزۇچە سۆزلىيەلمەيدىكەن، خەنزۇچىنى ئاڭلاپمۇ چۈشەنەلمەيدىكەن. بىز تەرجىماننىڭ ياردىمى بىلەن تەرەققىيات ئىستراتېگىيىسى ئۈستىدە پىكىر ئال-ماشتۇردۇق. پاراك جەرياندا بايقىدىمكى، ئۇنىڭ بىلىمى پۈتۈنلەي ئامېرىكا مائارىپ سىستېمىسىدىن كەلگەن، ئۇ-نىڭ نەزەرىيىلىرىمۇ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا جۇغلانغا-ندى. تاماق ۋاقتىدا قارىسام، ئۇ جۇڭگولۇقلارنىڭ داد-تىخان قائىدىلىرىنىمۇ، قاچا - چوكىلارنى جۇڭگوچە ئىش-لىتىشىنىمۇ بىلمەيدىكەن. شۇ چاغدا، مەن بىر جۇڭگولۇق بىلەن ئەمەس، بىر ئامېرىكىلىق بىلەن تاماق يەۋاتقىنىمغا ھەقىقىي ئىشەندىم، ئۇنىڭ ئامېرىكا ھەزارەت (كۈلتۇر) نىڭ ئاسسىمىلاتسىيە بولۇپ كەتكەنلىكىنى، مەن ئۈچۈن كىلى-تون بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. ئۇنىڭ چىرا-يىلا ساقلىنىپ قالغان. لېكىن، روھى دۇنياسى ئايىنىپ بولغانىدى.»

ساۋ شىچاۋ ئەپەندىنىڭ بايانلىرىنى قىياسەن ئۆزۈمگە يۆتكەپ بېقىپ، ئەندىكىپ كەتتىم ۋە بۈيۈك تارىخچىمىز موللا مۇسا سايرامنىڭ «تارىخى ھەمىدى» دېگەن كىتابىدىكى مۇنۇ مىسرالار يادىمغا كەلدى:

«ئۆرگەنەي دەپ قارغا كەكلىك ماڭمىش،

M
I
R
A
S

بولغان كاپالەتنى ئادەمگەرچىلىك قائىدە - يوسۇنلىرىدىن مۇھىم بىلىدىغان ئاقىلانە مىللەت قىلىپ قۇرۇپ چىققىلى بولار؟ بۇ ھەقىقەتەن چوڭ تېما.

بۈگۈن ماگىزىنغا تۇخۇم ئالغىلى بارغانىدىم. ۋىيەت-ناملىق توۋ (THAO) ئىسىملىك بىر قىز بىلەن ئىنگىلىزچە پاراڭلاشتىم. پارىگىمىزغا ئوما ئىسىملىك بېرىملىق قىزمۇ ئارىلاشتى. ئىنگىلىزچەم راۋان بولمىسىمۇ، ئۇلار بىلەن مەكتەپكە قايتىپ كەلگۈچە ئۇنى - بۇنى دېيىشتىم. ئۇلار «جەمىلە سىزنى بەك ياخشى كۆرىدۇ، بىز ئۇنى بىلىپ تۇردۇق» دېيىشتى.

- مەن ئۇنىڭ ئېرى، بۇنى ئەلۋەتتە چۈشىنىمەن، - دېدىم مەن.

- سىز بەك بەختلىك، ئايالى تەرىپىدىن ياخشى كۆ-رۈلگەن ئەر بەختلىك بولىدۇ - دېدى ۋىيەتناملىق قىز. - سىز توي قىلىدىغىزمۇ؟ - دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن.

- ھەر ئىككىمىز توي قىلمىغان، - دېيىشتى ئۇلار بىردەك.

- سىلەر ئەر - ئايال تۇرمۇشى ھەققىدە چىق نەر-سىلەرنى بىلىدىكەنسىلەر، نەدىن ئۆگەندىڭلار، - دېدىم ئۇلارغا.

ئۇلار قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى. قىز - ئاياللار بىلەن تۇرمۇش ھەققىدە پىكىر ئالماش-تۇرۇش قىزىقارلىق بولىدۇ. مەن بۇ قېتىملىق پاراڭدىن راھەت ھېس قىلدىم.

ئۆزىنى ئىپادىلەش بىر خىل ھۆرلۈك. (ئابدۇقادىر جالالىدىننىڭ «ئۆزىنى ئىزدەش بوسۇغىسىدا» ناملىق كىتابىدىن ئېلىندى)

مۇھەررىرى: نۇرئىسا باقى

بىلدۈرگۈ

«مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 2005 - يىللىق سانلىرىغا ۋاقتىدا مۇشتەرى بولالمىغانلار تەھرىر بۆلۈمىمىز بىلەن بىۋاسىتە ئالاقە-لاشسا بولىدۇ.

تېلېفون نومۇرىمىز: 4554017 — 0991

ئۆزگەنەلمەي ئۇنۇتتى ئۆز ماغىشىن». (قاغا كەكلىكنىڭ مېڭىشىنى ئۆگىنىمەن دەپ، ئۆزىنىڭ مېڭىشىنى ئۇنتۇپ كەتتى).

2002 - يىلى 4 - ئاۋغۇست

ھەممە ياق جىمجىت.

ئۆيگە مەھكۇم بىر خىل رىتىمدىكى تۇرمۇشىمدا ھېچبىر يېڭىلىق يوق.

ئۆگىنىش ۋە ئىزدىنىش ھەقىقىتى نېمە سەۋەبىتىن كىملىرىگە تارتقۇزۇپ قويغان بولغىنىتىم. تۈگىمەس مېھ-ماندارچىلىق، يىغىن، توي - تۆكۈنلەرنىڭ غۇۋا مەنزىرى-سى كۆز ئالدىمدا. يات بىر مۇھىتتىكى تەمتىرەشلىرىم، يات بىر مەدەنىيەت ئالدىدىكى پاسسىپ ھالىتىمنى قانداق تىللار بىلەن ئىزاھلىغىلى بولار؟

مېنىڭ ئىنگىلىز تىلى ۋە ياپون تىلىدا چوڭ ئىلمىي مۇھاكىمىلەردە سۆزلىگۈم كېلىدۇ، ياتلارغا ئۆزۈمنىڭ كىملىكىنى بىلدۈرگۈم كېلىدۇ.

مىڭ يىللار ئىلگىرى سېلىشتۇرما تىل ئىزاھلىق لۇ-غىتى تۈزگەن مەھمۇد قەشقەرنىڭ 21 - ئەسىردىكى ئەۋ-لادى تۇرۇپ، يات تىلدىن قىسىلىۋاتمەن. قىسىلىش - بۇ ئەجەب بىر گەپ ئىكەن.

2002 - يىلى 6 - ئاۋغۇست

ھەممە ياق جىمجىت.

كۈنلەر زېرىكىشلىك. چۈنكى، تىل مەسىلىسى مېنى كىشىلەردىن ئايرىپ تۇرىدۇ. مۇمكىن بولسا ياپونىيە جەمئىيىتىنى ئوبدان چۈشىنىپ، تۈزۈك جاھان كۆرمىگەن خەلقىمگە تەرەققىياتنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى ھەققىدە چىق نەرسىلەرنى دەپ بەرگۈم بار، ئۇلار بۇنى ئويلى-نىشىنىڭ يىپ ئۇچى قىلسا بولاتتى.

ھەممە ئىش پۇرسەتكە باغلىق، پۇرسەت ئادالەتكە باغلىق.

ئۇيغۇرلاردىكى ھېسسىياتچانلىق، قىزىققانلىق ھەمدە ۋاقت بىلەن ھېسابلاشمايدىغان دوستانلىق شۇ قەدەر مېھرىلىك ھەم ئىللىق بولسىمۇ، لېكىن نەپىنى مەقسەت قىلغان رىقابەتلىك جەمئىيەتتە بۇنداق بەغۋاش ئاق كۆ-ئۈللۈك خەلقىمىزنىڭ ئۆزىگە زىيان سالماقتا. قانداق قىلغاندا بۇ ساددا خەلقنى ئەقىل، ئەقىدە بويىچە ئىش كۆرىدىغان، پىلان بويىچە پائالىيەت قىلىدىغان، پىلانغا

يۈرەكلەر

MIRAS

قويمىدى، شۇنىڭ بىلەن دوختۇر ئۇنى بىر ئاز يۈرەكلىك بولۇپ قالار دەپ، شاگىرتىغا ئۇنىڭغا بىر رومكا ھاراق قۇيۇپ بېرىشنى بۇيرۇدى.
—ئەمدىغۇ بىر ئاز يۈرەك پەيدا بولغاندۇ سىزگە،— سورىدى دوختۇر.

—ھېچ پايدىسى بولمىدىغۇ!
دوختۇر ئۇنىڭغا يەنە ئىككى رومكا ئىچكۈزدى.
—ئەمدىچۇ؟—سورىدى دوختۇر.
—قېنى قايسىڭ چىشىغا چېلىقىدىكەنسىن، مەن بىر كۆرەي!!!—ۋارقىرىدى بىمار ئورنىدىن دەس تۇرۇپ.
مەن ئالۋاستى

بىر خانىمنىڭ ئېرى دائىم ئۆيىگە مەست كېلەتتى. شۇڭا خانىمى ئېرىنى بۇ يامان ئادەتتىن بەزدۈرۈش نىيىتىدە مىلاد بايرىمى كۈنى كەچتە ئۆزىنى ئالۋاستى

گىتلىرىنىڭ ئويۇن كۆرۈشى بىر قېتىم گىتلىرى تىياتىرخانىدا ئوپىرا كۆرۈۋاتاتتى، گىتلىرىنىڭ كۆرۈنۈشى چىقىشىغا زالىدىكىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ چاۋاك چېلىپ كېتىشتى، پەقەت گىتلىرىلا مىدىرلىماي ئولتۇراتتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ يېنىدىكى بىر ياش بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ گىتلىرىنىڭ قۇلقىغا شۇيرلىدى:
—سىز ھەقىقەتەن باتۇر ئىكەنسىز، ئەگەر قورقمىسام مەنمۇ ئۇ كاسكى ئىتقا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ئولتۇرمايتەتتىم،—دېدى.

يۈرەكلىك بولۇش بىر ئادەمنىڭ چىشى ئاغرىپ ئارام بەرمىدى، ئەمما ئۇ چىش دوختۇرىغا كۆرۈنۈشتىن قورقاتتى، شۇنداقتىمۇ بىر كۈنى ئاغرىققا چىدىيالماي دوختۇرغا كۆرۈنگىلى باردى. بىراق، دوختۇرنىڭ ئامبۇرنى ئاغزىغا سېلىشىغا پەقەت يول

قىياپىتىدە ياساپ، ئېرىنىڭ قايتىشى يولىدىكى بىر دە-
رەخنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈۋېلىپ، ئېرىنى راسا بىر قورقۇ-
تۇۋەتمەكچى بولدى. ھايال ئۆتمەي ئېرى دەل شۇ يەردىن
ئۆتۈشكە ئېرىنىڭ ئالدىغا سەكرەپ چىقتى.

—سەن كىم؟—دېدى ئېرى.

—مەن ئالۋاستى!

—ئەمىسە مەن بىلەن ماڭ!—دېدى ئېرى قىلچە
قورقماستىن،—مەن سېنىڭ سىڭلىڭ بىلەن توي قىلغان،
قورقۇپ قالمايمەن.

كۆزىمىز ئالدىدا

ئوقۇتقۇچى:

—چاقماق چاققاندا چاقماقتىن چىققان نۇر بىلەن ئا-
ۋازى بىرلا ۋاقىتتا چىقىدۇ. بىراق، بىز نېمە ئۈچۈن نۇر
چىقىپ بولغاندىن كېيىن ئاۋازنى ئاڭلايمىز؟

ئوقۇغۇچى:

—چۈنكى كۆزىمىز قۇلاقنىڭ ئالدىدا تۇرسا.

ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ

بىر توپ دوستلار دائىم دېگۈدەك بىر ئاشپۇزۇلغا
كېلىپ تاماقلانغانى، ئۇلار دائىم كۈتكۈچىگە چاقچاق قى-
لاتتى، بەزىدە چايىنى تۆكۈۋېتەتتى، يەنە چاي قۇيۇڭ
دەيتتى. ئىشقىلىپ ئۇلار ھەر قېتىمدا بىر «يېڭىلىق» تې-
پىپ تۇراتتى. بىراق بۇ ئىشلاردىن كۈتكۈچى پەقەت ئاغ-
رىنمايتتى.

بىر كۈنى ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرسى تاماقلانسا بو-
لۇپ، كۈتكۈچىگە ئوبدانلا تاپان ھەققى بەرگەندىن كېيىن:
—سىز بەك ئوبدان جۇمۇ، بىز سىزگە نۇرغۇن قېتىم
ئاۋازچىلىك تېپىپ بەرسەكمۇ پەقەت بىزدىن رەنجىپ
باقمىدىڭىز، بىز ئەمدى ئۇنداق قىلىقسىزلىق قىلماي-
مىز،—دېدى.

—ئۇنداقتا رەھمەت،—دېدى كۈتكۈچى،—مەنمۇ
ئەمدى قەھۋەيىڭلارغا پېتىكىمنى يۇيغان سۇنى قېتىپ
قۇيمايمەن.

قانداق قىلۇرمەن

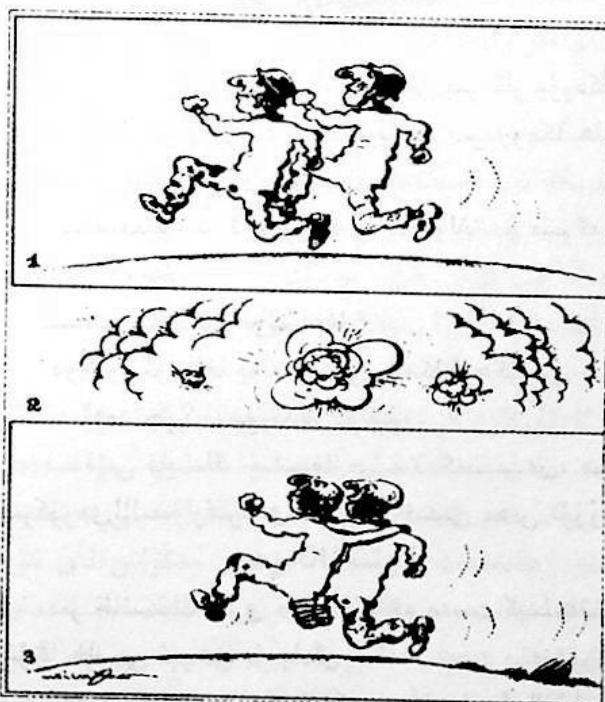
—ھەي قانداق قىلسام بولار،—دېدى بىر ئۆيلەند-
مەكچى بولغان يىگىت دوستىغا،—مەن باشلاپ بارغان
قىزلارنىڭ ھېچقايسىسىنى ئاپام ياقىتۇرمايۋاتىدۇ!
—بۇنىڭ چارىسى ئاسان،—دېدى دوستى،—ئاپاڭغا
ئوخشاپ كېتىدىغان قىزدىن بىرنى ئاپارساڭلا بولىدۇ.
—بۇرۇنلا شۇنداق قىلغان. ئەمما، ئۇنى دادام ياق-
تۇرمىدى ئەمەسمۇ.

ئىلھامجان نىياز تەرجىمىسى

ھايۋانات ھەۋەسكارلىرى ئائىلىسى

شياڭگاڭلىق شياۋخۇا لىن مۇئەللىمگە مۇنداق دەپ-
تۇ:—ئائىلىمىزدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ھايۋاناتلارنى ياخشى
كۆرىدۇ. ئاپام قۇشنى، چوڭ ئاكام ئىتنى، ئىككىنچى ئاكام
ئاتنى، ھەدەم ئالتۇن بېلىقنى ياخشى كۆرىدۇ.
—ئۇنداقتا داداڭچۇ؟

—دادام تام قوشنىمىز تۈلكە جېنى ياخشى كۆرىدۇ.
تەڭرىنىڭ ئادەم يارىتىشى
ئەمدىلا باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرگەن ئوغلى دادىسى-
دىن سورايتۇ:

—ئۇنداقتا نېمىشقا تېلېفوننى ئالسىز؟

كىمىنىڭ دادىسىنىڭ سۈرئىتى تېز؟

ئا: دادامنىڭ سۈرئىتى ئىنتايىن تېز. ئىستاك يەرگە چۈشۈپ كەتكىچە تۇتۇۋالالايدۇ.

ب: مېنىڭ دادام تېخىمۇ تېز، 200 مېتىر يىراقلىقتىن كېيىنكى ئاتسا، كېيىك يىقىلغۇچە ئۇنى تۇتۇۋالالايدۇ.
ئا: ئۇ قانچىلىك ئىشتى، دادام ھەر كۈنى كەچتە بەش يېرىمدا ئىشتىن چۈشۈدۇ، لېكىن ئۇ تۆت يېرىمدا ئىشتىن چۈشلەيدۇ.

سەرەڭگە ساتقۇچى قىزچاق

بىر كۈنى ھەدەمنىڭ ئۆيىگە ئوينىغىلى بارسام، ئۇ تۆت ياشلىق نەۋرىسىگە «سەرەڭگە ساتقۇچى قىزچاق» دېگەن ھېكايىنى سۆزلەپ بېرىۋاتقانكەن، ئۇنىڭ تەسىر-لىك بايان قىلىشىنى ئاڭلاپ مەنمۇ ھېكايىگە مەپتۇن بولدۇم. بىراق نەۋرىسى قىلچە تەسىرلەنمەستىن ئاخىرىدا ئاچچىقلىنىپ دېدى:

ئاپسى تازىمۇ دۆتكەن، سەرەڭگىنى ئەلۋەتتە كىشە-لەر ئالمايدۇ، ئۇنىڭغا نېمىشقا چاقماق ساتقۇزمايدۇ؟»

پويىزدىن چۈشسەملا چوڭ بولمەن

پويىزغا چىقىشتىن ئاۋۋال، ئاپسى ئوغلغا ئاپلاپتۇ: —بېلەت تەكشۈرگۈچىلەر يېشىڭنى سوراپ قالسا، سەن بەش ياش دېگەن.

بېلەت تەكشۈرگۈچى راستتىنلا يېشىنى سوراپتىكەن، ئۇ بەش ياش، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

—بەش ياشتا مۇشۇنداق چوڭ بولۇپ كەتتىڭمۇ؟— سوراپتۇ بېلەت تەكشۈرگۈچى،—قانچىلىك ۋاقىتتىن كېيىن ئالتە ياشقا كىرسەن؟

—پويىزدىن چۈشسەملا—جاۋاب بېرىپتۇ بالا.

تۇغۇلغان كۈن

بالىسى: ئاپا، مەن قاچان تۇغۇلغان؟

ئاپسى: 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى.

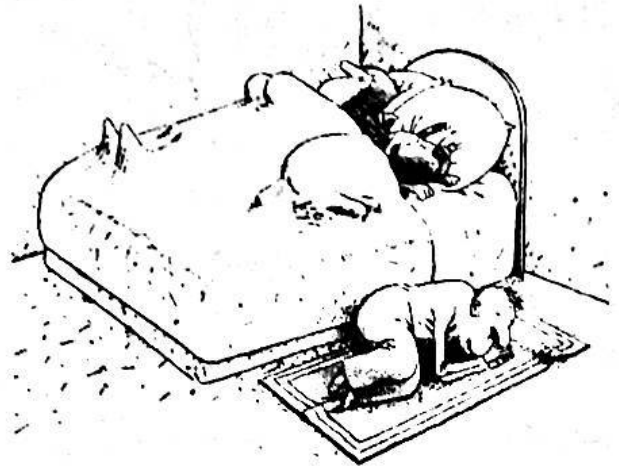
بالىسى: ئۇنداقتا سەنچۇ؟

ئاپسى: 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى.

بالىسى: نېمە؟ سەن بەش كۈندىلا مېنى تۇغۇپ بول-غانمۇ؟

توپلىغۇچى: قادىر ئۆمەر

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

—دادا، تەڭرى نېمىشقا ئالدى بىلەن ئەرلەرنى، ئادە-دىن ئاياللارنى ياراتقان؟
—بەلكىم ئۇ ئەرلەرنى ياراتماقچى بولغاندا، ئايال-لارنىڭ قۇلاق تۈۋىدە توختىماستىن كوتۈلدۈشنى خالە-مايدىغاندۇ.

جازا

—ئاياللارغا نېمىنىڭ ئەڭ ئېغىر جازا ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟
—بىلىمەيمەن.

—ئۇنىڭغا چىرايلىق كىيىمنى كىيدۈرۈپ، ئاندىن ئۇ-نى ئەينەك يوق ئۆيگە سولاپ قويۇش.
پارچىلىنىپ كەتكەن

بىر بالا ئۆڭكۈر ئېغىزىدىن ئون يۈەن تېپىۋېلىپ، خۇشاللىقىدىن ئۇچقاندەك بېرىپ قوشنىسىنىڭ بالىسىغا دەپتۇ. قوشنىسىنىڭ بالىسى ئۆزى بىلگەنچە دەپتۇ:

—بۇ چوقۇم مەن بۈگۈن ئەتىگەن ئېھتىياتسىزلىقتىن ئۆڭكۈر ئاغزىدا چۈشۈرۈپ قويغان ئون يۈەنلىك پۇل.
—راستتىنلا سېنىڭمۇ؟ بىراق، مېنىڭ تېپىۋالغىنىم

ئىككى دانە بەش يۈەنلىك پۇل.
—ئۇنداقتا چوقۇم يەرگە چۈشكەن ۋاقىتتا پارچىلىنىپ كەتكەن گەپ.

نېمىشقا تېلېفوننى ئالسىز؟

مىل ئەپەندىنىڭ ئۆيىدىكى تېلېفون جىرىڭلاپ كې-تىپتىكەن، ئۇ بېرىپ ئاپتۇ.

قارشى تەرەپتىن بىر بالا سوراپتۇ:

—سىزنىڭ نومۇرىڭىز 6944136 مۇ؟

—ياق،—دەپتۇ مىل ئەپەندى.

بارك ئاستىكى پاراڭلار

يۈنۈش ئىلياس ئىدىقۇتلۇق

«مەن ھەم شۇ»

بەش ياشلىق تۈركىزات ئۆيگە يىغلاپ كىردى. بۇ ھالدىن ئىش ئۈستىلىدە ئولتۇرغان ئاتىسى ھەيران بولدى. چۈنكى تۈركىزات بۇ چاغقىچە تالادىن يىغلاپ كىرىپ باقمىغانىدى.

— نېمە بولدى ئوغلۇم، يىغلاپسەنغۇ؟ — سورىدى ئاتىسى.

ياشار بىلەن توپ تېپىپ ئويناۋاتقاندىۇق. بىر توپ تېپىۋېدى يۈزۈمگە تەگدى، — دېدى تۈركىزات يىغىنىنى ئاران توختىتىپ، — ئۇ يۈگرەپ كېلىپ يۈزۈمنى سىيلاپ: ئاغرىدىمۇ ئاداش، كەچۈرگىن، دېۋېدى، مەن قوللىنى سىلكۈپتىم:

— قارىغۇ، كۆزۈڭ يوقمۇ، — دەپ تىللىدىم. ئۇ:

— مەن قەستەنگە تەپمىدىم، خاپا بولما، دېدى. مەن يەنە تىللىدىم. ئۇ:

— مەن ھەم شۇ، — دېدى. مەن تىللاۋەردىم، ئۇ:

— مەن ھەم شۇ، — دەلئۇەردى. ئۇنىڭ نېمە دەپ تىللىغىنىنى بىلەلمەي ئاخىرى يىغلاپ تاشلىدىم.

— ھە، ياشارنى «مەن ھەم شۇ» دېدى، دېدىڭمۇ ئوغلۇم؟ — بۇ چاغدا ئاتىنىڭ چىرايىدىن ھەم ئەپسۇسلىنىش، ھەم قانداقتۇر يوقاتقان قىممەتلىك بىر نەرسىنى تېپىۋالغاندەك خۇشاللىق ئالامىتى جىلۋىلەندى. چۈنكى ئۇنىڭ ئاتىسىمۇ ئۇلارغا «مەن ھەم شۇ» دېگەن سۆزنى ئۆگەت-كەندى، لېكىن بالىسىغا بۇ سۆزنى ئۆگەتمەيگەندى.

— ھە، شۇنداق دېدى، ئاتا، — دەپ جاۋاب بەردى تۈركىزات، — نېمە دەپ تىللىغىنى ئۇ؟

— بۇ سۆزنىڭ مەنىسى چوڭقۇر، بالام، — دەپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى ئاتا — ئاغىنىلىرىڭلار بىلەن سوقۇشماي ئىناق ئۆتۈڭلەر، بىر — بىرىڭلارنى ھە دېسلا سەت — قوپال سۆزلەر بىلەن سۆكەڭلەر، ئەگەر بىرەرسى يولسىزلىق قەلىپ سېنى تىللاۋەرسە، ئۇ چاغدا سەن ئاغزىڭنى بۇزماي «مەن ھەم شۇ» دەپلا قوي، شۇنداق دېسەڭ ئۇ سېنى قانداق تىللىغان بولسا، سەنمۇ ئۇنى شۇنداق تىللىغان بولسەن، دېگىنى بۇ ئوغلۇم. چۈشەندىڭمۇ؟ — ئاتا بىردەم جىمىپ

قېلىپ قوشۇپ قويدى — ئەڭ ياخشى بۇنداق چاغدا «مەن ھەم شۇ» دېگەن سۆزنىمۇ قىلماي ھەم يىغلىماي ئۆيگە ئۇدۇللا يېنىپ كىرگىن، جۇمۇ ئوغلۇم!

تۈركىزات بۇ گەپنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ، كۆڭلى يورۇپ كەتتى.

ئاتىلار سۆزى:

تىغ يارىسى ساقىيۇر، دىل يارىسى ساقايماس.

مەنمۇ ئىدىم سېنىڭدەك، سەنمۇ بولۇرسەن مېنىڭدەك كوچا ئاپتوبۇس بېكىتىدە تەرتىپ بىلەن ئاپتوبۇس ساقلاۋاتقان كىشىلەر ئارىسىدا ھاسىغا تايىنىۋالغان ئاق ساقال بوۋايىمۇ بار ئىدى. ئاپتوبۇس كېلىشىگە ئالپتەكە. يىنىگەن بۇدەرە چاچلىق يىگىت تەرتىپىنى بۇزدى — دە، ئاپتوبۇسقا چىقماق بولۇپ بوۋايغا سوقۇلۇپ كەتتى. ئار-قىسىغا ئۇرۇلۇپ چۈشكىلى تاس قالغان بوۋاينى باشقىلار يۆلەپ ئېلىپ ئاپتوبۇسقا ئېلىپ چىقتى. بېلەتچى قىز ھېلىقى يىگىتنىڭ ئالدىغا بېرىپ دېدى:

— ياخشىمۇ سىز، مۇنۇ بوۋىمىزغا ئورۇن بەرسىڭىز. — كىم قويۇپتۇ ئۇ قېرىغا يېتىشىنى ياتماي، كىشىلەرگە پۇتلىكاشاك بولسۇن دەپ، — ئۇ شۇنداق دېگىنچە غۇ-دۇراپ ئورنىدىن تۇرماق بولدى.

رەھمەت ساڭا بالام، تېگىل بولدى. ئەمما كۆپ ئەپسۇس، «مەنمۇ ئىدىم سېنىڭدەك، سەنمۇ بولۇرسەن مېنىڭدەك» دېگەن ھېكمەتنى بىلمەس ئىكەنەن، — دېدى بوۋاي ئۇنىڭ مۇرىسىنى بېسىپ.

بوۋاينىڭ كۈچسىز، تىترەۋاتقان قوللىرى يىگىتكە گويىا يەلكىسىنى غايەت سالماقلىق كۈچ بېسىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. شۇ چاغدا يان تەرەپتىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان ئىلىم تالىپى سۈپەت ياش ئورنىدىن تۇرۇپ، بوۋاينى ھۆرمەت بىلەن ئولتۇرغۇزۇپ قويدى.

— رەھمەت بالام، ئالىم بولۇڭ، ساغلام بولۇڭ، — دەپ تەشەككۈر ئېيتتى بوۋاي.

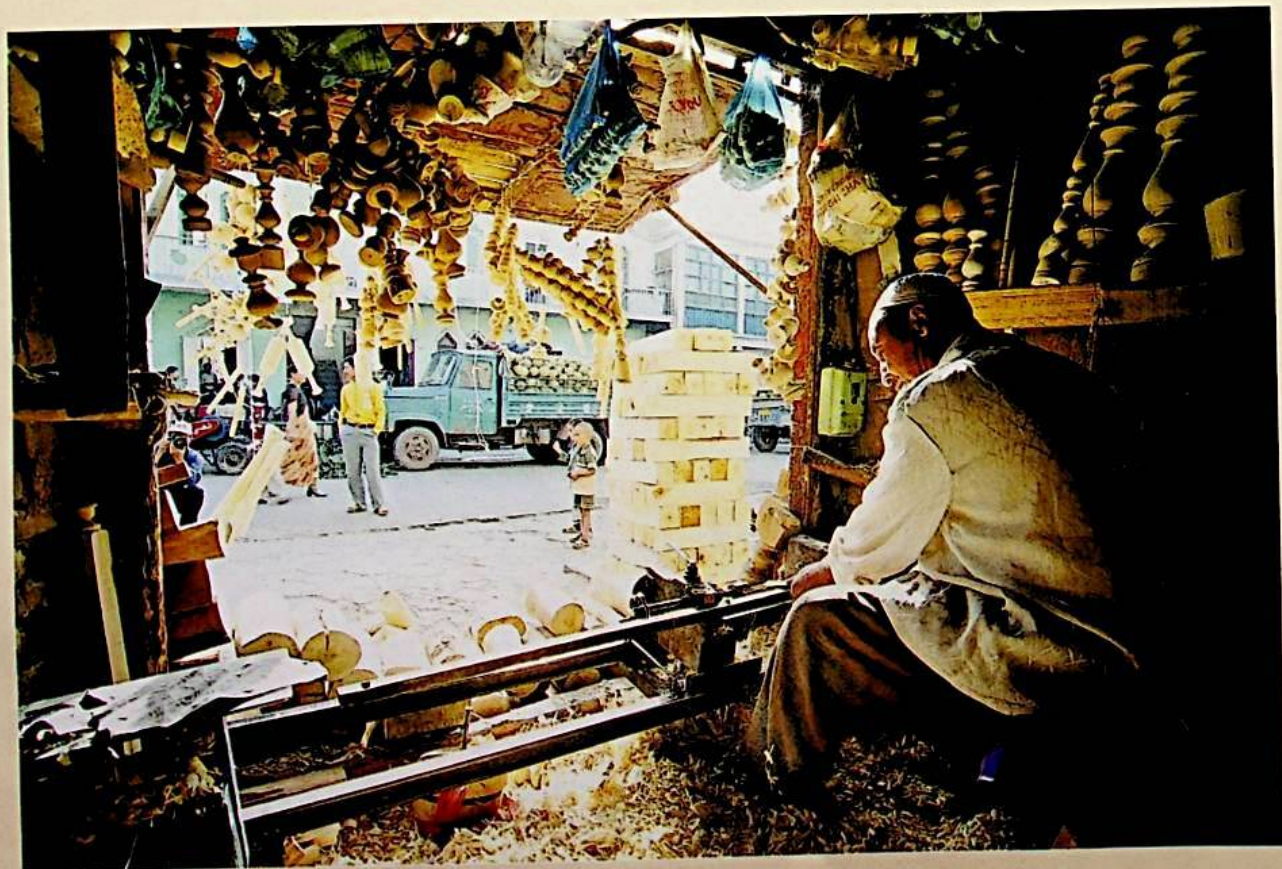
نەشتەردەك تىكىلگەن كۆزلەر ئالدىدا بۇدەرە چاچلىق يىگىت يا ئولتۇرۇشنى، يا قويۇشنى بىلەلمەي كىرىپدەك تۈگۈلۈپ قالدى.

مۇھەررىرى: نۇرئىسا باقى

2005

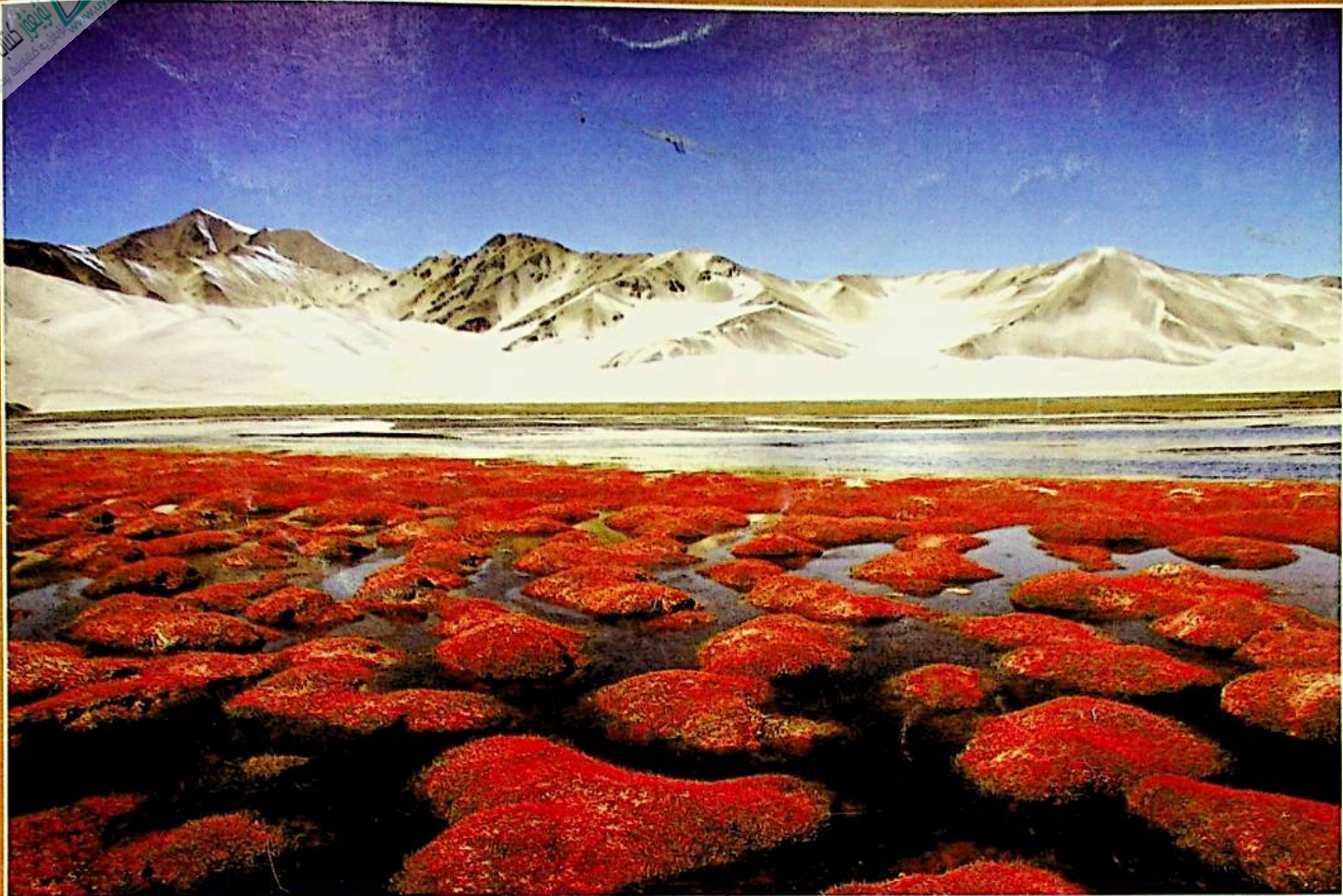

مال بازىرىدا

پولات غوجا فوتوسى

www.hkhtap.com
www.hkhtap.com
www.hkhtap.com

美拉斯

مىراس

主管:新疆维吾尔自治区文学艺术界联合会
编辑:《美拉斯》编辑部
(乌鲁木齐市友好南路22号文联14层)
电话:(0991)4554017
印刷:新疆日报社印务中心
发行:乌鲁木齐邮局
订阅:全国各地邮局
国内统一刊号:CN65—1130/I
国外统一刊号:ISSN1004—3829
代号:58—60
邮编:830001 定价:5.00元

باشقۇرغۇچى ئورۇن: ش ئۇ ئا ر ئە دە بىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى.
تۈزگۈچى: «مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى.
«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى باسما ئىشلىرى مەركىزىدە
بېسىلدى.
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى.
جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇستەرى قوبۇل قىلىدۇ.
مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى:
CN65- 1130 / I

خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004 - 3829
پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 58 - 60
باھاسى: 5.00 يۈەن